

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ



KIRAAT İHTİLAFLARI BAĞLAMINDA BAZI TECVİD
KAİDELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yüksek Lisans Tezi

ABDULLAH REFİK ACAR

BOLU, Şubat - 2021

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI



KIRAAT İHTİLAFLARI BAĞLAMINDA BAZI TECVİD
KAİDELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH REFİK ACAR

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ömer BAŞKAN

BOLU, Şubat - 2021

KABUL VE ONAY SAYFASI

Abdullah Refik ACAR tarafından hazırlanan **Kıraat ihtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme** adlı tez çalışması jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı.....
~~Bilim Dalı~~'nda Yüksek Lisans/~~Doktora~~ Tezi olarak oy birliği/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 01.02.2021

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Ömer BAŞKAN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR
Yalova Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Üye
Unvanı Adı SOYADI
Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Osman GÖRÜR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.....

ABDULLAH REFİK ACAR

ÖZET

**KIRAAT İHTİLAFLARI BAĞLAMINDA BAZI TECVİD KAİDELERİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ABDULLAH REFİK ACAR
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. ÖMER BAŞKAN)**

**BOLU, Şubat - 2021
(viii+80)**

Konusu Kur'an-ı Kerim'in lafız ve mana bütünlüğü olan kıraat ilmi ve Kur'an nazımının nasıl okunması gerektiğine dair kuralların ifadesi olan tecvid ilmi Kur'an ilimleri arasında önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmanın konusu tecvid kitaplarındaki İstiâze-besmele, med, sekte ve idğam mealğunne konularıdır. Söz konusu başlıkları kıraat ihtilafları bağlamında değerlendirecektir. Bu bağlamda İstiâze-besmele bahsi kendi içerisinde, diğer başlıklar ise birbirleri ile bağlantılı olarak ele alınıp iddiamız temellendirilmeye çalışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELEER: İstiâze-besmele, Med, Sekte, İdğam

ABSTRACT

AN EVALUATION ON SOME TAJWEED BASES IN THE CONTEXT OF QIRAAT DISPUTES

MSc THESIS

ABDULLAH REFİK ACAR

GRADUATE SCHOOL OF BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. ÖMER BAŞKAN)

BOLU, ŞUBAT - 2021

(viii + 80)

The science of qiraat, which has the integrity of the words and meanings of the Quran and tajweed science, which is the expression of the rules on how to read the verse of the Quran, has an important place among the Qur'anic sciences.

The subject of this study is the subject of istiadzah-basmala, med, saktah and idgham mealghunne in tajweed books. We will evaluate these topics in the context of Qiraat differences. In this context, we will try to base our claim by considering the question of istiadzah-basmala within itself and the other titles in relation to each other.

KEYWORDS: Istiadzah-basmala, Med, Saktah, Idgham

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. Kıraat İlmi	3
1.1 Tanımı	4
1.2 Kıraat İmamları, Ravileri, Tarikleri	5
1.2.1 Nâfi‘ (ö. 169/785)	5
1.2.2 İbn Kesîr (ö. 120/738).....	8
1.2.3 Ebû ‘Amr (ö. 154/771).....	12
1.2.4 İbn-i ‘Amir (ö. 118/736)	14
1.2.5 Âsım (ö. 127/745).....	16
1.2.6 Hamza (ö. 156/772)	18
1.2.7 Kisâî (ö. 189/805)	20
1.2.8 Ebû Ca‘fer (ö. 130/747-48).....	22
1.2.9 Ya’kûb (ö. 205/821).....	24
1.2.10 Halef (ö. 229/844).....	26
1.3 Rivayet.....	27
1.4 Tarik	27
1.4.1 Şahıslara Nisbet Edilmesi Yönüyle Tarik.....	28
1.4.2 Kıraat Tedrisatı Yöntemi Açısından Tarik	29
1.4.3 Kaynak Eserlere İzafe Edilmesi Açısından Tarik.....	31
1.4.4 Öğretim Usulünün Yaygınlık Kazandığı Bölgeye İzafe Edilmesi Yönü İle Tarik.....	32
1.4.5 Kıraatte Esas Alınan Med ölçüleri Yönü İle Tarik	34
1.5 Vecih	35
1.6 Kıraat İhtilaflarının Kapsamı ve Mahiyeti	35
İKİNCİ BÖLÜM	37
2. TECVİD İLMİ.....	37
2.1 Tanımı	38
2.2 Konusu.....	40
2.2.1 Harf	41
2.2.2 Mahrec (Meharic-i huruf)	47
2.2.3 Sıfat.....	48

2.3	Tecvid İlminin Gelişim Süreci	50
2.4	Tecvid İlminin Gerekliliği (Tecvid-Kıraat İlişkisi).....	50
2.5	Tecvid Literatürü	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		54
3. KIRAAT İHTİLAFLARI BAĞLAMINDA YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ GEREKTİĞİ ÖN GÖRÜLEN BAZI TECVİD KAİDELERİ.....		54
3.1	İstiâze-Besmele	55
3.1.1	İstiâze-Besmele Kalıpları/Sigaları	56
3.1.2	Kur'an Okumaya Başlarken İstiâze-Besmele	58
3.1.3	İki Sûre Arasında Besmele	59
3.1.4	İstiâze ve Bismelenin Hükmü	62
3.2	Med.....	64
3.3	İdğam.....	67
3.3.1	İdğam Mea'l-ğunne.....	68
3.4	Sekte	69
SONUÇ.....		71
KAYNAKLAR		73
ÖZ GEÇMİŞ.....		79
ORJİNALLİK RAPORU		80

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

a.mlf.	: Aynı Müellif
AÜİFD	: <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
b.	: ibn
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
c.	: Cilt
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı
h.	: Hicrî
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
m.	: Miladî
ö.	: Ölüm tarihi
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzer/benzeri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yayıncı yok

ÖNSÖZ

İmam-hatip olarak başladığım ve akabinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı eğitim merkezlerinde öğretim görevlisi olarak sürdürdüğüm görevlerim esnasında gözlemlediğim bazı yanlış tecvid uygulamaları; beni, tecvid kitaplarının bazı yönleriyle muhteva ve üslup açısından yeniden ele alınması gerektiği fikrine yöneltti. Bu vesileyle hem iddiamı müşahhas örneklerle temellendirmek için hem de akademik çalışmalarına bir mebde olması düşüncesiyle “Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı konuyu yüksek lisans tezi olarak çalışmaya karar verdim.

Bu vesileyle öncelikle engin bilgilerinden istifade ettiğim yol gösterici, fikir verici ve ufuk açıcı yaklaşımıyla tezimi yazmamda büyük katkısı olan danışman hocam Doç. Dr. Ömer BAŞKAN'a şükranlarımı sunarım.

Ayrıca yüksek lisans eğitimi çerçevesinde kendilerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Şaban KARASAKAL ve Dr. Zeynel Abidin AYDIN hocalarıma, keza savunma esnasında serdettiği öğretici tashih ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Ahmet GÖKDEMİR hocama, kıraat alanı ile tanışmama vesile olan Kurrâ Hâfız Sadık UYSAL üstadıma ve özellikle de beni akademik çalışmaya teşvik edip bu uğurda desteklerini esirgemeyen aileme ve meslektaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

04/02/2021

Abdullah Refik ACAR

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in nüzûl süreciyle birlikte varlık kazanan kıraat/tilâvet ameliyesi; ilk dönemlerde Peygamber Efendimizin gözetimi altında ve bizzat onun uygulaması ile şekillenmiş iken, sonraki devirlerde İslam coğrafyasının genişlemesi, dilleri Arapça'dan farklı olan başka ulusların İslam'a girmesi ve bu aşamada Kur'an okumaya dair kuralların henüz yazılı olarak tescil edilmemiş olması vb. sebeplere bağlı olarak bir takım fiili sorunların odağı haline gelmiştir.

İlk dönemlerde dilbilimcilerin ve kıraat âlimlerinin kendi alanlarıyla bağlantılı olarak çeşitli yönleriyle ele aldığı bu problemler, daha sonraki dönemlerde tecvid başlığı altında muhtelif düzeylerde ele alınmaya başlanmıştır. İçerik ve sistematik yönleriyle değişiklik arz eden tecvid kitapları; zaman zaman eksen kaymasına uğrayarak kıraat kitabı özelliğine bürünmüş ya da tecvid tanımının kapsamına giren bazı konuları dışarıda tutarak daha dar çerçeveli bir alan kitabı haline gelmişlerdir. Öte yandan tecvid kitaplarında konular işlenirken kimi zaman 'aşere, kimi zaman da takrîb münderecatına göre hüküm ortaya konmuş, bu da özellikle Kur'an tedrisatının orta ve üst düzey aşamalarında, çoğu uygulama düzeyine münhasır kalsa da bir takım farklı değerlendirmelerin ve mesnedsiz ihtilafların neşvü nema bulmasına zemin hazırlamıştır.

Ne var ki tespit edilebildiği kadarıyla bu problemler, yekûn ve hacim itibariyle yüksek lisans tezinin sınırlarını bir hayli aşacak bir vüsate sahip olduklarından, biz temelde bu meselelere dikkat çekmeyi sağlayacağını düşündüğümüz çalışmamızda mevzubahis özel/müstakil problemlerden bazılarını konu edinmekle yetineceğiz. Bu sayede alan özelinde önemli ve müstakil bir konuya bir girizgâh yapılabileceği gibi, çalışmamızın ana tezini tartışma ve bir sonuca bağlama imkânını da sağlamış olacağız.

Takdir edileceği üzere müstakil bir meseleyi değerlendirebilmek, öncelikle bu meseleye zemin teşkil eden ana kavramları anlam alanlarıyla birlikte tebarüz ettirmeyi gerektirir. Binaenaleyh çalışmamızın birinci bölümünü bazı tecvid kurallarına temel teşkil eden kıraat ihtilaflarının tanım, tasnif ve konumuz açısından hususi önem arz eden niteliklerinin tasvirine ayırmak önem arz etmektedir. Bu bağlamda öncelikle her kıraat imamı, ravileri ve tarikleri hakkında

bilgi verdikten sonra devamında, kıraat imamlarının kendi arasında veya tarikleri arasındaki ihtilafları kısaca ifade edeceğiz.

İkinci bölümde, önce tecvid alanına dair genel kabul gören tanımları zikrettikten sonra, tecvid tanımlarında ortak eksen oluşturarak harf, mahreç ve sıfat konularındaki bilgilere yer verip, sonrasında da tecvid ilminin gelişim süreci ve tecvid literatürü hakkındaki bilgileri ele alacağız.

Çalışmamızın son bölümünde ise yakın dönemde gerek akademik gerekse klasik tarzda hazırlanmış tecvid kitaplarında işlenen bazı tecvid kurallarını -seçilen örneklerle sınırlı olmak kaydıyla- ele alıp kıraat ihtilafları bağlamında değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

Tezimizin asıl mevzuu olan ve kıraat imamlarının tercihlerinden kaynaklanan hususların sağlıklı bir şekilde tartışılabilmesi, mevzubahis farklılıkların parçası oldukları bütünün geneline ilişkin yeterince bilgi sahibi olunmasını gerektirir. Bu saikle, sırası geldiğinde merkeze alınan kıraat ihtilaflarının kıraat ilmi literatürü ve birikimi içindeki müstakil yerlerini ve aidiyetlerini kifayyetle tayin edebilmek adına öncelikle bu ihtilafların lafzi ve manevi bilgi zeminini teşkil eden kıraat ilminin ana kavram ve ayırımlarına yer verilmesi elzemdir. Binaenaleyh araştırmanın ilk bölümü, sonraki bölümler için adeta bir zemin teşkil edecek genel bir çerçeveye hasredilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde; ilm-i kıraatın cihet-i vahdesinden, bu ilme yön veren kıraat imamlarının, ravilerinin ve tariklerinin naklettikleri kıraat vecihlerinin hususiyetlerine pek çok konuya detayıyla yer verilecektir.

1. Kıraat İlmî

Kur'ân-ı Kerîm'in Peygamber Efendimize indirilimiş olduğu dönemdeki telaffuz özelliklerini ve dahi bu lafızların tilâvet keyfiyetini tespit etme ve onu asli şekliyle nakletme amacıyla ortaya çıkmış olan kıraat ilmi, aynı zamanda Kur'an'ın sağlam ve güvenilir bir metin olmasıyla doğrudan ilişkili bir disiplindir.¹ Kıraat ilmi, gerek ortaya çıkış zamanı gerekse Kur'an tilâveti açısından son derece önemli olması hasebiyle Kur'an ilimleri arasında önceliğe sahiptir.² Her ne kadar kıraat ilmi Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden sonra ortaya çıkmış olsa da Kur'an dilinin Arapça olması, Kur'an'ın kendine has okunuş şekillerinden bir kısmının Kur'an'ın nazil oluşundan önce de Araplar tarafından sosyal boyutuyla biliniyor ve uygulanıyor olması gibi hususlar, kıraat ilmine temel teşkil eden bazı telaffuz özelliklerinin Kuran'ın nüzülü öncesine kadar uzandığını göstermektedir.³

¹ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî* (İstanbul: OTTO, 2016), 9.

² Abdulhamit Birişik, "Kıraat," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 25 (Ankara: TDV Yay., 2002), 426.

³ Mustafa Yıldırım, *Kıraat İlmîne Giriş* (İstanbul: İzmir Tashih-i Huruf Mezunları Derneği Yayınları, 2013), 7.

1.1 Tanımı

Kıraat kelimesi sözlükte, “tilâvet etmek, okumak, kelimeyi telaffuz etmek” anlamlarında mastar, “kelimenin veya cümlenin sesli veya sessiz, nağmeli veya düz okunması, tilâvet edilmesi” anlamında ise isimdir. Yine aynı kelime kökünden türemiş mastar olan “Kur’an” kelimesi de kıraat kelimesi ile eş anlamlıdır.⁴

Kıraat, “nağmeli-nağmesiz, sesli-sessiz okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek gibi anlamlarının yanında bir şeyi biriktirip birbirine katmak, daha çok zamanın geçmesi, gecikmek, hayvanın hamile kalması ve doğurması, kadının adetli olması veya adetinin kesilip temizlenmesi, rüzgârın vaktinde esmesi ve yaklaşmak” gibi manaları da ifade eder.⁵

Kıraat ihtilafları bağlamında bir tarif yapacak olursak bu durumda kıraati en yalın şekliyle şöyle tarif edebiliriz: Yedili veya onlu sistemde tasnif edilen kıraatlerin, kendilerine isnad edildiği kurra tarafından nakledilen okuyuş tercihlerine kıraat denir.⁶

Bir ilim dalı olarak kıraatin en kapsamlı tariflerinden biri İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından yapılmıştır. İbnü'l Cezerî kıraati; “Kur’an kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek sûretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.” diye tarif eder.⁷

Temel islam bilimleri alanından başka Arap dili ve edebiyatı, tıp, ilimler tarihi gibi bir çok değişik alanda eserler telif etmiş olan⁸ Taşköprizâde’nin (ö. 968/1561) kıraat ilmine dair yapmış olduğu tarif ise şöyledir: “Kıraat, mütevâtir

⁴ Birışık, “Kıraat,” 426.

⁵ Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît*, yy., ty., 1: 24; İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-arab*, Beyrut, Dâru's-Sadr, t.y., 1: 128-133; el-Cevherî, Nasr İsmail b. Hammâd el-Farabî, *es-Sihah Ta'cü'l-lüga ve Sihahü'l-arabiyye*, (thk., Şihâbüddîn Ebû Amr), Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1998, 1: 18; Birışık, “Kırâat,” 426.

⁶ Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 168.

⁷ Ebû'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mü'rşidü't-talibîn* (Beyrut: yy.,1980), 3.

⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Taşköprizade Ahmed Efendi,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40 (Ankara: TDV Yay., 2011), 151.

ihtilâf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur’ân-ı Kerîm’in nazminin şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır.”⁹

Kıraat terimi bazı kaynaklarda, kıraat imamlarından her birinin ayrı ayrı veya müştereken tercih ettiği okuyuşları ifade etmek için de kullanılmıştır: Nâfi’ kıraati, Âsım kıraati gibi. Ayrıca ilk dönem bazı kaynaklarda kıraat imamlarının okuyuş tercihlerini ifade etmek üzere “kıraat” yerine “harf” kavramı kullanılmıştır.¹⁰

Burada şu hususu gözden kaçırmamak gerekir. Her ne kadar kıraat ihtilaflarından söz edilirken bu okuyuş şekilleri kıraat imamlarına, ravilere ya da tariklere nisbet ediliyorsa da temelde tüm bu farklılıkların kaynağı bizzat vahyin muhatabı olan Peygamber Efendimizdir. Kıraat vecihlerinin şahıslara nisbet edilmesi ise, sırf bu kıraat imamlarının, mutlak kıraat vecihleri içerisinde bir veya birden fazlasını tercih etmeleri sebebiyledir.

Kıraat literatüründe ve tedrisatta imamların belli bir sıra ile ele alınması, bu imamların kıraatinin öncelik ve sonralığı ile alakalı olmayıp Medine’ye yakınlık ve uzaklıkları ile alakalı bir sıralamadır. Biz çalışmamızda kıraat imamlarını bu sıra ile ele alacağız. Kıraat imamlarının kronolojik sıralaması ise şöyledir: İbn Âmir (ö. 118/736), İbn Kesîr (ö. 120/737), Âsım (ö. 128/745), Ebû Ca’fer (ö. 132/749), Hamza (ö. 156/772), Ebû ‘Amr (ö. 157/770), Nâfi’ (ö. 169/785), Kisâî (ö. 189/805), Ya’kûb (ö. 205/837), Halef (ö. 229/843)

1.2 Kıraat İmamları, Ravileri,¹¹ Tarikleri¹²

1.2.1 Nâfi’ (ö. 169/785)

Ebû Ruveym künyesi ile bilinen Nâfi’ b. Abdірrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî Medine kıraat imamıdır.¹³ Kaynaklarda Ebû Abdірrahman, Ebu’l-Hasen,

⁹ Taşköprizâde Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fî mevzû’âtı’l-‘ulûm*, (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1985), 2: 6.

¹⁰ Mekî b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-İbâne ‘an me’âni’l-kırâât*, (Şam: yy.,1979), 71.

¹¹ Kıraatleri doğrudan doğruya imamlardan veya silsile yoluyla imama ulaşan bir kaynaktan alıp nakleden râviye nisbet edilen kıraate rivayet denir. “Nâfi’ kıraatinin Kâlûn rivayeti” vb. gibi. Bir kıraat imamı ravilerine aynı lafızla ilgili farklı nakilleri okutmuş olabilir. Bu durumda da bu iki ravinin okuyuş şekilleri kıraatini tercih ettikleri imama nispetle rivayet olarak isimlendirilir

¹² Kıraat imamları birçok kimseye kıraat okutmuş olabilir. Ancak kıraate dair kaynaklar oluşturulurken bu talebelerin hepsine değil, yalnızca meşhur olmuş iki raviye yer verilmiştir. Söz konusu bu ravilerden ders okumuş olan talebelere nisbet edilen okuyuş da Tarik olarak isimlendirilir. (Nâfi’ kıraatinin Verş rivayetinin Ezrak tarihi gibi.)

¹³ Abdurrahman Çetin, *Kur’an-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 237.

Ebû Abdillâh gibi farklı künyeleri zikredilmekle birlikte, Ebû Ruveyym sıklıkla kullanılan künyesidir.¹⁴

Aslen İsfahanlı olan Nâfi‘ kendi ifadesiyle yetmiş yakın sahabiden kıraat okumuştur. Uzun yıllar kıraat eğitimi veren Nâfi‘’den, Mâlik b. Enes, İsa b. Verdân, Leys b. Saîd, Süleyman b. Cemmâz, Kâlûn, Verş ve daha birçok kimse kıraat okumuştur. Nâfi‘ kıraat okuttuğu tüm talebelerine icazet de vermiştir.

Nâfi‘ kıraatteki tercih metodunu şöyle ifade eder: “Birçok kimseden kıraat okudum. İki kişinin ittifak ettikleri rivayetleri aldım, tek kalan (şaz) rivayetleri ise almadım ve kıraatimi bu şekilde oluşturdum.”

Tabiûn’dan olan ve yaşadığı bölgede muhtesiblik¹⁵ görevini de üstlenen Nâfi‘ aynı zamanda bir hadis ravisidir. Kendisine ait yüz ya da daha fazla sayıda rivayeti içeren hadis nüshasının bulunduğu, değişik senetlerle rivayet edilmiştir.¹⁶

Nâfi‘’in birinci ravisi¹⁷ olan ve Kâlûn künyesi ile bilinen Ebû Mûsâ İsa b. Mînâ b. Verdân ez-Zürekî el-Medenî¹⁸ (ö. 220/835), yaşadığı dönemde nahiv alanındaki maharetiyle de ön plana çıkmıştır. Nâfi‘’in üvey oğlu olduğu da rivayet edilen Kâlûn’a bu künye Nâfi‘ tarafından verilmiştir. Rumca’da iyi, kaliteli anlamlarına gelir. Kıraatteki mahareti nedeniyle hocası tarafından bu künye ile anılan Kâlûn, Nâfi‘’den, Muhammed b. Ca‘fer b. Ebî Kesîr, Abdurrahman b. Ebi’z-Zenâd ve daha başka kimselerden hadis rivayet etmiştir. Nâfi‘’den başka İsa b. Verdân’dan da kıraat okuyan Kâlûn başta kendi oğulları Ahmed ve İbrahim olmak üzere Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Muhammed b. Harun Ebû Neşîr, Ahmed b. Salih el-Mısrî ve daha birçok kimseye kıraat okutmuştur.¹⁹ Kâlûn’un tarikleri, aynı zamanda Kâlûn’un talebeleri arasında yer alan Muhammed b. Harun er-Rub’î

¹⁴ Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman b. Saîd, *Câmiu’l-beyân fi’l-kırâati’s-seb’i’l-meşhûrah*, (thk: M. Kemal Atik), Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 1999, 1:34.

¹⁵ İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilâtta çalışan kimselere verilen ad. Detaylı bilgi için bkz: Cengiz Kallek, “Hisbe,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (Ankara: TDV Yay., 2002), 143-145.

¹⁶ Şemsuddin Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrai’l-kibar ale’t-tabakat-i ve’l-a’sar*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İSAM Yayınları, 1995), 1: 241-247.

¹⁷ Ravi ya da tariklerin birinci veya ikinci olarak zikredilmeleri evleviyete göre değil, tedrisatta bu sıra ile yer almalarına göredir.

¹⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 118.

¹⁹ Zehebî, *Ma’rifetü’l-kurrai’l-kibar ale’t-tabakat-i ve’l-a’sar*, 1: 326-327.

el-Mervezî (Ebû Neşît) (ö.258/871)²⁰ ve Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yezîd b. Ezdâz (Yezdâz) el-Hulvânî'dir. (ö. 250/864)²¹

Nâfi''in diğer ravisi ise Verş künyesi ile bilinen Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Abdillâh el-Kıbtî'dir. (ö. 197/812) Hayatının ilk dönemlerinde ticaretle uğraşan Verş, muhtemelen Medine'den ayrıldıktan sonra bu işi bırakarak kendini ilme verdi ve özellikle nahiv konusunda ciddi birikimler elde etti. Uzunca bir süre Kahire'de Nâfi''in kıraatini öğrenmekle meşgul oldu. Daha sonra Makra-ü Verş denilen özel bir yerde kıraat çalışmalarına devam etti. Alandaki yetkinliği sebebiyle Mısır'da reîsülkurrâlık görevine getirildi. Verş'in kıraat okuttuğu talebelerinden bazıları şunlardır: Ebû Ya'kûb el-Ezrak, Ahmed b. Sâlih et-Taberî, Dâvûd b. Ebû Taybe Hârûn el-Mısırî, Yûnus b. Abdü'l-a'lâ es-Sadeffî, Abdüssamed b. Abdurrahman, Süleyman b. Dâvûd el-Mehrî ve Muhammed b. Abdullah el-Kurtûbî.²²

Verş'in tariklerinden birisi, aynı zamanda talebesi de olan Ebû Ya'kûb Yusuf b. 'Amr b. Yesar el-Medenî,²³ diğeri de İsbahânî künyesi ile bilinen Muhammed b. Abdurrahim b. İbrahim b. Şebîb (ö. 296/909)' dir.²⁴

Nâfi''in kıraat özellikleri kısaca şöyle özetlenebilir:²⁵

1. Nâfi' Kur'an-ı Kerim'i okuyuşta hem hadr hem de tahkik usullerini tercih etmiştir. Buna göre hadr okuyuşunda muttasıl medleri iki elif, munfasıl medleri ise bir ve iki elif olarak; tahkik usulünde ise her iki meddi de beş elif olarak okur.²⁶ Bu usullerden hadr usulünü Kâlûn, tahkik usulünü ise Verş rivayet etmiştir.

2. Ardışık gelen iki hemzeden - شهداء إذا örneğinde olduğu gibi- ilki fethalı, diğeri kesreli ise, ikinci hemze teshîl ile okunur: شهداء هذا gibi.

²⁰ Ahmed b. Muhammed b. Abdülgani el-Benna, *İthaf-u fudalai'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate aşer*, Thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Daru'bnü Hazm, 2009), 1: 105.

²¹ Tayyar Altıkulaç, "Hulvânî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (Ankara: TDV Yay., 2002), 346.

²² Tayyar Altıkulaç, "Verş," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (Ankara: TDV Yay., 2002), 63.

²³ el-Benna, *İthaf*, 1: 106.

²⁴ el-Benna, *İthaf*, 1: 106.

²⁵ Tayyar Altıkulaç, "Nâfi'," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32 (Ankara: TDV Yay., 2002), 288-289.

²⁶ Siraceddin Öztoprak, *Kur'an Kıraatı Kıraat-ı 'Aşere* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 66.

3. تَذْكُرُونَ kelimesindeki ذ harfi Kur'an-ı Kerim'in tamamında تَذْكُرُونَ şeklinde teşdîd ile okunur.

4. Kalûn'un rivayetinde cemi mîm'leri hem sıla ile hem de sılasız icra edilir. أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ gibi.

5. Kalûn'un rivayetinde هو ve هي zamirlerinden önce şayet ل ف harflerinden biri bulunursa bu durumda ه harfi sâkin olarak okunur:

لَهِ لَهْوَ فَهِيَ فَهْوَ وَهِيَ وَهُوَ gibi.

6- Verş'in rivayetinde sakin bir harften sonra katı' hemzesi bulunursa hemzenin harekesi sakin harfe nakil yapılarak okunur. Buna göre meselâ: مَنْ أَمَنَّ ifadesi مَنْ أَمَنَّ şeklinde; الْآخِرَةُ kelimesi الْآخِرَةُ şeklinde okunur.

7- İlk kök harfi hemze olan kelimelerde hemze ibdal ile okunur. Mesela: Kök harflerinden birincisi hemze olan أَمِنَ fiilinden türemiş يُؤْمِنُونَ kelimesinde hemze vâv harfine ibdal edilerek يُؤْمِنُونَ şeklinde bir elif medd-i tabii ile okunur.

8- Nâfi' kıraatinde الأنبياء ، النبوة ، النبيين ، النبييّن gibi kelimeler الأنبياء ، النبوة şeklinde hemze ile ve dolayısıyla da ravilerin tercihinine göre medd-i muttasıl hükümleri uygulayarak okunur.

1.2.2 İbn Kesîr (ö. 120/738)

Asıl adı Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî'dir.²⁷ İbn Kesîr künyesi ile meşhur olmuştur. Dârî nisbesini Abdüddâroğulları'na mensubiyeti sebebiyle aldığını ileri sürenler olmuşsa da Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş'e (ö. 540/1145) göre aslen Mekkeli olmadığı için bu iddia doğru değildir. Zira ailesinin Kisrâ tarafından Yemen'in San'a şehrine gönderilen İsfahanlı Farslardan olduğu rivayet edilir.²⁸ Gençlik dönemlerinde aktarlık yaptığı ve Bahreyn'in güzel kokularıyla ün kazanan Dârîn Limanı'na nisbetle Hicaz bölgesinde aktarlara bu limanın adından kinaye olarak Dârî dendiği için bu nisbe ile anılmıştır.

Mekkelilerin kıraat imamı olan İbn Kesîr kıraat eğitimini Mücâhid b. Cebr'den ve Dirbâs'tan almıştır. Kıraatçiliğinin yanında hadisçiliği ile de bilinen

²⁷ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 119.

²⁸ Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: TDV Yay., 2002), 131.

İbn Kesîr, Mücâhid b. Cebr, Dirbâs, Abdurrahman b. Mut'im, İkrime el-Berberî, Ebû'l-Minhâl, Muhammed b. Kays b. Mahreme'den hadis rivayet etmiştir. Kıraat okuttuğu talebeler arsında, Ma'rûf b. Müşkân, İsmâil b. Abdullah el-Kıst, Şibl b. Abbâd ve Halîl b. Ahmed sayılabilir. Ayrıca Ebû Amr b. Alâ'nın ondan bir hatimlik eğitim aldığı ve Hammâd b. Zeyd'in de bazı kıraat vecihlerini kendisinden naklettiği kaynaklarda yer almıştır.²⁹

İbn Kesîr'in birinci ravisi, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî'dir. (ö. 250/864)³⁰ Aslen Fârisli³¹ (veya Hemedanlı) olan Bezzî, h. 170 (m. 786) tarihinde Mekke'de doğdu. Dedelerinden Ebû Bezze'ye nisbetle "Bezzî" diye şöhret buldu. Başta babası olmak üzere Abdullah b. Ziyâd, İkrime b. Süleyman ve Vehb b. Vâzih gibi devrinin tanınmış âlimlerinden kıraat öğrendi. Tanınmış kıraat âlimlerinden Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ali, Hasan b. Hubâb, İshak b. Muhammed el-Huzâî, Ahmed b. Ferah, Ebû Rebîa b. İshak, Muhammed b. Hârûn, İbn Kesîr kıraatinin diğer râvisi Kunbül ve daha başka bir çok kimseye kıraat okutan Bezzî, kıraatçiliğinin yanında hadis alanında da adından söz ettirmiştir. Bezzî, Süfyân b. Uyeyne, Müemmel b. İsmâil ve Mâlik b. Süayr gibi hocalardan hadis öğrenmiş ve elde ettiği bilgi birikimini de tariklerinden biri olan Hasan b. Hubâb'dan ve Mudâr b. Muhammed el-Esedî'ye öğretmiştir. Buhârî de *et-Târîhu'l-kebîr*'inde Bezzî'den gelen rivayetlere yer vermiştir.³²

Bezzî'nin iki tarikinden ilki, Bezzî'den sonra Mescid-i Haram'ın müezzinliğini yapmış olan ve Ebû Rebîa künyesi ile bilinen Muhammed b. İshak b. Vehb (ö. 294/907),³³ diğeri ise İbnü'l-Hubab künyesi ile bilinen Ebû Ali³⁴ Hasen b. el-Hubab b. Mahled'dir. (ö. 301/914)³⁵

²⁹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 197-198.

³⁰ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı Kıraat-ı Aşere*, 85.

³¹ Faris, ilk dönem İslâm tarihi ve coğrafya kaynaklarında şimdiki İran'ın güney doğusunda, kuzeyden Irak-ı Acem, güneyde Basra körfezi, doğuda Kirman ve batıdan İran Kürdistan'ı ile çevrili bölge halkına verilen isimdir. Faris bölgesi orta çağda beş idari bölgeye ayrılıyordu: İstahr, Erdaşir, Hurre, Dârâbcird, Sabûr ve Fannâ-Husrav. Detaylı bilgi için bkz: Yusuf Yoldaş, "İslami Fetihler Döneminde Kürtler" (Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2018), 47-50.; Murat Ağarı, "İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı," *AÜİFD* 47, sy. 2 (2006): 205-212.

³² Tayyar Altıkulaç, "Bezzî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.6 (Ankara: TDV Yay., 2002), 115.

³³ el-Benna, *İthaf*, 1: 107.

³⁴ el-Benna, *İthaf*, 1: 107.

³⁵ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 455.

İbn-i Kesîr'in diğer ravisi ise "Kunbül" künyesi ile bilinen Ebû Ömer Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Mahzûmî³⁶ el-Mekkî'dir. (ö. 291/904)³⁷ Ebû Ömer'in bu künye ile meşhur olması, "kunbîl" diye bilinen ve hayvancılıkta tedavi maksadıyla kullanılan bir ilâcî gözlerindeki rahatsızlık için kullanması sebebiyledir. Bunun yanında, Mekke'de yaşayan Kunâbile adındaki bir kavme mensup olmasından dolayı da bu lakapla anıldığı konu ile ilgili rivayetler arasında yer almaktadır.³⁸

Kunbül kıraat eğitimini Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Avn en-Nebbâl el-Kavvâs ve İbn Kesîr'in diğer meşhur râvisi Bezzî'den almıştır.³⁹

Kıraat ilmini bizzat İbn Kesîr'den tahsil etmediği halde, İbn Kesîr kıraatinin iki râvisinden biri olarak Kunbül'ün tercih edilmesi, onun bu alandaki otoritesi, imamından rivayet ettiği kıraati icradaki başarısının yanında, rivayetinin güvenilir olması ve yaygın bir şekilde okunmasıyla da doğrudan ilgilidir.⁴⁰

Aynı zamanda bu kıraatin tarikleri olarak kabul edilen İbn Mücâhid ve İbn Şenebûz başta olmak üzere Mekke'de pek çok talebeye kıraat eğitimi veren Kunbül'ün talebeleri arasında Muhammed b. İshak el-Cessâs, Muhammed b. Mûsâ ez-Zeynebî, Abdullah b. Ömer b. Şenebûz el-Vâstî, Muhammed b. Abdülazîz b. Sabbâh sayılabilir.⁴¹

İbn Kesîr kıraatinin tariklerinden ilki, İbn Mücâhid künyesi ile meşhur olan Ahmed b. Musa b. el-Abbas b. Mücâhid Ebû Bekr el-Bağdâdî (ö. 324/937), diğeri ise İbn Şenebûz künyesi ile bilinen Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Eyyûb b. es-Salt'tır. (ö. 328/941)⁴²

İbn Mücâhid, İbn Kesîr kıraatinde bir tarike kaynaklık etmesinin yanında, meşhur ve mütevatir kabul edilen kıraatleri *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kirâ'ât* adlı eserinde bir araya getirmek sûretiyle kıraat ilmine önemli bir kaynak kazandırmıştır. Öte yandan devrindeki idarecilerle iyi ilişkileri olan İbn Mücâhid

³⁶ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 240.

³⁷ Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 20 (Ankara: TDV Yay., 2002), 131.

³⁸ Tayyar Altıkulaç, "Kunbül," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), 375.

³⁹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 452.

⁴⁰ Altıkulaç, "Kunbül," 375.

⁴¹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 453.

⁴² el-Benna, *İthaf*, 1: 107.

bu nüfuzunu da kullanarak, şâz sayılan kıraatleri okuyanlarla mücadele ederek onları bu tür şaz okuyuşlardan vazgeçirmeye çalışmış ve aynı zamanda siyasî otoritenin de desteğini alarak İbn Şenebûz ve İbn Miksem gibi bazı kurranın, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b ve diğer bazı sahâbîlerden rivayet ettikleri kıraat vecihlerinin şâz oldukları gerekçesiyle engellenmesini sağlamıştır.

Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât, İhtilâf-u kurrai'l-emsar, Kitâbü's-şevaz fi'l-kırâ'ât gibi çok bilinen eserlerinden başka çeşitli kaynaklarda isimleri zikredilen birçok kitabı daha vardır. Bunlar: *el-Kırâ'âtü'l-kebîr, el-Kırâ'âtü's-sağîr, Kitâbü'l-Yâ'ât, Kitâbü'l-Hâ'ât, Kırâ'atü Ebî 'Amr, Kırâ'atü İbn Kesîr, Kırâ'atü 'Âsım, Kırâ'atü Nâfi', Kırâ'atü Hamza, Kırâ'atü'l-Kisâ'i, Kırâ'atü İbn 'Âmir, Kırâ'atü'n-Nebî, İnfirâdü'l-kurrâ'i's-seb'a, Kırâ'atü Alî b. Ebî Tâlib, İhtilâfü'l-kırâ'ât ve tasrîfü vüçûhihâ*'dır.⁴³

İbn Kesîr kıraatinin belirgin bazı özellikleri şöyledir:⁴⁴

1- Kunbül'ün rivayetinde صراط ve الصراط kelimeleri سراط ve السراط şeklinde (sad harfinin yerine sin harfi le) okunur.

2- كم هم gibi cemi zamirlerinin “mîm” leri, kendilerinden sonra harekelerine uygun bir med harfi takdir edilerek sıla ile okunur. كُمو، هُمو gibi.

3- Sâkin harflerden sonra gelen müfred müzekker gaib zamirleri harekeleri doğrultusunda uzatılarak (önlere med harfi takdir edilerek) sıla ile okunur. عَنْهُ، مِنْهُ gibi.

4- Kur'an-ı Kerim'in tamamında;

هَزُوا kelimesi هَزَاء şeklinde (“zây” harfinin iskanı ile),

الْقُدُس kelimesi الْقُدُس şeklinde (“dâl” harfinin iskanı ile),

أَرْنَا kelimesi أَرْنَا şeklinde (“ra” harfinin iskanı ile),

خُطَوَات kelimesi خُطَوَات şeklinde (“tâ” harfinin iskanı ile),

⁴³ Tayyar Altıkulaç, “İbn Mücâhid,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 20 (Ankara: TDV Yay., 2002), 214.

⁴⁴ Tayyar Altıkulaç, “İbn Kesîr,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 20 (Ankara: TDV Yay., 2002), 131.

أَكْل، أَكَل، أَكُلْ، أَكُلْهَا، أَكُلْهَا kelimeleri أَكَلْ، أَكَلْ، أَكُلْ، أَكُلْهَا şeklinde (“kâf” harfinin iskanı ile okunur.

5. الْقُرْآن kelimesindeki hemze elife ibdal edilerek الْقُرْآن şeklinde okunur.

1.2.3 Ebû ‘Amr (ö. 154/771)

Tam adı Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî’dir.⁴⁵ Basralıların kıraat imamıdır. İsmi, künyeleri ve doğduğu yerle alakalı olarak kaynaklarda çok farklı bilgiler olmasına rağmen,⁴⁶ genel kanaate göre hayatının büyük bölümünü Basra’da geçiren Ebû Amr, 70/689 yılında Mekke’de doğmuş ve 154/771 yılında bir yolculuk esnasında Kûfe’de vefat etmiştir.⁴⁷ Kıraat okuduğu hocaları arasında Ebû Ca’fer el-Kârî, İkrime b. Hâlid, Nasr b. Âsım, Atâ b. Ebî Rebâh, Mücâhid b. Cebr, Saîd b. Cübeyr, Ebû Ma’bed İbn Kesîr, Yezîd b. Rûmân, Şeybe b. Nisâh, Âsım b. Behdele, Yahyâ b. Ya’mer ve Hasan-ı Basrî sayılabilir. Kıraatçiliğinin yanında, Arap dilindeki yetkinliği ile ön plana çıkan Ebû ‘Amr, aynı zamanda hadis ravisidir. Babasından başka, Enes b. Mâlik, Yahyâ b. Ya’mer, Mücâhid b. Cebr, Ebû Recâ el-Utâridî, Atâ b. Ebû Rebâh gibi önemli şahsiyetlerden hadis rivayet eden Ebû Amr, nahivde de Nasr b. Âsım’dan faydalanmıştır. İshak b. Yûsuf el-Ezrak, Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf, Hüseyin b. Ali el-Cu’fî, Abdülvâris b. Saîd el-Anberî, Hârûn b. Mûsâ el-A’ver, Şücâ’ b. Ebû Nasr, Ali b. Nasr el-Cehdamî kıraat okuttuğu talebelerinden bazılarıdır. Ayrıca İsâ b. Ömer el-Hemedânî ve Hamza b. Habîb ez-Zeyyât da kendisinden bazı kıraat vecihlerini rivayet etmişlerdir.⁴⁸

Hem kıraat alanında, hem de Arap dili ve edebiyatı alanında uzman olan Ebû ‘Amr’ın kitaplarından bazıları şunlardır: *Kitabü’l-kıraat*, *Kitabü mersûmi’l-Mushaf*, *el-Vakf-ü ve’l-ibtida*, *Kitabü’l-idğami’l-kebir*.

Ebû Amr’ın ravilerinden ilki, Dûrî nisbesi ile bilinen Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî’dir. (ö. 248/862) Dûrî aynı zamanda Kisâî’nin de ravisidir. Kisâî’den bizzat kıraat okumuş, ancak Ebû Amr’ın kıraatini kendisinden değil de Yahya el-Yezîdî’den (ö. 237/851) öğrenmiş

⁴⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 241.

⁴⁶ Zehebi, *Ma’rifetü’l-kurrai’l-kibar ale’t-tabakat-i ve’l-a’sar*, 1: 223-225.

⁴⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 241.

⁴⁸ Tayyar Altıkulaç, “Ebû Amr b. Alâ,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (Ankara: TDV Yay., 2002), 94.

ve rivayet etmiştir.⁴⁹ Kıraat ilmini tahsil etmek için çokça seyahat eden Dûrî, ravisi olduğu iki imamın dışında Hamza ez-Zeyyât'ın kıraatini Süleym b. Îsâ'dan, Nâfi' kıraatini İsmâil b. Ca'fer el-Medenî'den tahsil etti. Bundan başka Âsım'ın râvisi Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş'tan da kıraat eğitimi alan Dûrî'nin talebeleri arasında Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Hasan b. Beşşâr, Ebû'z-Za'râ, Abdurrahman b. Abdûs, Ahmed b. Ferah, Ömer b. Muhammed el-Kâğidî ve Kasım b. Zekeriyâ el-Mutarriz sayılabilir.⁵⁰ Kıraatleri ilk defa cem' eden ve bunu kitaplaştıranın Dûrî olduğu rivayet edilir.⁵¹ *Kıraatü'n-Nebi, Fedailü'l-Kur'an ve Eczâü'l-Kuran* kendisine nisbet edilen kitaplardan en bilinenleridir.⁵²

Dûrî'nin tariklerinden ilki, aynı zamanda kendi talebesi de olan ve Ebû'z-Ze'ra' künyesi ile bilinen Abdurrahman b. Abdûs el-Bağdâdî'dir. (ö. 280/893)⁵³ Dûrî'nin diğer tariki ise kıraatçiliğinin yanında tefsirciliği⁵⁴ ile de bilinen Ebû Ca'fer Ahmed b. Ferah b. Cibril el-Bağdâdî'dir. (ö. 303/916)⁵⁵

Ebû 'Amr'ın diğer ravisi ise Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî'dir. (ö. 261/874)⁵⁶ Sûsî'de diğer ravi Dûrî gibi Ebû Amr'dan kıraat okumamıştır. Ebû Amr'ın kıraatini Yahya el-Yezîdî'den (ö. 202/817) öğrenmiş ve rivayetlerindeki güvenilirliği sebebiyle Ebû Amr'ın ravisi olarak kabul edilmiştir.⁵⁷ Muhtemelen İran asıllı olan Sûsî, kıraat alanından başka hadis ve fıkıh alanı ile de ilgilenmiştir. Kûfe'de Abdullah b. Nümeyr, Esbât b. Muhammed ve Mekke'de Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis dinlemiş ve Ahmed b. Hanbel'den bazı fikhî görüş ve fetvalar nakletmiştir. Ebû İmrân Mûsâ b. Cerîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, Ebû Osman en-Nahvî ve Ebû'l-Hâris Muhammed b. Ahmed kendisinden kıraat okuyan isimlerdendir. Keza İbn Ebû Âsım, Ebû Arûbe el-Harrânî ve Ebû Ali Muhammed b. Saîd de Sûsî'den hadis rivayet eden raviler arasında sayılabilir.⁵⁸

⁴⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 242.

⁵⁰ Tayyar Altıkulaç, "Dûrî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (Ankara: TDV Yay., 2002), 6.

⁵¹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 387.

⁵² Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 242.

⁵³ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 467-468.

⁵⁴ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 468.

⁵⁵ el-Benna, *İthaf*, 1: 108.

⁵⁶ Tayyar Altıkulaç, "Sûsî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 37 (Ankara: TDV Yay., 2002), 576.

⁵⁷ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 390.

⁵⁸ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ," 95.

Kıraat kitaplarında Sûsî'nin ilk tariki olarak zikredilen Ebû İmran Musa b. Cerîr er-Rakkî en-Nahvî (ö. 315/928) idğam konusundaki maharetinin yanında Arap dili alanında da uzmandı. Sûsî'nin ikinci tariki ise Ebû İsa Musa b. Cumhûr'dur. (ö. 300/913)⁵⁹

Ebû Amr kıraatinin bazı özellikleri şunlardır:⁶⁰

1. ل ف و harflerinden biri ve هي zamirlerinden önce ه harfi sakın olarak okunur: وهو وهي gibi.

2. نصارى أبصارهم أبرار كافرين تورية vb. kelimeler imâle yapılarak okunur.

3. kelimelerin ortasında ve sonunda yer alan sakın hemzeler, bir önceki harfin harekesine uygun med harfine ibdâl edilerek okunur. Nafi kıraatinden farklı olarak Ebû Amr kıraatinde tüm mehmûz fiil çeşitlerinde hemze ibdal ile okunur: سَالَ يَأْمُرُونَ يُؤْمِنُونَ gibi.

4. لا أَبْرَحَ حَتَّى، فيه هُدًى, örneklerinde de olduğu gibi birbirinin aynı olan harfler ayrı ayrı kelimelerde yan yana bulunduklarında, Sûsî'nin rivayetine göre (bazı istisnaları olmakla birlikte) birinci kelimedeki harf harekeli de olsa idğam yapılarak okunur.

1.2.4 İbn-i 'Amir (ö. 118/736)

Şam kıraat imamı olan Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî,⁶¹ tabiûndandır. Sahabeden Muaz b. Cebel, Fedale b. Ubeyd ve Ebû'd-Derda'dan kıraat okumuş olan⁶² İbn Amir'in Kur'an ve kıraat ilmindeki asıl hocası, Kur'an'ı Hz. Osman'dan öğrenen ve Muâviye'nin hilâfeti yıllarında Şam'da Kur'an dersleri veren Mugîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî'dir.⁶³

İbn Âmir Kur'an kıraati konusundaki uzmanlığı yanında hadisle de meşgul olmuş; Hz. Osman, Muâviye b. Ebî Süfyân, Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Ebû İdrîs

⁵⁹ el-Benna, *İthaf*, 1: 108.

⁶⁰ Tayyar Altıkulaç, "Sûsî," 576.

⁶¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 242.

⁶² Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 243.

⁶³ Tayyar Altıkulaç, "İbn 'Amir," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 19 (Ankara: TDV Yay., 2002), 308.

el-Havlânî, Vâsile b. Eska', Fedâle b. Ubeyd, Ebû Ümâme el-Bâhilî, Nu'mân b. Beşîr gibi şahsiyetlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî (Zemârî), kardeşi Abdurrahman b. Âmir el-Yahsubî, Ca'fer b. Rebîa, İsmâil b. Ubeydullah b. Ebû'l-Muhâcir, Rebîa b. Yezîd el-Kasîr ve Saîd b. Abdülazîz gibi kişiler kıraat öğrenmiş ve aynı zamanda bu ilimde en önde talebesi olan Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî'den başka, Rebîa b. Yezîd el-Kasîr, Ca'fer b. Yezîd, Abdurrahman b. Âmir el-Yahsubî ve diğer bazı kimseler de hadis rivayet etmişlerdir.⁶⁴

İbn Amir'in birinci ravisi Ebû'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî'dir. (ö. 245/859) ⁶⁵ Kıraati, İbn Âmir'in önde gelen öğrencilerinden Yahyâ b. Hâris ez-Zimârî'nin yetiştirdiği Irâk b. Hâlid ve Eyyûb b. Temîm'den öğrenen Hişâm, Mâlik b. Enes, Velîd b. Müslim, Müslim b. Hâlid ez-Zencî, İsmâil b. Ayyâş, Süfyân b. Uyeyne gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir. Kendisinden kıraat okuyan talebeleri arasında en bilinenleri Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Ebû'l-Hasan el-Hulvânî, Ahfeş ed-Dımaşkî ve Ebû Ali İsmâil b. Huveyris'tir. Hadisçi olması ile de bilinen Hişâm'dan Velîd b. Müslim ve Muhammed b. Şuayb ile Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zûr'a er-Râzî gibi âlimler hadis rivayet etmişlerdir. Bundan başka, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'i ile Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde onun rivayet ettiği hadislere yer verilmiştir.

Hişâm'ın, *el-Meb'as*, *Fedâilü'l-Kur'ân*, *el-Fevâ'id* ve *Ehâdîs* adında eserlerinin bulunduğu rivayet edilmiştir.⁶⁶

Hişâm'ın tarikleri, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yezîd b. Ezdâz (Yezdâz) el-Hulvânî (ö. 250/864) ⁶⁷ ve Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer er-Remlî ed-Dâcûnî'dir. (ö. 324/937)⁶⁸

İbn Amir'in ikinci ravisi ise İbn Zekvân künyesi ile bilinen, Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşkî'dir. (ö. 242/857)⁶⁹ Kıraat

⁶⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbn 'Amir," 309.

⁶⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 243.

⁶⁶ Tayyar Altıkulaç, "Hişâm b. Ammar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (Ankara: TDV Yay., 2002), 151.

⁶⁷ Altıkulaç, "Hulvânî," 346.

⁶⁸ el-Benna, *İthaf*, 1: 109.

eğitimi İbn Amir'in talebesi olan Yahya b. Haris ez-Zimârî'nin yetiştirdiği Eyyûb b. Temîm'den almıştır.⁷⁰ Aynı zamanda tarikleri de olan Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ b. Şerîk et-Tağlibî el-Ahfeş ed-Dımaşkî (ö. 292/904)⁷¹, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Musa b. Abdurrahman es-Sûrî (ö. 307/919)⁷² başta olmak üzere Muhammed b. el-Kâsım el-İskenderani, Ahmed b. Yusuf et-Tağlebi, Ahmed b. Nasr b. Şakir b. ebi Reca, Ca'fer b. Muhammed b. Küzzâz kendisinden kıraat okuyan talebelerinden bazılarıdır.⁷³

Kaynaklarda İbn Zekvân'ın *Aksâmü'l-Kur'ân ve cevâbühâ* ve *Mâ yecibü 'alâ kari'i'l-Kur'ân 'inde hareketi lisânih* adlı eserlerinin var olduğu rivayet edilir.⁷⁴

İbn Âmir'in kıraatinin bazı özellikleri şunlardır:⁷⁵

1- Bazı istisnaları olmakla birlikte İbn Zekvân'ın rivayetine göre aşağıdaki on fiil imâle yapılarak okunur: خاف، جاء، حاق، زاد، شاء، ران، زاع، ضاق، طاب، خاب،

2 - حيل، سيق، سيئت، سىء، قيل، غيض، جىء - kelimeleri işmâm ile okunur.

3- هزوا kelimesi geçtiği her yerde هزء diye hemze ile okunur.

4- Bazı istisnalar dışında إبراهيم kelimesi إبراهيم şeklinde okunur.

5- لبثت ve لبثتم kelimelerinde “sâ” harfi (ث) “tâ” harfine (ت) idğam yapılarak okunur.

6- أخذت، أخذتم، أخذت، اتخذت، اتخذت kelimelerinde “zâl” harfi (ذ) “tâ” harfine (ت) idğam yapılarak okunur.

1.2.5 Âsım (ö. 127/745)

Kûfe kıraat imamlarından olan ve Âsım adıyla meşhur olan Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî⁷⁶, küçük yaşlarda da olsa

⁶⁹ Tayyar Altıkulaç, “İbn Zekvân,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 20 (Ankara: TDV Yay., 2002), 462.

⁷⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 244.

⁷¹ Emin Işık, “Ahfeş ed-Dımaşkî,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1 (Ankara: TDV Yay., 2002), 525.

⁷² el-Benna, *İthaf*, 1: 109.

⁷³ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 403.

⁷⁴ Altıkulaç, “İbn Zekvân,” 462.

⁷⁵ Tayyar Altıkulaç, “İbn 'Amir,” 310.

⁷⁶ Mehmet Ali Sarı, “Âsım b. Behdele,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3 (Ankara: TDV Yay., 2002), 475.

sahabeden Hâris b. Hassân el-Bekrî ve Ebû Rimse Rifâa b. Yesribî ile görüştüğü için tâbîîlerden sayılmıştır.⁷⁷

Zirr b. Hubeyş'ten öğrendiği İbn Mesud'un kıraatini, ravilerinden Ebû Bekir Şu'be'ye (ö. 193/809) ve Ebû Abdurrahman es- Sülemi'den öğrendiği Hz. Ali'nin kıraatini de diğer ravisi olan Hafs'a (ö. 180/796) öğretmiştir.⁷⁸ Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin vefatı üzerine kıraat hocası olarak onun yerini alan Âsım, başta Ebû Bekir b. Ayyâş, Hafs b. Süleyman, Süleyman el-A'meş, Halîl b. Ahmed, kırâat-i seb'a imamlarından olan Ebû Amr b. Alâ ve Hamza ez-Zeyyât olmak üzere bir çok kimseye kıraat okutmuştur.⁷⁹

Âsım'ın birinci ravisi Ebû Bekir Şu'be b. 'Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî'dir. (ö. 193/809)⁸⁰ Kur'an'ı beşer âyetlik bölümler halinde Âsım'dan öğrenip üç defa hatim yapmış, onun dışında hiç kimseden Kur'an ve kıraat dersi almamıştır. Yaklaşık üç yıl (başka bir rivayete göre yedi yıl) bu maksatla hocasından kıraat dersi alan⁸¹ Ebû Bekir Şu'be bu kıraati başta Ebû'l-Hasen el-Kisâî, Yahya el-Uleymî, Ebû Yûsuf Ya'kûb el-A'sa, Amdülhamid b. Salih el-Bürümî, Urve b. Muhammed el-Esedî, Abdurrahman b. ebî Hammad ve Yahya b. Adem olmak üzere daha birçok kimseye öğretmiştir.⁸² Kendisine nisbet edilen ve Kur'an-ı Kerîm'in otuz cûze bölünmesiyle ilgili olarak telif ettiği *Eczâ'ü selâsîn* adlı bir eseri kaynaklarda yer almaktadır.⁸³

Ebû Bekir Şu'be'nin tarikleri, aynı zamanda talebeleri arasında da yer alan Yahya b. Adem b. Süleyman Ebû Zekerîyya (ö. 203/819)⁸⁴ ve Yahya b. Muhammed b. Kays el-Ensârî el-Kûfî'dir. (ö. 243/859)⁸⁵

Âsım'ın diğer ravisi ise Hafs künyesi ile bilinen Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Muğîre el-Esedî'dir. (ö. 180/796) Kıraat ilmini hem hocası hem de üvey babası olan Âsım'dan okuyan Hafs,⁸⁶ Âsım b. Behdele'nin kıraati için İbn

⁷⁷ Sarı, "Âsım b. Behdele," 475.

⁷⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 246.

⁷⁹ Sarı, "Âsım b. Behdele," 476.

⁸⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 246.

⁸¹ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekr b. Ayyâş," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (Ankara: TDV Yay., 2002), 109.

⁸² Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 281.

⁸³ Altıkulaç, "Ebû Bekr b. Ayyâş," 110.; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 246.

⁸⁴ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 342.

⁸⁵ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 409.

⁸⁶ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 246.

Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sında yer verdiği ravilerden biri olmuş iken, daha sonra kırâat-i seb'a imamlarının râvilerinin sayısını iki ile sınırlayan kıraat kitaplarında da Âsım'ın iki râvisinden biri olarak yer bulmuştur. Aynı zamanda Hafs'ın tarikleri olan Ebû Muhammed Ubeyd b. es-Sabbah b. Sabih el-Kûfî (ö. 235/850) ve Ebû Hafs Amr b. Sabbah el-Kûfî (ö. 221/836) başta olmak üzere Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî, Hamza b. Kasım el-Ahvel, Süleyman b. Dâvûd ez-Zehrânî ve daha pek çok kimse Hafs'tan hem arz arz hem de semâ yoluyla kıraat öğrenmiştir.⁸⁷

Âsım kıraatinin özelliklerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1- Âsım kıraatinde, Furkan sûresinin 69. ayetindeki فِيهِ deki zamirin med üzere, Kıyâme sûresinin 27. Âyetindeki مَنْ رَاقٍ ve Mutaffifîn sûresinin 14. âyetindeki بَلَّ رَانَ ifadelerinin idğamsız okunmasının haricinde kaide dışı okuyuşlar yoktur.

2- Ebû Bekir Şu'be rivayetindeki bazı istisnalar hariç, beyne beyne, ihtilâs ve sadece birer istisnaları bulunan (bk. Hûd 11/41; Yûsuf 12/11; Fussilet 41/44) imâle, işmam ve teshîl gibi bazı şive ve lehçelerden kaynaklanan ve özellikle de Arap olmayanların uygulamasında zorluk çekecekleri unsurlar Âsım'ın kıraatinde yer almaz.⁸⁸

1.2.6 Hamza (ö. 156/772)

Tam adı Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî'dir. Tabiûndan olan⁸⁹ Hamza b. Habîb, kıraat ilmini Humrân b. A'yen ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan öğrenmiştir. Kur'an ve kıraat alanında pek çok talebe yetiştirmiş olan Hamza'nın talebeleri arasında Süleyman b. İsmâ el-Hanefî, Âiz b. Ebî Âiz, Şuayb b. Harb, Abdullah b. Sâlih el-İclî ve kıraat-ı seb'a imamlarından Ali b. Hamza el-Kisâfî en bilinenleridir..⁹⁰

⁸⁷ Tayyar Altıkulaç, "Hafs b. Süleyman," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15 (Ankara: TDV Yay., 2002), 119.

⁸⁸ Sarı, "Âsım b. Behdele," 476.

⁸⁹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 251.

⁹⁰ Tayyar Altıkulaç, "Hamza b. Habîb," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15 (Ankara: TDV Yay., 2002), 511.

Hamza'ya nisbet edilen bazı eserler şunlardır: *Kitab-ü kıraat-i Hamze, Kitabü'l-feraiiz, Kitabü'l-vakf ve'l-ibtida, Menam fi fazileti hıfzi'l-Kur'an*.⁹¹

Hamza'nın birinci ravisi olarak kabul edilen Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr,⁹² Hamza'nın kıraatini Süleym b. İsa'dan tahsil etmiştir.⁹³ Bundan başka, İshak el-Müseyyebî'den Nâfi' kıraatini, el-A'sa ve Yahya b. Adem'den de Âsım kıraatini öğrenmiştir.⁹⁴

Halef'in Hamza kıraati için tariki, İdris b. Abdülkerim el-Haddad el-Bağdâdî'dir. (ö. 292/904)⁹⁵ Hamza'nın Halef rivayeti için bir tarik söz konusudur. Hamza için tarik olarak bahsi geçen İbn Salih (ö. 340/951), İbn Bûyân (ö. 344/955), Ebû Bekr b. Miksem (ö. 354/965) ve el-Mutavvi'î (ö. 371/981) Hamza'nın tarikleri değil, Halef'in ravisi olan İdris el-Haddad'ın tarikleridir.⁹⁶

Hamza'nın diğer ravisi olan Ebû İsa Hallâd b. Hâlid es-Sayrafi eş-Şeybânî de (ö. 220/835) Hamza'nın kıraatini Süleym b. İsa'dan öğrenmiştir.⁹⁷ Hamza'dan kıraat okumamış olmasına ragmen, onun kıraat usullerini talebesinden alması ve en iyi biçimde temsil etmesi sebebiyle Hamza'nın iki ravisinden biri olarak kabul görmüştür.⁹⁸ Dolayısıyla Hamza için Hallad'dan geldiği var sayılan tarikler Hamza'nın tarikleri değil Hallad'ın ravileridir. Hamza için tarik olarak kabul görmelerinin sebebi Hamza'nın kıraat tercihlerini rivayet etmiş olmalarıdır. Bu tarikler, Ebû Bekr Muhammed b. Şâzân el-Cevheri (ö. 286/899)⁹⁹, Muhammed b. el-Heysem el-Kûfî (ö. 249/863)¹⁰⁰, Ebû Muhammed el-Kasım b. Yezîd b. Küleyb el-Vezzân el-Eşca'î el-Kûfî (ö. 250/864)¹⁰¹ ve Ebû Davud Süleyman b. Abdurrahman b. Hammad b. İmran b. Musa b. Talha'dır. (ö. 252/866)¹⁰²

⁹¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 248.

⁹² Tayyar Altıkulaç, "Halef b. Hişâm," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 15 (Ankara: TDV Yay., 2002), 237.

⁹³ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 419.

⁹⁴ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 248.

⁹⁵ el-Benna, *İthaf*, 1: 110.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, Şemsü'd-din ebi'l-hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd, (Beyrut: Daru'l-Gavsani li'd-dirasati'l-Kur'aniyye, 2018), 1:538-547.

⁹⁷ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 419.

⁹⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 133.

⁹⁹ el-Benna, *İthaf*, 1: 111.

¹⁰⁰ el-Benna, *İthaf*, 1: 111.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1:561.

¹⁰² el-Benna, *İthaf*, 1: 111.

Hamza'nın kıraatinin bazı özellikleri şöyle sıralanabilir:¹⁰³

1. لديهم، إليهم، لذيهم kelimelerindeki zamirlerin “hâ” ları damme ile okunur.
2. أنى، نصارى، موسى gibi kelimeler -bunlardan sonra sakın bir harf bulunmaması durumunda- imâle yapılarak okunur.
3. Sâkin bir harften sonra hemze geldiğinde (vasıl halinde) hemzeden önce sekte uygulanır: واليوم الـ / آخر، من / آمن
4. Halef'in rivayetinde صراط kelimesi Kur'an—Kerim'in tamamında işmâm ile okunur (Buradaki işmâm, ص harfinin -isti'lâ sıfatı korunmak şartıyla- ز harfine karıştırılarak okunmasıdır).

1.2.7 Kisâî (ö. 189/805)

Asıl adı Ebü'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî¹⁰⁴ el-Kûfî'dir.¹⁰⁵ Küçük yaşta Kufe'ye giderek İbn Ebî Leylâ ve Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî'den kıraat dersleri aldı ve bundan başka Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan dört hatim indirdi. Ömrünün ilerleyen dönemlerindeki bir konuşması esnasında telaffuz ettiği bir kelimeyi yanlış kullanması sebebiyle hatalı kullanım yaptığı hususunda eleştiriler alması üzerine Muâz b. Müslim el-Herrâ'dan nahiv öğrendi.¹⁰⁶ Kıraat ilmi'nin yanı sıra Arap dili ve edebiyatında ve Arap şiirinde de uzman olan Kisaî, uzman olduğu diğer alanlarda olduğu gibi kıraat alanında da pek çok talebe yetiştirmiştir.¹⁰⁷ Ebü'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî (ö. 240/854), Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî, Nusayr b. Yusuf er-Razî, Ahmed b. ebî Süreyc en-Nehşelî, Kuteybe b. Mihran el-İsbahanî, İsa b. Süleyman eş-Şeyzerî, Ebû Hamdun et-Tayyib b. İsmail, Ahmed b. Cübeyr el-Antakî ve Ebû Ubeyd el- Kâsım b Sellâm bunlardan bazılarıdır.¹⁰⁸

Kisai'ye izafe edilen çok sayıda eser vardır. Bunlar: *Müteşabihü'l-Kur'an*, *Ma telhanü fihi'l-avam*, *el-Bed'ü fi kısasi'l-enbiya aleyhimü's-selam*, *Ta'likat ala siyagi't-talak fi beyt mine's-şi'r* ve *Kıraat-ü Kisaî*. Bir şekilde matbu olarak elde

¹⁰³ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 132.

¹⁰⁴ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 249.

¹⁰⁵ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 133.

¹⁰⁶ Tayyar Altıkulaç, “Kisâî, Ali b. Hamza,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: TDV Yay., 2002), 69.

¹⁰⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 249.

¹⁰⁸ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 297-298.

bulunan bu eserlerin dışında, değişik kaynaklarda Kisaî'ye nisbet edilen başka kitaplar da vardır. Bunlar: *el-Âsâr fî'l-kırâât*, *Eczâ'ü'l-Kur'ân*, *Eş'ârü'l-mu'âyât ve tarâ'ikuhâ*, *el-Hâ'âtü'l-mekniyyü bihâ fî'l-Kur'ân*, *İhtilâfî'l-'aded*, *İhtilâfî mesâhifi ehli'l-Medîne ve ehli'l-Kûfe ve ehli'l-Basra*, *Kitâbü'l-'Aded*, *Kitâbü'l-Hicâ'*, *Kitâbü'l-Hudûd fî'n-nahv*, *Kitâbü'l-Hurûf*, *Kitâbü'l-Kırâât*, *Kitâbü'l-Mesâdir*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *Maktû'u'l-Kur'ân ve mevsûlüh*, *Muhtasar fî'n-nahv*, *en-Nevâdirü'l-kebîr*, *en-Nevâdirü'l-evsat*, *en-Nevâdirü'l-asgar* adlı eserlerdir.¹⁰⁹

Kisaî'nin ravilerinden ilki, aynı zamanda talebesi de olan Ebü'l-Hâris el-Leys b. Hâlid el-Bağdâdî'dir. Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Ebü'l-Haris, kıraat ilmini arz yoluyla Kisaî'den öğrendi ve onun önde gelen talebeleri arasında yer aldı. Seleme b. Âsım, Muhammed b. Yahyâ el-Kisaî, Fadl b. Şâzân ve Ya'kûb b. Ahmed et-Türkmânî kendisinden kıraat ilminde istifade eden talebelerindendir.¹¹⁰

Ebü'l-Haris'in tarikleri ise, Muhammed b. Yahya el-Bağdâdî (Kisai es-Sagır) (ö. 288/901)¹¹¹ ve Seleme b. Âsım Ebû Muhammed el-Bağdâdî'dir. (ö. 270/884'ten sonra)¹¹²

Kisaî'nin ikinci ravisi, aynı zamanda Ebû 'Amr'ın da ravisi olan ve Dûrî nisbesi ile bilinen Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir. Dûrî ilgili olarak daha önce bilgi verdiğimiz için burada yeniden bahis açmayacağız.¹¹³

Dûrî'nin tariklerine gelince, bunlardan ilki Ca'fer b. Muhammed b. Esed en-Nasîbî Ebü'l-Fadl (ö. 307/919), diğeri ise Ebû Osman Saîd b. Abdürrahim el-Bağdâdî'dir. (ö. 310/922)¹¹⁴

Kisaî kıraatinin belirgin bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:¹¹⁵

1. Tâ-i te'nîs ile biten kelimeler üzerinde vakfederken (bazı şartlar dahilinde) “tâ”dan önceki harf imâle ile okunur: غشاة ، نعمة gibi.

¹⁰⁹ Altıkulaç, “Kisaî, Ali b. Hamza,” 70.

¹¹⁰ Tayyar Altıkulaç, “Ebü'l-Haris,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (Ankara: TDV Yay., 2002), 322.

¹¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1:574.

¹¹² el-Benna, *İthaf*, 1: 111.

¹¹³ Bkz. Tez, s. 10-11.

¹¹⁴ el-Benna, *İthaf*, 1: 111.

¹¹⁵ Altıkulaç, “Kisaî, Ali b. Hamza,” 70.

2. فتلقى، الهدى، موسى vb. kelimeler imâle yapılarak okunur.

3. هو ve هي zamirlerinden önce lââm, fâ ve vâv harflerinden biri bulunduğunda zamirdeki hâ harfi iskan ile okunur: فَهُوَ، لَّهُوَ، وَهِيَ، وَهُوَ gibi.

4. المحصنات - محصنات 'taki "sâd" ve البيوت - بيوت kelimelerindeki "bâ" harfleri kesre ile okunur.

5. نَعَم kelimesini okurken ayn harfi kesre ile okunur: نَعَم şeklinde.

1.2.8 Ebû Ca'fer (ö. 130/747-48)

Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî

Kıraat tahsilini Abdullah b. Ayyâş, Abdullah b. Abbas ve Ebû Hüreyre'den yapan Ebû Ca'fer, Hz. Peygamber'in vefatından elli üç yıl sonra Medine'de Mescid-i Nebvî'de Kur'an dersleri vermeye başlamış ve ölümüne kadar bu hizmeti sürdürmüş olduğu için "Medine kıraat imamı" diye anılmıştır. Kendisinden de kıraatinin meşhur iki râvisi İbn Cemmâz ve İbn Verdân, yedi kıraat imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman, Ebû Amr b. Alâ ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem gibi şahsiyetler kıraat öğrenmiştir.¹¹⁶

Ebû Ca'fer'in birinci ravisi Ebû'l-Hâris İsâ b. Verdân el-Medenî'dir. (ö. 160/776)¹¹⁷ Kıraat ilmini Ebû Ca'fer ve Şeybe b. Nisâh'tan öğrendi ve kendisi ile aynı kıraat isnadına sahip bulunan Nâfi' b. Ebî Nuaym'e de kıraatini arzetti. Kendisinden kıraat okuyan talebeleri arasında, İsmail b. Ca'fer, İsa b. Mîna ve Vakîdî en bilinenleridir.¹¹⁸

İsa b. Verdân'ın ilk tariki, Rey şehrinin kıraat hocası olan¹¹⁹ Ebû'l-Abbas el-Fadl b. Şâzân'dır. (ö. 290/902) Ahmed b. Yezîd el-Hulvânî, Muhammed b. İsa et-Teymî, İsmail b. ebî Üveys, Ahmed b. Yunus el-Yerbuî ve daha bir çok kimseden kıraat eğitimi alan İsa b. Verdân, Muhammed b. Abdullah b. el-Hasen b. Saîd, Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh, Ahmed b. Muhammed b. Osman b. Şebîb ve kendi oğlu Abbas b. el-Fadl'a kıraat okutmuştur.¹²⁰

¹¹⁶ Tayyar Altıkulaç, "Ebû Ca'fer el-Kârî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (Ankara: TDV Yay., 2002), 116.

¹¹⁷ Çetin, *Kur'an İlimleri*, 173.

¹¹⁸ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 248.

¹¹⁹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 462.

¹²⁰ el-Benna, *İthaf*, 1: 112.

İsa b. Verdan'ın diğer tariki ise Hibetullah b. Ca'fer b. Muhammed b. el-Heysem Ebû'l-Kasım el-Bağdâdî'dir. (ö. 350/942) Babası başta olmak üzere Muhammed b. Abdürrahim el-İsbahânî, Ebû Rebi'a Muhammed b. İshak b. A'yen, Ebû Abdurrahman el-Lehebî, Ahmed b. Ferah ve daha birçok kimseden kıraat okumuştur. Uzun süre kıraat eğitimi ile meşgul olan Hibetullah b. Ca'fer, pek çok talebe yetiştirmiştir. Abdülmelik b. Bekran en-Nehrevânî, Ali b. Ömer el-Hammamî, Ebû Bekr b. Mehran, Ebû Hafs et-Taberî ve Ali b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdissamed bunlardan bazılarıdır.¹²¹

Ebû Ca'fer'in diğer ravisi Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî'dir. (ö. 170/786)¹²² Ebû Ca'fer, Şeybe b. Nesah ve Nâfi' den kıraat okumuştur. Kuteybe b. Mihran ve İsmail b. Ca'fer en bilinen talebeleridir.¹²³

İbn Cemmâz'ın birinci tariki Ebû Eyyûb Süleyman b. Davud b. Ali b. Abdullâh b. Abbas el-Haşimî'dir. (ö. 219/834)¹²⁴ Kıraat eğitimini İbn Cemmâz'ın talebelerinden İsmail b. Ca'fer'den alan Haşimî'den bu kıraati, Ahmed b. Ehî Hayseme, Muhammed b. el-Cehm, Huseyn b. Ali b. Hammad ve Muhammed b. İsa b. İbrahim el-İsbahânî rivayet etmişleridir.¹²⁵

İbn Cemmâz'ın diğer tariki ise, hem Ebû 'Amr hem de Kisâî'nin ravisi olan Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî el-Bağdâdî'dir

Ebû Ca'fer kıraatinin bazı özellikleri şunlardır:

1. Hurûf-ı mukattaa sekte ile okunur.

2. Harekeli bir harften önce vaki olan cemi zamirlerindeki “mîm” harfleri sıla ile okunur: مِنْكُمْ - مِّنْكُمْ عَلَيْهِمْ - عَلَيْهِمْ gibi.

3. هو ve هي zamirleri, kendilerinden önce fethalı “vâv”, “fâ” ve “lâm” bulunduğu “hâ” harfinin iskânıyla okunur: هُوَ، فَهُوَ، لَّهُوَ gibi.

¹²¹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 2: 607.

¹²² Çetin, *Kur'an İlimleri*, 173.

¹²³ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 293.

¹²⁴ el-Benna, *İthaf*, 1: 112.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, Şemsü'd-din ebi'l-hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Gayetü'n-nihaye fî tabakati'l-Kurra'*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 1:284.

4. Bazı istisnaları olmakla birlikte sâkin hemzeler, bir önceki harfin harekesine uygun bir med harfine ibdâl edilerek okunur:

يُؤْمِنُونَ - يَأْمُرُونَ - يَأْمُرُونَ - يَوْمُنُونَ gibi.¹²⁶

5. Tenvin veya sâkin “nun”dan sonra boğaz harflerinden (خ) veya (غ) bulunduğunda -bazı istisnaları olsa da- ihfâ yapılarak okunur.

6. وَكَانَ kelimesi وَكَانَ şeklinde ve medd-i muttasıldaki med tercihlerini uygulayarak okunur.¹²⁷

1.2.9 Ya’kûb (ö. 205/821)

Ebû Muhammed Ya’kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî,¹²⁸ Basra kıraat imamıdır. Ebû'l-Münzir Sellam b. Süleyman, Ebû'l-Eşheb el-Utaridî, Mehdi b. Meymûn el-Moğolî, Hamza ez-Zeyyat, Harun b. Musa ve daha birçok kimseden kıraat okuyan Ya’kûb,¹²⁹ aynı zamanda nahiv ve fıkıh alanında da kendini yetiştirmiştir.¹³⁰

Bütün kıraat vecihlerini, bu vecihleri okuyanlara nispet ederek topladığı *el-Cami'* adlı kitabından başka, *Vücûhu'l-Kıraat* ve *Vakfû't-Tam* isimli kitaplarının olduğu rivayet edilmiştir.¹³¹

Yaşadığı bölgede birçok kimseye kıraat okutan Ya’kûb’un talebeleri arasından en bilinenleri şunlardır: Ravh b. Abdülmü'min, Muhammed b. el-Mütevekkil Ruveys, Velîd b. Hassân et-Tevvezî, Ebû Hâtım es-Sicistânî, Ebû Ömer ed-Dûrî.

Ya’kûb’un ilk ravisi, Ruveys künyesi ile de bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil el-Lü'lûî el-Basrî'dir. (ö. 238/852) Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte kıraat eğitimini Ya’kûb’dan aldığına dair bilgiler kaynaklarda yer almaktadır.¹³² Muhammed b. Harun et-Temmâr ve Şafî

¹²⁶ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 136.

¹²⁷ Altıkulaç, “Ebû Ca’fer el-Kârî,” 116.

¹²⁸ Tayyar Altıkulaç, “Ya’kûb el-Hadramî,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 43 (Ankara: TDV Yay., 2002), 282.

¹²⁹ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 328-329.

¹³⁰ Altıkulaç, “Ya’kûb el-Hadramî,” 282.

¹³¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 253.

¹³² Tayyar Altıkulaç, “Ruveys,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 35 (Ankara: TDV Yay., 2002), 274.; el-Benna, *İthaf*, 1: 112.

fakihlerinden Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî ve daha birçok kimse kendisinden kıraat okumuştur.¹³³

Ruveys'in Ya'kûb kıraatindeki tek tariki, Muhammed b. Harun b. Nâfi' et-Temmâr el-Bağdâdî'dir. (ö. 310/922)¹³⁴ Bazı kaynaklarda Ya'kûb'un tariki olarak bahsi geçen el-Cevherî (ö. 340/951), Ebû't-Tayyib (ö.350/961), Nehhas (ö. 368/978) ve İbn Miksem (ö. 380/990) Ya'kûb'un değil Ruveys'in tarikleridir.¹³⁵

Ya'kûb'un ikinci ravisi olan Ebü'l-Hasen Ravh b. Abdilmü'min b. Abde (Kurre) el-Basrî (ö. 233/847-48) hakkında da kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur. Kıraat eğitiminin bizzat Ya'kûb'dan alan Ravh, Ebû Amr b. Alâ'nın talebeleri Ahmed b. Mûsâ, Muâz b. Muâz ve Ubeydullah b. Muâz'dan bazı okuyuş vecihlerini rivayet etti. Kendisinden de kadı Tayyib b. Hasan b. Hamdân, Ebû Bekir Muhammed b. Vüheyb es-Sekafî, Ebü'l-Hasan el-Hulvânî ve başkaları arz yoluyla kıraat öğrendi.¹³⁶

Ya'kûb kıraatinin Ravh kanalıyla gelen tarikleri, Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Ahmed b. Süleyman (ö. 310/923) ve Muhammed b. Vehb b. Yahya es-Sekafî el-Basrî (ö. 280/893)'dir.¹³⁷

Ya'kûb'un kıraatinin bazı özellikleri şöyledir:¹³⁸

1. Nefy lam'ından sonra gelen “خوف” kelimesinin son harfi, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında fetha ile okunur: “فلا خوف، ولا خوف” gibi.

2. هو ve هي zamirleriyle cem-i müennes zamirleri ve sonu şeddeli “yâ” olan bazı kelimeler, vakıf durumunda “hâ” harfi ilave edilerek okunur:

عَلَيْهِ - عَلَيَّ عَلَيْنَهُ - عَلَيْنَّ هِيَ - هِيَ هُوَ - هُوَ gibi.

3. Ruveys'in rivayetinde قيل، جیء، سبىء gibi kelimeler işmâm ile okunur.

4. Her ikisi de kesreli veya fethalı olan ardışık hemzelerin ikincisi teshîl ile okunur: أُنذَرْتَهُمْ أُنذَرْتَهُمْ هُوَ لَءِ إِنْ كُنْتُمْ هُوَ لَءِ هُنْكَنْتُمْ هُوَ لَءِ إِنْ كُنْتُمْ

¹³³ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakat-i ve'l-a'sar*, 1: 428.

¹³⁴ el-Benna, *İthaf*, 1: 112.

¹³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 610-617.

¹³⁶ Tayyar Altıkulaç, “Ravh b. Abdü'l-Mü'min,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 34 (Ankara: TDV Yay., 2002), 472.

¹³⁷ el-Benna, *İthaf*, 1: 113.

¹³⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 139.

1.2.10 Halef (ö. 229/844)

Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa‘leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr

Hamza’nın ravisi olması hasebiyle onun kıraat tercihlerini benimseyen Halef, Hamza’nın kıraat tercihlerine uymayan yüzyirmi farklı rivayet tercihi sebebiyle de on kıraat imamından biri sayılmıştır.¹³⁹

Halef’in ilk ravisi Ebû Ya‘kûb İshak b. İbrahim b. Osman el-Verrak el-Mervezî el-Bağdâdî’dir. (ö. 286/889)¹⁴⁰ Kıraati doğrudan Halef’ten almış, ayrıca Velid b. Müslim’den de kıraat okumuştur.¹⁴¹

Halef kıraati için İshak’tan gelen bir tarik vardır. Bu tarik, Ebû Ömer künyesi ile bilinen Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Mürre (ö. 352/963) tarikidir.¹⁴²

Kaynaklarda tarik olarak bahsi geçen Sûsencerdî (ö. 402/1011), İbn Şâzân (ö. 405/1014), Birsâdî (ö. 360/970) ve Muhammed b. İshak (ö. 290/902), Halef’ül-Aşîr’in değil İbn Ebî Ömer’in tarikleridir.¹⁴³

Halef kıraatinin ikinci ravisi ise Haddâd künyesi ile bilinen Ebû’l-Hasen İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî’dir. (ö. 292/905)¹⁴⁴

Kıraat eğitimini bizzat Halef’ten alan İdrîs b. Abdilkerîm hem Halef kıraatinin iki ravisinden birisi, hem de Hamza kıraatinde Halef rivayetinin tariki olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁵

Halef kıraati’nin İdris rivayetindeki tarikleri ise, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Osman b. Ca‘fer b. Bûyân (ö. 344/955),¹⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ca‘fer b. Hamdan b. Malik el-Katî‘î (ö. 368/978),¹⁴⁷ eş-Şattî nisbesiyle bilinen Ebû İshak

¹³⁹ Altıkulaç, “Halef b. Hişâm,” 237.

¹⁴⁰ Çetin, *Kur’an İlimleri*, 174.

¹⁴¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 255.

¹⁴² el-Benna, *İthaf*, 1: 114.

¹⁴³ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1:636-641.

¹⁴⁴ Çetin, *Kur’an İlimleri*, 174.

¹⁴⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, 255.

¹⁴⁶ el-Benna, *İthaf*, 1: 106.

¹⁴⁷ el-Benna, *İthaf*, 1: 114.

İbrahim b. el-Hüseyn b. Abdillâh en-Nessâc (ö. 370/980) ve Ebû'l-Abbâs el-Hasen b. Said el-Mutavvi'î'dir. (ö. 371/981)¹⁴⁸

Halef kıraatinin bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:¹⁴⁹

1- İki Sûre arası geçişlerde (Sûreteyn beyni) yalnızca vasl bila besmele vechi ile geçiş yapılır.

2- اِذْ ve قَدْ kelimeleri kendilerinden sonra gelen bazı harflerle idğam yapılarak okunur.

3- اِشْرَى - بُشْرَى - سَعَى - بَلَى vb. birçok kelime imale yapılarak okunur.

1.3 Rivayet

Kıraatleri, imamlardan doğrudan veya vasıtalı olarak alıp nakleden râviye nisbet edilen kıraate rivayet denir.¹⁵⁰ “Nâfi‘ kıraatinin Kalûn rivayeti” vb. gibi. Bir kıraat imamı ravilerine aynı lafızla ilgili farklı nakilleri okutmuş olabilir. Bu durumda da bu iki ravinin okuyuş şekilleri, kıraatini tercih ettikleri imama nispetle rivayet olarak isimlendirilir.¹⁵¹

1.4 Tarik¹⁵²

Kıraat imamlarının ve ravilerinin biyografilerinde de görüldüğü üzere her birinin çok sayıda öğrencisi olmuştur. Her ne kadar rivayet senetlerinde bunların tamamının adları yer alıyor olsa da kıraate dair eserlerde her imam için bunlardan en meşhur ikişer râviye ve her ravi için de belirli sayıda tarike yer verilmiştir. Buna göre imamların kıraatlerini ravilerden almak suretiyle nakleden kıraat silsilesine tarik denir. (Nâfi‘ kıraatinin Kalûn rivayetinin Ebû Neşîr tariki gibi.)¹⁵³ Daha kısa ifadeyle, ravilerden sonra gelen nakil halkasına tarik denir.¹⁵⁴ Öte yandan tarik içinde de farklı bir nakil varsa, o da tarik diye ifade edilir, ayrıca bir ıstılah kullanılmaz.¹⁵⁵

¹⁴⁸ el-Benna, *İthaf*, 1: 106.

¹⁴⁹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı Aşere*, 256-258.

¹⁵⁰ Birişik, “Kıraat,” 426-427.

¹⁵¹ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 61.

¹⁵² Tariklerle alakalı detaylı bilgi için bkz: Ahmet Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansuri ve Meşhur Mısır Tariki Kurraları” (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017), 158-177.

¹⁵³ Birişik, “Kıraat,” 427.

¹⁵⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 61.

¹⁵⁵ Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler,” 165-177.

1.4.1 Şahıslara Nisbet Edilmesi Yönüyle Tarik

Kıraat vecihlerinin nisbet edildiği şahıslara göre sınıflandırılan üç tarik vardır. Bunlar seb'a, 'aşere ve takrîb tarikleridir. Bu tariklerin her birinin uygulamasında her kıraat imamı için iki ravi ve iki tarik yeterli görülmüştür.¹⁵⁶

1.4.1.1 Seb'a Tariki

Kıraat eğitiminde ve kıraat literatüründe benimsenen sıralamaya göre ilk yedi imamın, ravilerinin ve tariklerinin tercihlerini içeren ve kaynak olarak da ed-Dânî'nin *Kitabü't-Teysir*'i ve eş-Şatıbî'nin *Hırzû'l-Emanî* adıyla bilinen *Kaside-i Lâmiye*'sini esas alan metottur.¹⁵⁷ İbn Mücâhid'in tasnifine göre Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza b. Habîb ve Kisâî'nin kıraati Kırâat-i Seb'a olarak adlandırılmıştır.¹⁵⁸ Seb'a tarikini oluşturan yedi kurrânın kıraatleri daha başka birçok kitapta da kayıtlı olmasına rağmen, birbirinin devamı sayılan bu iki kitap diğer emsallerine nazaran daha muteber kabul edilmiş ve bu tarikin tedrisatta temel aldığı kaynak eserleri olmuştur.¹⁵⁹

1.4.1.2 'Aşere Tariki

İbnü'l-Cezerî'nin; İbn Mücâhid'in yedili sitemine dahil ettiği kıraat imamlarının şartlarını taşıdığı halde, kıraat sisteminde yer vermediği Ebû Ca'fer, Ya'kûb el-Hadramî ve Halefi de ilave ederek oluşturduğu onlu tasnife 'Aşere tariki denir.¹⁶⁰ Bu tarikte, Seb'a tariki kaynaklarına İbnü'l-Cezerî'nin *et-Tahbîr* ve *ed-Dürre* adlı eserlerini ilave ederek tedrisat yapılır.¹⁶¹ 'Aşere tarikinde, on kıraat imamı ve bu imamlardan farklı rivayetlerde bulunan ravilerin tercihleri esas alınır. Dolayısıyla 'aşere tarikinde kıraat ve rivayetler esas alınır. Bu tarike *Aşru's-Suğra* da denir.¹⁶² Her ne kadar 'aşere eğitiminde yukarıda zikredilen eserler takip ediliyor olsa da bu alanda yazılan eserler bunlarla sınırlı değildir. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Mihran'ın (ö. 381/991) *eş-Şamil* ve *el-Gaye fi'l-kirae* adlı eserleri, Ebû'l-Hüseyin Nasr b. Abdilaziz el-Farisi'nin (ö. 461/1069) *el-Cami' fi'l-aşr* adlı eseri, Kasım b. Yusuf el-Hüzelî'nin (ö. 465/1072) *el-Kamil fi'l-aşr* adlı

¹⁵⁶ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 105.

¹⁵⁷ Muhammed Emin Efendi b. Abdillâh b. Muhammed Salih, *Umdetü'l-Hullân fi İdâh-i Zübdeti'l-İrfan*, İstanbul 1853, 4.

¹⁵⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 25.

¹⁵⁹ Yavuz Fırat, "Kıraat İlmi ve Tarikler," *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13 (2011): 43.

¹⁶⁰ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 25.

¹⁶¹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

¹⁶² Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

eseri ve Ebû Tahir el-Bağdâdî'nin (ö. 496/1103) *el-Müstenir fi'l-aşr* adlı eserleri bu alanda İbnü'l-Cezerî'den önceki dönemlerde yazılan eserlerdendir.¹⁶³

1.4.1.3 Takrîb Tariki

İbnü'l-Cezerî'nin sistemleştirdiği 'aşere tariki esas olmak üzere, 'aşere imamları ve ravilerine ilaveten ravilerin ravileri yani tariklerin de tercih ettiği vecihleri esas alan kıraat metodudur.¹⁶⁴ Kaynak olarak İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr* adlı eseri takip edilir. Yine müellifin bu eserinin manzum hali olan *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr* adlı eseri de takrîb tarikinde kaynak olarak kullanılan eserlerdendir. Bu tarik, aşru'l-kübra adı ile de kaynaklarda yer almıştır.¹⁶⁵

1.4.2 Kıraat Tedrisatı Yöntemi Açısından Tarik

1.4.2.1 İnfirad Tariki

Her kıraat imamının ravi ve tariklerinin okuyuş özelliklerinin teker teker öğretildiği ve bu usulde tamamlanan hatime infirad tariki denmektedir.¹⁶⁶ Hicri beşinci asra kadar devam eden bu yöntem,¹⁶⁷ kıraat ihtilaflarına dair ayrıntıları daha sade bir şekilde ortaya koyması hasebiyle tercih edilse de eğitim sürecinin uzun olması hasebiyle güncel kıraat eğitiminde çok tercih edilmemektedir. Ülkemizdeki kıraat merkezlerinde kıraate başlarken birkaç sayfalık infirad usulü uygulaması yapılmakta ve daha sonra tekrar baştan başlayarak bir sonraki başlıkta tafsilatını vereceğimiz indirac usulüyle eğitime devam edilmektedir.

1.4.2.2 İndirac Tariki (Cem' Tariki)

Kıraat eğitiminde Kıraat İmamı, ravi ve tariklerin okuyuş özelliklerinin tek bir hatimde, belli bir düzene göre birleştirilerek okunmasını¹⁶⁸ ifade eden bu yöntem hicri beşinci asırda ortaya çıkmış¹⁶⁹ ve halen de ülkemizdeki kıraat eğitim merkezlerinde de yaygın olarak uygulanmaya devam etmektedir. Bu metodunun uygulanmasındaki asıl amaç, kıraat eğitiminin süresini kısaltmak ve bu şekilde

¹⁶³ Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 129.

¹⁶⁴ Fırat, *Kıraat İlmi ve Tarikler*, 43.

¹⁶⁵ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 106.

¹⁶⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 99.

¹⁶⁷ Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, 19.

¹⁶⁸ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 101.

¹⁶⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, (Kahire: Matba'atü'l-hicaz, 1947), 1: 104.

zaman kazanmaktır. Bu yöntemin diğer bir faydası ise kıraat öğrenenlere kolaylık sağlamasıdır.¹⁷⁰

İndirac tariki uygulanırken kıraatlerin birleştirilerek bir hatim içerisinde icra edilmesi çeşitli usullerde olmuştur. Bu usuller kısaca şöyledir:

1.4.2.2.1 Harfte Cem‘

Bu usul kelime ile cem‘ olarak ta adlandırılır.¹⁷¹ Kıraat esnasında üzerinde ihtilaf söz konusu olan kelimeye gelince, o kelimenin okunuşundaki tüm vecihleri bitirene kadar tekrar edip,¹⁷² şayet o kelimedede vakf yapmak caiz ise vakf yapmak suretiyle icra edilen cem‘ şeklidir.¹⁷³ Şayet ihtilaf olan kelimedede vakf caiz değilse bu durumda vakfın caiz olduğu bir yere kadar okunur ve orada vakf yaptıktan sonar, sondan başa doğru kelimeler üzerindeki ihtilaflar icra edilir.¹⁷⁴ Ana hatlarıyla bu şekilde icra edilen harfte cem‘ tariki, Mısırlıların ve Mağriblilerin tercih ettiği yöntemdir.¹⁷⁵

1.4.2.2.2 Vakıfta Cem‘

Bu usulde, okuyuşa ilk imam ya da ravisinin okuyuş tercihiyle başlanır, ayet sonuna ya da uygun bir vakıf yerine gelinceye kadar okunur. Daha sonra tekrar başa dönerek sırasıyla vücuhât uygulanarak bitirilir. İmam ya da ravilerin birbiriyle örtüşen rivayetleri tekrarlanmaz.¹⁷⁶ Geniş zaman ve önceden hazırlanmayı gerektiren bu yöntem Şamlıların tercih ettiği yöntemdir.¹⁷⁷

1.4.2.2.3 Memzuc Yöntem

İbnü'l-Cezerî'nin “Cem‘u'l-cumû” adı verilen bu yönteminde ise Şamlıların cem‘ yöntemi biraz daha farklı şekilde uygulanır.¹⁷⁸ Şöyle ki: Okuyucu kıraate ilk vücuhâtla başlayıp uygun vakf yerine kadar okur. Daha sonra son ihtilafı kelimedeki vecihlerden başlamak üzere tüm kelimelerdeki vecihleri sıra

¹⁷⁰ Birişik, “Kıraat”, 431.

¹⁷¹ İsmail Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 433.

¹⁷² Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 102.

¹⁷³ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 433.

¹⁷⁴ Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, 19.

¹⁷⁵ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 434.

¹⁷⁶ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 102.

¹⁷⁷ Karaçam, *Kur‘ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 434.

¹⁷⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, 153.

ile tamamlayarak başladığı yere kadar okur ve her durak için bu surette hatim tamamlanır.¹⁷⁹ ‘Aşere/takrîb eğitiminde ülkemizde kullanılan yöntem de budur.

1.4.2.2.4 Ayette Cem‘

Kıraat eğitiminde ayetin tamamını esas alan bu yöntemde okuyucu, her ayette tüm imam, ravi ve tariklere ait vücuhâtı, her seferinde ayeti baştan sona okumak suretiyle tamamlar. Bu usulde de şayet ortak okuyuşlar varsa, her imam için ayrı ayrı tekrarlanmaz.¹⁸⁰

1.4.3 Kaynak Eserlere İzafe Edilmesi Açısından Tarik

1.4.3.1 Şatıbiyye Tariki

Şâtıbiyye tarîki dediğimiz yedi kıraate dair ihtilafları içeren, Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *eş-Şâtıbiyye* ve *Kasîde-i Lâmiyye* kısa adlarıyla meşhur *Hırzû'l-Emânî* adlı 1173 beyitlik manzûm eseri takip edilir. Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr fî'l-kırâ'ati's-seb'* adlı kitabının Şatıbî tarafından manzum hale getirilmiş şekli olan bu eser¹⁸¹ tedrisatta sağladığı kolaylık sebebiyle çok rağbet görmüştür. Öğretimde bu kitabın muhteviyâtı ve usûlü esas alındığı için Şâtıbiyye Tarîki olarak ıstılaha yerleşmiştir.¹⁸² Kıraat ilminin tedrisinde büyük bir yenilik getiren Şatıbî'nin bu eserinde imam ve ravilere delalet eden bir takım işaretler kullanılmış, bu da kıraat eğitiminde her seferinde imamların isimlerinin uzun uzadıya sıralanmasının önüne geçmiş, dolayısıyla da okuyucunun derse hazırlanmasını kolaylaştırmıştır.¹⁸³

İbnü'l-Cezerî, Şatıbî'nin bu manzumesinden övgü dolu sözlerle bahsetmiş, gerek dili gerekse içeriği bakımından oldukça müstesna bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁴

Şatıbiyye tarikinde sadece yedi kıraat okunmamış, daha sonraki dönemlerde İbn Cezerî'nin *ed-Dürre* adlı eseri de ilave edilerek on kıraatin öğretimi de yapılmıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 102.

¹⁸⁰ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 103.

¹⁸¹ Fatih Çollak, “eş-Şâtıbiyye,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 38 (Ankara: TDV Yay., 2002), 377.

¹⁸² Osman İyşenyürek, “İstanbul ve Mısır Tarihlerinde Kıraat Usul Konularının Karşılaştırılması” (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 59.

¹⁸³ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 132.

¹⁸⁴ Çollak, “eş-Şâtıbiyye”, 378.

1.4.3.2 Teysir Tariki

Yedi kıraati konu alan eserler arasında, Ebû Amr Osman ed-Dani'nin (ö. 444/1052) *Kitabu't-Teysir fi'l-Kıraati's-Seb'* adlı eserini esas alan öğretim metodudur.¹⁸⁶ Dâni'nin mensûr eseri *Kitâbü't-Teysîr fi'l-Kirââtî's-Seb'* isimli eseri bir tarîk ismine alem olmuştur.¹⁸⁷ Ancak *Kitâbü't-Teysîr* yedi kıraatı ihtivâ etmekle beraber, on kıraat okutulurken, İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'i de göz önünde tutulmuş, bu usûle yine *Teysîr Tarîki* ismi verilmiştir.¹⁸⁸ Bu öğretim yöntemine İbnü'l-Cezerî'nin kitabına nisbeten *Tahbir Tariki* de denmektedir.

1.4.3.3 Tayyibe Tariki

Kaynağına izafe edilen tariklerden bir diğeri de tayyibe tarikidir.¹⁸⁹ Bu Tarik, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr* adlı eserinin manzum hali olan *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraati'l aşr* isimli bin beyitlik¹⁹⁰ eserine izafeten bu adı almıştır. Temelde İbnü'l-Cezerî'nin on kıraat ile ilgili telif ettiği *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* ve hülâsası olan *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserlerinin muhteviyatını esas alan metottur.¹⁹¹

1.4.4 Öğretim Usulünün Yaygınlık Kazandığı Bölgeye İzafe Edilmesi Yönü İle Tarik

1.4.4.1 Meğaribe Tariki

Harfte cem' usulünü benimseyen¹⁹² Hicaz, Şam, Mısır ve Mağrib ülkelerinde önceden beri yerleşik olarak uygulanan Şatıbiyye tarikine, ravi ve kaynaklarının nisbet edildiği ve yaygın olarak kullanıldığı bölge olması itibariyle Megaribe Tariki de denmektedir.¹⁹³

¹⁸⁵ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 132.

¹⁸⁶ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 130.

¹⁸⁷ İyşenyürek, "İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usul Konularının Karşılaştırılması," 59.

¹⁸⁸ Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 131.

¹⁸⁹ Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde xix. Yüzyıl Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme," *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 5, sy. 1 (2019): 5.

¹⁹⁰ Değişik kaynaklarda Tayyibe'nin beyit sayısı ile alakalı farklı ifadelerin (toplam beyit sayısının bin ya da bin onbeş oluşuyla alakalı ifadeler) bir kısmı, manzumenin son kısmındaki 16 beyitten oluşan "Tekbir babı"nın toplam sayıya dahil edilip edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan beyit sayısının 1015 ya da 1016 olduğuyula alakalı farklı görüşlerin kaynağı da, 54. Beyitten sonra gelen; *وَكُلُّ ذَاكَ بَعْدَ فِيهِ الشَّاطِئِي لَيْسَ هَلْ اسْتَحْضَرْتُ كُلَّ طَالِبٍ* beytinin nüshalarda var olduğu halde şerhlerde olmayışdır. Detaylı bilgi için bkz. İhab Fikrî, *Takrîbü't-Tayyibe* (Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 2006), 35.

¹⁹¹ Akdemir, "Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar," 608.

¹⁹² Tetik, *Kıraat İlminin Ta'limi*, 106.

¹⁹³ Akdemir, *Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar*, 610.

1.4.4.2 Meşarika Tariki

Basra, Kûfe ve yakın çevresinde benimsenen ve zaman zaman “İslambol Tariki” ya da “İrakıyyûn Tariki” diye de isimlendirilen ekoldür.¹⁹⁴ Meşarika Tarikinde Meğaribe Tariki’nin aksine vakıfta cem‘ yöntemi benimsenmiştir.¹⁹⁵

1.4.4.3 İstanbul Tariki

Teysir Tariki’nin temel kaynakları olan, Danî’nin *Teysir*’i ve İbnü’l-Cezerî’nin *Tahbir*’i esas olmak üzere bu eserlere *Şatibiyye* ve *Dürre*’yi de ilave etmek suretiyle uygulanan yöntem İstanbul Tariki denir.¹⁹⁶ Bu tarikin İstanbul Tariki diye isimlendirilmesinin sebebi şudur: Şeyh Nasıruddin Tablâvî’nin damadı ve aynı zamanda talebesi de olan Şeyh Ahmed el- Mesyerî el-Mısırî, Taviil Mehmed Paşa’nın emriyle 9. asır ortalarında Mısır’dan hilafet merkezi İstanbul’a getirilip Eyüp Sultan Camiine imam tayin dilmiş, bu zat Hicri 1006 (miladi 1597) yılına kadar bu camide Teysir Tariki başta olmak üzere Dürre, Tayyibe ve Takrîb tariklerini okutmuştur. Bu sebepten dolayı bu tarik İstanbul ve Anadolu’da yayılmış ve İstanbul Tariki diye meşhur olmuştur.¹⁹⁷

1.4.4.4 Mısır Tariki

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa’nın (ö. 1103/1691) davetiyle İstanbul’a gelen Ali el-Mansûrî (ö. 1134/1721), Çemberlitaş’ta bulunan Köprülü Dâru’l-Hadîsi’nde kıraat dersleri vermeye başlamıştır. Ali el-Mansuri’nin Mısır’da okuduğu hocalarından aldığı ve kendi tercihleriyle şekillendirdiği okutma sistemine “Mısır Tariki” denir.¹⁹⁸ Nasıruddin et-Tablâvî’nin (ö. 966/1559) talebelerinden olan ve Mısır’ın Şeyhu’l-Kurrası olarak kabul edilen ve Şâtibî’nin *Hırzu’l-Emânî* adlı eserini esas alarak kıraât okutan¹⁹⁹ Şeyh Şehazetü’l Yemânî (ö. 970/1562) Şatibiyye Tarikini Mısırdaki yaydığı için de bu tarik “Mısır Tariki” adını almıştır.²⁰⁰ Önceleri İmam Şatibi’ye nispetle Şatibiyye Tariki diye meşhur

¹⁹⁴ Akdemir, *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*, 107.

¹⁹⁵ Tetik, *Kıraat İlminin Ta’limi*, 110.

¹⁹⁶ Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, 21.

¹⁹⁷ Fırat, *Kıraat İlmi ve Tarikler*, 44.

¹⁹⁸ Mustafa Atilla Akdemir, “Harput Ulemasından Hamid b. Abdülfettah el-Palûvî ve Zübdetü’l-İrfan Adlı Eseri”, (Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu’nda Sunulan Tebliğ, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Elazığ, 14-16 Mayıs 2015), 438.

¹⁹⁹ Selim Menteşeli, “*Kur’an Elfazında Takrîb Usulü* (‘*Aşere-i Kübra*)” (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, 2018), 13.

²⁰⁰ Abdülhamid Pehlivan, “Hamid b. Abdul Fettah el-Palûvî’nin Hayatı, Zübdetü’l-İrfan Adlı Eseri ve Kıraat İlmindeki Yeri”, (Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu’nda

olan bu usul, Şatıbiyye tarikinde takip edilen eserlere ilave olarak *Teysir* ve *Tahbir* adlı eserleri de kaynak olarak kullanır.²⁰¹

İstanbul tariki ile Mısır tarikinin genel itibariyle kullandığı kaynaklar arasında fark olmamakla beraber bu kaynakların temel veya yardımcı kaynak olarak kullanılması hususunda farklılıklar mevcuttur. Mesela İstanbul tarikinin asıl kaynak kabul ettiği kitaplar Mısır tarikinde yardımcı kitap olarak kullanılırken; aynı şekilde Mısır tarikinin temel kaynaklarından da İstanbul tariki mensuplarınca yardımcı kitap olarak istifade edilmektedir.²⁰²

Günümüzde gerek Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı eğitim kurumlarında gerekse özel olarak tertip edilen kıraat eğitim halkalarında hem İstanbul hem de Mısır Tariklerine göre eğitim verilmektedir. Ancak sözkonusu eğitimlerde her iki tarik için zikredilen kaynaklardan ziyade, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'nin *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr* ve *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, Hamid b. Abdü'l-Fettah el-Palûvî'nin (ö. 1192/1778) *Zübdetü'l-irfan*, Muhammed Emin b. Abdillâh er-Rûmî'nin (ö.1275/1856) *Umdetü'l hullan fi izah-i zübdeti'l-irfan*, Ahmed b. Muhammed b. Abdülgani el Benna'nın (ö. 1117/1705) *İthaf-u fudalai'l-beşer bi'l-kıraati'l-erba'ate aşer* olarak ta bilinen *Münthehe'l-emani* ve *'l-meserrât fi ulumi'l-kıraat* ve Ömer b. Kasım en-Neşşar'ın (ö. 898/1492'den sonra) *el-Budu-ru 'z-zahira fi'l-kıraati'l-aşri'l-mütevâtira* adlı eserleri kaynak olarak takip edilmektedir.

1.4.5 Kıraatte Esas Alınan Med ölçüleri Yönü İle Tarik

Kıraat literatüründe tariklerin tasnifi yapılırken, kıraatler med mertebelerine göre de bir ayrıma tabi tutulmuşlardır. Bu sınıflandırmada med mertebelerinde kasr²⁰³ yok sayılıp, kasrın üzerine ilave edilen med miktarlarına göre ikili bir ayırım yapılmıştır.²⁰⁴ Buna göre Mısır Tarikinde Fatiha suresi ile Meryem suresi, İstanbul Tarikinde ise Fatiha suresi ve Rûm suresi arasında muttasıl ve munfasıl medlerin uygulanış ölçülerinde bazı farklılıklar söz konusu

Sunulan Tebliğ, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Elazığ, 14-16 Mayıs 2015), 68.

²⁰¹ Fırat, *Kıraat İlmi ve Tarikler*, 44.

²⁰² Ahmet Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurraları” (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017), 164.

²⁰³ Burada sözü edilen kasr'dan maksat, Mushaflarda satır altında yer alan ve altına yazılı olduğu harfi uzatmadan okumak gerektiğini ifade eden “kasr” değil, tüm medlerde bir eliflik med miktarını ifade eden kasr'dır.

²⁰⁴ Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurraları”, 161.

olmaktadır.²⁰⁵ Bu tariklere göre, yalnızca med uygulamasının hangi sureler arasında olacağı hususunda farklılık söz konusudur. Muttasıl ve munfasıl medlerin kaç elif miktarı uygulanacağı hususunda ise tarikler arasında mutabakat vardır.

1.4.5.1 Meratib-i Erba'a Tariki

İstanbul Tarikine göre Fatiha ile Rûm sureleri arasında, Mısır tarikine göre ise Fatiha ile Meryem sureleri arasında medd-i muttasıl ve medd-i munfasılların (medd-i munfasıldaki bir elif med hariç) iki, üç, dört ve beş elif olarak dört aşamalı tertibine verilen addır.²⁰⁶

1.4.5.2 Mertebeteyn Tariki

Yine yukarıda sözünü ettiğimiz sureler arasında (medd-i munfasıldaki bir elif med hariç) medlerin üç ve beş elif olarak iki aşamalı tertibine verilen addır.

1.5 Vecih

Kıraat silsilesinde imama en uzak tercih aşamasını ifade eden vecih (vech) ise kıraat, rivayet ve tarik dışında kalan ve kıraat eğitiminde uygulanması isteğe bağlı olan okuyuş farklılıklarıdır.²⁰⁷

1.6 Kıraat İhtilaflarının Kapsamı ve Mahiyeti

İslâmî ilimlerin birçok dalına etki eden kırâat ihtilafları²⁰⁸ tasnif edilirken, söz konusu farklılıklar genelde usûl ve ferş başlığı altında ele alınmaktadır.²⁰⁹

Usuli ihtilafların genel karakteristiği, bunların belirli kaide ve formlara sahip olması ve bulunduğu her ayette aynı tarz üzere okunmasıdır. Med-kasr, imale-taklil, idğam-izhar, isbat-hazf, ibdal-tahkik, teshil-tahkik, nakil-sekit gibi formlar, kelimenin yapısında (bina), imlasında (Osman Mushaflarının Hattı) ve anlamında hiçbir değişiklik meydana getirmeyen eda ihtilaflarıdır.²¹⁰ Kıraat kaynaklarında, bunların usûl diye adlandırılmasının temel sebebi, söz konusu bu

²⁰⁵ Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, 20.

²⁰⁶ Yıldırım, *Kıraat İlmine Giriş*, 20.

²⁰⁷ Birişik, "Kıraat", 427.

²⁰⁸ Yaşar Akaslan, "Kırâat-ı 'Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (2017): 7.

²⁰⁹ Kadir Taşpınar, "Kıraat Nahiv İlişkisi Bağlamında Ebüssuud Efendi'nin Tefsirinde Yer Alan Kıraat Vecihleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3, sy. 1 (2017): 114.

²¹⁰ Fatih Çollak, Kur'an'ın Nazil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilaflarının Karakteristiği, (Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III, Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul 2000), 228-229.

tecvid kuralları ve lehçe farklılıklarının -genel olarak- her yerde uygulanabilir olmasıdır.²¹¹

Ferşi ihtilaflar ise, her surede dağınık olarak bulunan ve belirli kurallara bağlı olmayan müstakil ihtilaflardır ki bunlar; kelimenin i'rabında, harekesinde, harfinde ve biçiminde (farklı kalıplar halinde, tekillik ve çoğulluk formlarıyla ya da ziyadelik ve noksanlık olarak) vaki olmuşlardır.²¹²

Tezimizin bu bölümünde kıraat alanına dair kısaca malumat verdikten sonra, ikinci bölümde de asıl konumuzu teşkil eden tecvid ilmine dair bazı başlıkları ele alacağız.



²¹¹ Yener Aydın, “A’raf ve Hûd Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019), 40.

²¹² Çollak, *Kur’an’ın Nazil Olduğu Yedi Harf Ruhsatı ve Kıraat İhtilaflarının Karakteristiği*, 228-229; Ayrıca ilgili terimin kıraat ilmi tarihindeki seyrine ve anlam alanına ilişkin geniş bilgi için bkz.: Ömer Başkan, *Tefsirin Bilgi Alanlarından Biri Olarak Anlamı etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcihi- el-Muharraru’l- veciz Örneği*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TECVİD İLMİ

Kur'an-ı Kerim'in lafızlarının Arapça olması O'nun muayyen kaidelere uyulmak suretiyle okunmasını zaruri kılmaktadır. Bu kaidelerin toplamı demek olan tecvid, Kur'an tilâvetinin ayrılmayan bir vasfıdır.

Kur'an'ın nazil oluşuyla başlayan süreç, yazının kullanma sahasının genişlemesine sebep teşkil etmiştir. Bu aşamadan sonra yazı, diğer kullanım alanlarının yanında Kur'an metninin tescil vasıtası olması hasebiyle ciddi bir gelişim sürecine girmiş ve hicreti takip eden asrın ilk yarısında çok büyük aşamalar kaydetmiştir.

Kur'an'ın genel itibariyle ümmi bir topluma indirilmesi, nazil olan ayetlerin kayda geçirilmekle birlikte, ezberlenmesi ve aktarılmasının da şifahi/sözlü bir tescil sürecine tabi olması hasebiyle, Kur'an dili ile o günkü halkın dili arasında harflerin fonetiği açısından fark olmadığı söylenebilir. Başlangıçta tamamen şifahi bir yolla aktarılan Arap dili kuralları Halil b. Ahmed'in (ö.175/791) "*Kitabu'l-Ayn*" ve talebesi Sibeveyh'in (ö.180/796) *el-Kitab*'ı ile birlikte yazılı hale gelmiştir. Bu kitaplarda işlenen harflerin mahrecleri, sıfatları ve idğam gibi konular aynı zamanda tecvid ilminin de konusunu oluşturmaktadır.

Tecvid konularının büyük bir kısmı başlangıçta dilbilgisi eserlerinde ele alınmış olmakla birlikte, kıraat ve Kur'an ilimlerine dair kitaplarda da tecvid konularına zaman zaman yer verilmiştir.

Kur'an tilâvetine has olması hasebiyle "Kur'anî Sesbilgisi" olarak da ifade edilen tecvid ilmi, önemine binaen belli bir süreçte de olsa sistemleştirilmiş ve müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir. Tecvid ilminin sistematik bir ilim dalı haline gelmesindeki bir diğer etken de onun kıraat kıraat ilmi ve müktesabatıyla doğrudan ilişkisi olarak ön görülebilir. Nitekim süreç itibariyle tecvide özgü pek çok terim, kavram ve tasnifin öncelikle ilm-i kıraat literatürü çerçevesinde değerlendirildiği, bilahare müstakilleşen tecvid kitabiyatına nakledildiği pekçok âlimin ortak kanaatidir. Bu aşamada müstakilleşen ilm-i tecvidin kendine özgü

çerçevesini, konusunu ve tezimizle doğrudan alakalı yönlerini ele alacağımız bölüme geçilebilir.

2.1 Tanımı

Birçok kaynakta tecvid ilmine dair farklı evsaf ve vüsatte yapılmış tanımlara rastlamak mümkündür.

Sözlükte “bir şeyi güzel ve sağlam yapmak, onu süslemek” gibi farklı anlamları olan “tecvid” kelimesi, “ifrat ve tefrite kaçmadan, sıfatlarına uygun şekilde harfleri mahreçlerinden çıkarmak”, “Kur’an harflerinin mahreç ve sıfatlarının konu edildiği ilim”, “Kur’ân-ı Kerim’i harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet edip vakıf, vasıl, sekte vb. tilâvet kurallarına riayet ederek güzel ve doğru okumayı öğreten ilim” şeklinde de tarif edilmiştir.²¹³

İlaveli Yeni Sağman Tecvidi’nde; “Kur’an-ı Mübîn’i adab ve erkanına uygun okumayı öğreten ilimdir.” şeklinde tarif edilen tecvid ilmi, *Karabaş Tecvidi*’nde; “Tecvid, hece harflerinin zat ve sıfatlarından bahseden bir ilimdir. Yahut insanda her bir harfin hakkını (sıfat-ı lazimesini) ve müstehakkını (sıfat-ı arızasını) kolaylıkla vermeye muktedir olan bir melekedir.” diye tarif edilir.²¹⁴ İsmail Karaçam’a göre ise tecvid; “Kur’an-ı Kerimi harflerin mahreç ve sıfatlarına uymak Sûretiyle hatasız bir şekilde okumayı öğreten bir ilimdir.”²¹⁵

“Tecvid, Kur’an-ı Kerim’i harflerin mahreç ve sıfatlarına riayet ederek ve vakıf, vasıl, sekte vb. diğer tilâvet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilimdir.” ifadeleriyle tecvidi tarif eden Abdurrahman Çetin,²¹⁶ yaptığı tanıma, hatasız okumanın yanında bir de güzel okuma sınırını ilave etmiştir.

Tecvid kelimesi ile aynı kökten türemiş birçok kelimeye cahiliye dönemi şiirlerinde bolca rastlanmaktadır. Her ne kadar bugün tecvid kelimesinin ifade ettiği anlama delalet eden bir kullanım olmasa da, söz konusu dönemde kullanılan ve tecvid kelimesi ile aynı kökten gelen kelimelerin anlamlarındaki ortak yönün

²¹³ Abdurrahman Çetin, “Tecvid,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40 (Ankara: TDV Yay., 2002), 253.

²¹⁴ Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi* (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1958), 5.

²¹⁵ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 163.

²¹⁶ Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 77.

bolluk cömertlik iyilik ve üst düzey olma vb. durumlara delalet etmesi de iki kullanım arasında -zımmen de olsa- bir ilişkinin olduğuna delalet etmektedir.²¹⁷

Tecvid kavramı İbn Mücâhid öncesi dönemde de ıstılahi anlamına yakın bir şekilde kullanılmaktaydı. Tecvid kelimesinin ıstılahi anlamına en yakın Sûrette kullanılmasına dair ilk rivayet Muhammed b. Sahnun'a (ö.256/869) nisbet edilir.²¹⁸

Tecvid kavramı, Kur'an kıraatinin tashihinin amaçlandığı ilim dalı olarak şöhrete kavuşmuşsa da hadis ilmi içerisinde de muhtelif anlamlara sahip bir ıstılah olarak belirmektedir. Kavramın ilk dönem hadis külliyatında, gerek kavram olarak gerek senet zincirinde gerekse hadis metinlerinde herhangi bir hata ya da kopukluğun yaşanmadığı, hadisin diğerlerine nazaran anlamı en kapsamlı ve anlaşılır şekilde sunan, sika ravilerden oluşan senet zincirine sahip rivayetlere yönelik bir nitelendirme olarak yer bulmuş olması konumuz açısından dikkat çekicidir.²¹⁹

Tecvid ilmine dair -tecvid lafzı kullanılarak yapılan- ilk tanım ise Ebû'l-Fadl Hüzâî'ye (ö. 408/1017) aittir. Hüzâî tecvidi şöyle tarif etmektedir: *“Tecvid, tilâvetin süsü, kıraatin ziynetidir. O, harflerin hakkını vermek, mertebelerini düzenlemek ve sözlük harflerinden her bir harfi mahrecinden ve kökünden çıkarmak, benzerleriyle birleştirmek, telaffuz özelliklerini doyunlaştırmaktır. Çünkü ne zaman ki anlatmış olduğum bu vasıfların dışına çıkılırsa yapı, ahenk bozulmuş olur.”*²²⁰

Bazı klasik tecvid eseri müelliflerinin de ifade ettikleri üzere tecvid, kurranın üzerinde ittifak ettikleri tilâvet biçimlerini ve kurallarını cami bir ilim dalı olarak değerlendirilebilir. Zaten tezimizin ana tartışma konusu tam da bu zemin üzerinde anlam kazanmaktadır. Şöyle ki bu ittifak kaydının konusu olması gereken bazı kurranın tercihleri, özellikle son dönemde yazılan bazı eserlerde dışarıda tutulmakta, bu çerçeveye dahil edilmemesi gerektiğini düşündüğümüz bazı detaylar ise yine ilgili literatürde muttefekun aleyh bir tecvid

²¹⁷ İbrahim Tetik, “Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi,” *Universal Journal of Theology*, sayı 3, cilt.2 (2017): 180.

²¹⁸ Tetik, “Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi,” 182.

²¹⁹ Tetik, “Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi,” 181.

²²⁰ Tetik, “Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi,” 185.

kuralıymışçasına yer bulabilmektedir. Mesele, örnekleriyle üçüncü bölümde değerlendirileceğinden detaylar sırası geldiğinde tartışmaya açılacaktır.

2.2 Konusu

Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olması hasebiyle, okunan ayetlerden murat edilen maksadın hasıl olabilmesi için, harfleri ve bu harflerden teşekkül etmiş kelimeleri doğru bir şekilde telaffuz etmek elzemdir.²²¹ Bu gerekliliğin ifasını gaye edinmiş bir ilim dalı olan tecvidin müstakil konusu, yani klasik deyimiyle cihet-i vahdesi tam da bu çerçevede şekillenmektedir. Nitekim tecvidin konusu, mahreç ve sıfat hususiyetlerine uygun telaffuzları açısından Kur'an harfleridir.

Bu açıdan bakınca kıraat İmamlarının telif ettiği ve Kur'an'ın kıraat farklılıklarından bahseden kitapları tecvid ilminin mebdei saymak çok da uygun görünmemektedir. Zira tecvid ve kıraat birbirinin mütemmimi olmakla birlikte, farklı gayelere hizmet eden iki ilim olmalarının yanı sıra konu ve metod bakımından birbirlerinden ayrı değerlendirilmesi gereken farklı iki disiplindir.²²² Bu noktada şu önemli ayırım ve hatırlatmanın yapılması yerinde olacaktır. Tanımları, tanımlarına temel teşkil eden cihet-i vahdeleri yani müstakil konuları açısından kıraat ve tecvid ilimlerinin ayrı ve müstakil birer ilim olduklarını temyiz etmek önem arz etmektedir. Şöyle ki, bazı eserlerde tecvidin başlangıçta kıraat eserlerine mündemiç bir nitelik arz ettiğine dair değerlendirmeler yapılmakla birlikte süreç itibariyle tecvidin müstakil bir ilim halinde tezahür ettiği, bu durumun ilm-i tecvid'in kendine özgü bir dil, literatür ve bir ilmî gelenek oluşturduğu izahtan varestedir. O yüzden kesin bir dille iki ilmin -belli bir döneme hasredilse de- aynılık arz ettiği yönünde yanlış mülahazalara temel teşkil edecek değerlendirmelerin ihtiyatla karşılanması önem arz etmektedir

Tecvid ilmi, Kuran lafızlarının dilbilim kuralları çerçevesinde okunmasını öncelerken, kıraat ilmi ise Kur'an-ı Kerimdeki kıraat ihtilaflarına dair farklılıkları ve bunların tilâvet hususiyetlerini ön planda tutar. Bununla birlikte konuları itibariyle keşişen ortak alanları, iki ilmin gerek kavramsal gerekse kategorik düzeyde belli oranda da olsa süregelen yakın ilişkisine bir zemin sağlamış olması

²²¹ <https://kuran.diyanet.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/51-tecvid>, (23.04.2020)

²²² Fatih Çollak, "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, İstanbul, 16-18 Kasım 2012), 384.

doğal bir durum olarak görünmektedir. Tecvid'in genel itibariyle Kur'an-ı Kerim'in telaffuz şekilleri ile igilendiğini söylemek mümkünse de,²²³ tecvidin asıl konusunu harflerin mahreç ve sıfatları, harflerin sakin ve harekeli olma halindeki okunuş keyfiyetleri, harflerin birbirleriyle ilişkili olarak nasıl okunmaları gerektiğine dair hususlar, Kur'an okurken karşılaşılması muhtemel okuyuş hataları, Kur'an lafızlarının ifade ettiği manaya uygun biçimde sesin yükseltilip alçaltılması, vakıf ve ibtida, vaslın kuralları ve tilâvet adabı gibi hususların oluşturduğunu söyleyebiliriz.²²⁴

Klasik ve modern dönemde yapılan tecvid tanımlarındaki ortak nokta, harflerin mahreç ve sıfatları olduğu için, biz de tezimizin bu bölümünde harf, mahreç ve sıfat konularına kısaca değinmeyi uygun gördük. Zira tecvid ilminin ana eksenini oluşturan harf, mahreç ve sıfat kavramları bazı tecvid kitaplarında ya hiç yer almamış ya keyfiyetine dair çok fazla bilgi içermeyen şemalar halinde geçirilmiş veya konunun bağlamından kopuk farklı bölüm ve başlıklar çerçevesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla tezimizde sınırlılığı gereği çok fazla detaya yer verme imkanı olmasa da tecvidin ana konusu olan harf, mahreç ve sıfat kavramlarına kafi miktarda yer vermek önem arz etmektedir.

2.2.1 Harf

Sözlükte; taraf, bir şeyin kenarı, ucu şeklinde tarif edilen harf,²²⁵ kelimenin belirli yerlerinde bulunuyor olması hasebiyle bu şekilde tarif edilmiştir.²²⁶ Ayrıca ses olgusuyla ifade edilen keyfiyetin kendine has basit işaret ya da işaret kombinasyonları ile ifade edilmesi ve bunun yanında, kelimelerin oluşumunda kelimenin anlamını belirleyici taraf olmaları sebebiyle de harf adı verilmiştir.²²⁷

²²³ Gerek tezimizde yer verdiğimiz ve gerekse literatüre geçmiş başka birçok tecvid tanımı, harflerin mahreç ve sıfatlarına dair bir çerçeveyi ifade ettiği halde, kitap içeriklerine baktığımızda çoğu zaman bu tanımın çok ta dışında kıraate dair bir takım kuralları ihtiva ettiğini görmekteyiz. Arap olmayanlar için avantaj teşkil eden bu durum, tecvid kitapları oluşturulurken kıraat alanının ne ölçüde ele alınacağı hususunda net bir kurala bağlı olmadığı için sistematik açıdan bir takım sorunları ortaya çıkarmaktadır.

²²⁴ <https://kuran.diyaret.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/51-tecvid>, (24.04.2020)

²²⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 89; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 185; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 43.

²²⁶ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 185.

²²⁷ İsmail Durmuş, "Harf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16 (Ankara: TDV Yay., 2002), 158.

Harf kavramı terim anlamı itibariyle, “Bir mahrece dayanarak (temas ederek) çıkan ses” olarak tanımlandığı gibi, “Belirli sebeplerle, muayyen bir keyfiyet kazanan sese harf denir” şeklinde de tarif edilmiştir.²²⁸

Harfler, bir dildeki işitsel ifadelerin görsel olarak ifade edilmesine yarayan işaretler olmakla birlikte mezkur işaretlerin bir şekilde seslendirilen harfi yansıttığı söylenemez. Zira bir dilde herhangi bir harfin ifadesi olan işaret başka bir dilde o harfi ifade etmiyor olabilir. Nitekim Fransızca’da “ou” harfleri “u” sesini, “eau” harfleri ise “o” sesini gösterir. Oysa türkçede bu harfler tek bir işaretle ifade edilebilmektedir. Bazen de harfin hiçbir ses değeri olmaz. Arapça’da çoğul vâvı’ndan sonra yazılan elif vb. harfler de böyledir.²²⁹

Genelde Arap dili, özelde de Kur’an kıraatine konu olan harfler, asli harfler ve fer’î harfler olmak üzere iki kategoride ele alınırlar. Harfler, kıraat ve tecvid ilimlerine konu olmaları hasebiyle de mahreç, sıfat, idğam, med vb. özelliklerine göre de birçok gruba ayrılmıştır.²³⁰

Harfler bu sınıflandırmanın dışında bir de Halil b. Ahmed tarafından çıkış yerlerine bağlı olarak boğaz harfleri, küçük dil harfleri, çene ortası harfleri, dil ucu harfleri, üst damak harfleri, diş eti harfleri, dudak harfleri ve heva harfleri şeklinde de bir tasnife tabi tutulmuştur.²³¹

Biz konumuz açısından oldukça önemli olan asli-fer’î ayrımını detayıyla ele alacakken diğer ayrımlara atıf yapmakla iktifa edeceğiz. Asli harf-fer’î harf ayrımı; fer’î harflerin kıraat ihtilaflarıyla tecvid kurallarının kesiştiği özel bir alanı ifade ediyor olması hasebiyle konumuz açısından hususi bir önem arz etmektedir. Nitekim fer’î harfler kıraat ihtilaflarına temel teşkil eden hususiyetlerinin yanı sıra, doğal dil düzeyinde de bilinen ve bazıları bütün şive ve lehçelerde ortak olan özel telaffuz biçimlerine başka bir ifadeyle özel seslere tekabül ettiğinden doğal olarak tecvid ilminin de konusu olmuşlardır.

²²⁸ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 185.

²²⁹ Durmuş, “Harf,” 158.

²³⁰ Durmuş, “Harf,” 162.

²³¹ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 186.

2.2.1.1 Aslî Harfler

Arap alfabesinde kullanılan ve heca harfleri diye adlandırılan yirmi sekiz²³² harfe aslî harf denir. Aslî harflerden her biri kendine has isme sahiptir. Bunun yanında her harfin resmi (sûreti, sembolü) ve müsemması (sesi) vardır.²³³ Hemze'nin kendine has ismi ve resmi olmakla beraber ayrı bir müsemması yoktur. Kendilerine has isim ve resimleri olan elif ve hemze, farklı müsemmalar ile okunurlar. Harfler isimleriyle anılır, resimleriyle yazılır, müsemmaları ve hareke-leri ile okunur. Bununla birlikte, Kur'an'a mahsus olmak üzere sadece isimleriyle tilâvet olunan, Kur'an-ı Kerim'in yirmi dokuz suresinin başında yer alan ve "hurûf-ı mukatta'a" diye isimlendirilen harfler de müsemmalarına uygun olarak telaffuz olunur.²³⁴

Aslî harfler mutlak surette belirli bir mahreç noktasından ya da diğer bir ifadeyle, sadece kendilerine özgü cüzi mahreçlerinden çıkmak zorundadırlar. Farklı iki harfin aynı mahreçten çıkması söz konusu değildir.²³⁵ Buna göre Arap alfabesinde bulunan ve VI. yüzyılda Tamaralılar'dan alındığı sanılan "lamelif"²³⁶ müstakil ve tek bir mahreçten çıkmadığı için heca harfleri arasında sayılmamıştır.²³⁷

Aslî harfler (heca harfleri) kaynaklarda 29 tane (veya daha fazla)²³⁸ olarak ifade edilmesine rağmen gerek mahreç tablolarında gerekse sıfatlara ait açıklamalarda lamelif'ten söz edilmez. Bu durumda harf sayısının 28 olması daha doğru olur. Harflerin sayısı ile ilgili bu farklılık harfin yazıya veya okumaya konu olması ile alakalıdır. Okumada mahreç söz konusu olduğu için bu babda zikredilecek harfin belirli bir mahreçten çıkıyor olması gerekir. Binaenaleyh gerek harflerin mahreçlerine gerekse sıfatlarına ait açıklamalarda 28 harfin dışında bir harfe ait tanım söz konusu değildir. Ancak Mekki b. Ebi Talib, İbnü'l-Cezerî ve

²³² Mehmet Maksudoğlu, *Arapça'yı Öğreten Kitap* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 7.; A. Cüneyt Eren, *Kolaylaştırılmış Arapça Grameri Sarf* (İstanbul: Rağbet yayınları, 2016), 11.

²³³ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 44.

²³⁴ Mehmet Ali Sarı, "Harf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 16 (Ankara: TDV Yay., 2002), 164.

²³⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 282.

²³⁶ Ertem, "Elifba," 139.

²³⁷ Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 42.; Maksudoğlu, *Arapça'yı Öğreten Kitap*, 13.

²³⁸ İbnü'l-Cezerî Tayyibe'nin meharicü'l-huruf bahsinde toplam 17 mahrec bölgesinden çıkarılan 31 harften söz eder. Ancak devamında, harflerin sıfatlarından bahseden bölümde, meharicü'l-huruf bahsinin ilk beytinde sözünü ettiği üç tane med harfine hiç değinmeden toplam 28 harfe dair sıfatları isimleriyle beraber zikreder.

diğer birçok kurra med harfî olan elifî de asli harf sayarak harflerin sayısının bu şekilde 29 olduğunu kabul ederler.²³⁹ Bu aynı zamanda Basralıların görüşüdür.²⁴⁰

2.2.1.2 Fer'î Harfler

Fer'î harfler, asli harflerden birinin resmi ile ifade edilen, mütevatir kıraatlerin yanında fasih Arapça'da kullanılan ve kendilerine has resimleri olmayan ara seslerdir.²⁴¹ Heca harflerinden birisi ile yazılıp, yazıldığı harften farklı seslendirilen yani müsemması olmayan fer'î harfler²⁴² cumhura göre beş tanedir.²⁴³ Bunlar; Hemze-i müsehhele, Lam-ı mufahhame, Elif-i mümale, Sad-ı müşemme ve Nun-ı muhfat'tır. Sibeveyh'e göre "tefhim olunan elif" de fer'î harflerdendir.²⁴⁴ Ayrıca Sibeveyh buna ilaveten Arapların şiir ve Kur'an kıraatinde hoş görmedikleri "cîm" ile "kâf" arası bir sesle okunan "kâf", "şîn" harfine benzeyen "kâf", zayıf "dâd", "sîn" harfine benzeyen "sâd", "tê" harfine benzeyen "ta", "sê" harfine benzeyen "zâ" ve "fe" harfine benzeyen "be" olmak üzere, başka fer'î harflerin varlığından da söz etmektedir.²⁴⁵ Tîbî'ye (ö. 979/1571) göre ise cumhurun kabul ettiği beş fer'î harften başka "ihfa olunan nun" ve "ihfa olunan mim" de fer'î harflerdendir.²⁴⁶

2.2.1.2.1 Hemze-i Müsehhele (Teshil İle Okunan Hemze)

Sözlükte kolaylaştırmak anlamına gelen teshil kavramı, kıraat ıstılahında ise, "birbirini takip eden iki hemzeden ikincisini, hemze ile elif, hemze ile vâv veya hemze ile ya arası bir sesle okumak" demektir.²⁴⁷

Taşımış olduğu şiddet sıfatı ve boğazın en derin kısmında (aksa'l-halk) türetiliyor olması hasebiyle telaffuzu zor olan hemze, belirli şartlar dahilinde kendine yakın harfler olan elif, vâv, yâ harflerinden birinin telaffuzuna

²³⁹ Abdülaziz b. Abdilfettah el-Kâri, *Kavaidü't-tecvid ala rivayeti Hafs an Âsım b. ebi'n-necud* (Medine: Mektebetü'd-dar, 1989), 49.

²⁴⁰ Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'aşi, *Cühdü'l-mukıll*, Thk. Salim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dar-u Ammar, 2008), 119.

²⁴¹ Durmuş, "Harf," 164; Çetin, Kur'an Okuma Esasları, 91.

²⁴² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 43.

²⁴³ Saçaklızade, *Cühdü'l-mukıll*, 120.

²⁴⁴ Ganim Kaddûrî el-Hamed, *el-Müyesser fî ilmi't-tecvid* (Cidde: Merkezu'd-dirasat ve'l-ma'lumati'l-Kur'aniyye, 2009), 41.

²⁴⁵ Sibeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitab*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, (Riyad: Dâru'r-Rufâî, 1992), 4: 431-485.

²⁴⁶ Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Bedrüddin et-Tîbî, *Manzumetü'l-müfid fî't-tecvid* (Cidde: el-Cem'iyyetü'l-Hayriyye, 1997), 8.

²⁴⁷ Alican Dağdeviren, "Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17 (2008): 53.

imale ile okunur. İmale ile okuyuşta “ra” harfi de esre hareke ile okunuyormuş gibi ince telaffuz edilir.²⁵³

2.2.1.2.4 Sad-ı Müşemme

Bu fer’î harf, telaffuzu ititbarıyla “zay” harfine benzeyen “sad” harfidir. İşmam ile okunan sad şeklinde de ifade edilir. Yani “sad” ile “zay” arası okunan bir harftir ve sad harfinin, صراط - الصراط kelimeleriyle قصد (en-Nahl 16/9) ve فاصدع (el-Hicr 15/94) kelimelerinde işmam yaparak “zirâta, ez-zirâta, kazdü, fezda” şeklinde okunmasından ibarettir. Hamza’nın râvisi olan Halef Kur’an-ı Kerim’deki bütün صراط - الصراط kelimelerini, aynı imamın diğer ravisi Hallâd ise sadece Fatiha Sûresindeki الصراط kelimesini sad-ı müşemme ile rivayet etmiştir.²⁵⁴

2.2.1.2.5 Nun-ı Muhfât

Belli harflerden önce gelen tenvin veya sakin nun’un kendi mahrecinden değil de genizden gunne ile okunmasıdır.²⁵⁵

Fer’î harflerden yalnızca nun-i muhfât belli bir mahrecden (geniz/hayşum) çıkar. Literatürde fer’î harflerden yalnızca nun-i muhfât belli bir küllî mahrece (geniz/hayşum) hasredilir. Diğer dört fer’î harf için, kıraat ve tecvid kitaplarının mahreç başlığı altında yer alan cüzi ya da küllî bir mahreç tanımı yoktur. Bunlar, mahreçleri yakın birden fazla asli harfin mahrecinden bir mahrece temas etmek Sûretiyle türetilir.²⁵⁶

2.2.1.3 Huruf-ı Mukatta’a

Kur’an-ı Kerim’de yirmidokuz surenin başında bulunan ve harflerin isimlerindeki okunuş prensiplerine göre okunan²⁵⁷ harflere (ayetlere)²⁵⁸ “huruf-ı mukatta’a” denir.²⁵⁹

Huruf-ı mukatta’a arap alfabesindeki on dört harften (ا، ح، ر، س، ص، ط، ع،) teşekkül etmiş olup bunların üçü tek, dördü iki, üçü üç, ikisi

²⁵³ Sarı, “Harf,” 164.

²⁵⁴ Sarı, “Harf,” 164.

²⁵⁵ Önder, “*Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*”, 54.

²⁵⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, 282.

²⁵⁷ Pakdil, *Talim, Tecvid ve Kıraat*, 47.

²⁵⁸ Kur’an-ı Kerim’in ayetlerinden sayılan huruf-ı mukattaa’nın, başında bulunduğu sûrenin ilk ayeti ya da takip eden ayetin bir parçası olması husus kıraat alimleri arasında ihtilaf konusudur. Bir kısım kıraat âlimleri bu harfleri müstakil ayet sayarken bazıları da müstakil ayet olmaktan ziyade takip eden ayetin bir parçası olduğu görüşündedirler.

²⁵⁹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 50.

dört, ikisi de beş harften oluşur. Başında huruf-ı mukatta'a bulunan yirmi dokuz sureden ikisi Medenî diğerleri ise Mekkî surelerdir.²⁶⁰

Huruf-ı mukatta'a'nın kendi içerisinde bazı tecvid kuralları olduğu gibi, kendisini takip eden ayete geçilirken de bazı tecvid kaideleri gerçekleşmektedir. Aynı şekilde bu harflerde vakıf ve vasıl halinde değişik tecvid kaidelerinin vaki olması da söz konusudur.²⁶¹

2.2.2 Mahrec (Meharic-i huruf)

Harflerin dudaktan itibaren boğazın en altına varana kadar dudakta, dişte, dilde, ağız ortasında, boğaz ortasında ve boğazın en sonunda olmak üzere yayılan çıkış yerlerine mahreç (meharic-i huruf) denir.²⁶² Harfler bu mahreç bölgelerinde kendilerine ait fiziksel temas noktalarında oluşurlar.

Mahreclerin sayısı üzerinde bir ittifak söz konusu değildir. Ferra (ö. 207/822) ve İbn Keysan'a (ö. 299/912) göre mahreçler 14; Sibeveyh (ö. 180/796), Ebû Amr ed-Dani (ö. 444/1053) ve Ca'beri'ye (ö. 732/1332) göre 16; Halil b. Ahmed (ö. 170/7876) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) gibi bazı alimlere göre ise mahreçler 17 tanedir. Mahreclerdeki bu sayı farklılığı, kimi bilginlerin cevîf bölgesini mahreç bölgesi olarak kabul etmemelerinden ve ayrıca ن - ل - ر harflerinin mahrecini tek bir mahreç olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.²⁶³

2.2.2.1 Muhakkak Mahrec (Hakiki Mahrec)

Harfler telaffuz edilirken ses, mahrec bölgelerinden herhangi birisinin belirli bir bölgesine temas ederek çıkıyorsa buna muhakkak mahrec ya da hakiki mahrec denir.²⁶⁴ Başka bir ifadeyle, harfin çıkış yerini ilgili organda konumlandırabiliyorsak o harfin mahreci hakiki mahrecdir.²⁶⁵ Heca harflerinin tamamının mahreci hakiki mahrecdir.²⁶⁶

²⁶⁰ M. Zeki Duman ve Mustafa Altındağ, "Huruf-ı Mukattaa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (Ankara: TDV Yay., 2002), 401.

²⁶¹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 50-51.

²⁶² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 85.

²⁶³ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 98.

²⁶⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 191.

²⁶⁵ Ahmet Kaya, *Tashih-i Huruf-Hizmetiçi ve Hizmete Hazırlık Eğitim Kursları Kur'an-ı Kerim Ders Notları* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 124.

²⁶⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 98.

2.2.2.2 Mukadder Mahrec (Takdiri-İtibari Mahrec)

Sesin mücerred halde bulunduğu ve herhangi bir noktaya temas etmeden çıktığı mahreç bölgesine mukadder, takdîrî veya itibârî mahrec denir.²⁶⁷ Med harfleri²⁶⁸ ve fer'î harflerden nun-ı muhafat²⁶⁹ takdiri mahrece sahip müstakil sesler olarak tanımlanabilirler.

Mahrecler bu iki tasniften başka, harflerin kendilerine özgü çıkış yeri veya birbirine yakın cüzi mahrece sahip harflerin çıktığı ortak alanı ifade etmek üzere cüzî ve küllî mahreç olarak da sınıflandırılmışlardır.

2.2.3 Sıfat

Sözlükte, bir şeyin hali, durumu, nişan ve alamet gibi birçok değişik manaları ifade eden sıfat²⁷⁰ tecvid ıstılahı olarak, mahrecde meydana geliş esnasında harfin sesinde ortaya çıkan keyfiyet,²⁷¹ Allah-ü Teâla'nın harflerin tabiatında yarattığı özellikler²⁷² şeklinde tarif edilmiştir. Tecvid ilminde Arap alfabesinin özellikleri farklı açılardan ele alınmış, her bir harf, söylenirken çıkan sesteki hareketle bir sıfatla nitelendirilmiş, ortak sıfatlara sahip olanlar da çıkan sesin zayıf, orta ve kuvvetli oluşu, birbirlerine zıt olanlarla olmayanlar gibi farklı kümeler altında değerlendirilmiştir.²⁷³

Harflerin doğru telaffuz edilebilmesi için çıkış yerlerinin yanında sıfatlarının da ayrıntılı olarak bilinmesi gerekir. Sesin harf oluşum aşaması mahreclerle başlamakla birlikte, belirli bir harf fonetiği kazanması, kendine özgü bir tınıya erişmesi sıfatıyla da doğrudan ilgilidir. Ayrıca farklı birkaç sıfata sahip olması sebebiyle her harfin fonetik yapılanması, benzer bir sıfata sahip diğer harflerden farklı tını vermesi sonucunu doğurur.²⁷⁴ Yine harfte meydana gelen yumuşaklık-

²⁶⁷ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 60.

²⁶⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99.

²⁶⁹ Kaya, *Kur'an-ı Kerim Ders Notları*, 124.

²⁷⁰ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 113; Mustafa Kemal Önder, "Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020), 86.

²⁷¹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

²⁷² Ebû Muhammed Mekî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Riâye li Tecvidi'l-Kirâat*, thk. Ahmet Hasan Ferhât, (Amman: Dar-u Ammar, 1996), 115.

²⁷³ Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvid İlmi* (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2005), 224.

²⁷⁴ Dağdeviren, "Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler," 63.

sertlik, zayıflık-kuvvetlilik, uzunluk-kısalık vb. birçok özellik sıfatlar vasıtasıyla harfe kazandırılır.²⁷⁵

Sıfatların sayıları hakkında alimler arasında ittifak yoktur. İbnü'l-Cezerî ve diğer bazı alimlere göre sıfatların sayısı 17, Mekki b. Ebi Talib'e göre 44, SeHAVi'ye (ö. 643/1245) göre ise 16'dır.²⁷⁶

Sıfatlar kuvvet yönüyle tasnif edildiği gibi, birbirine zıt olmaları ve ayrıca harflerdeki varlıkları, yani bir harfte devamlı bulunup bulunmamaları yönüyle de tasnife tabi tutulmuşlardır.²⁷⁷

2.2.3.1 Lazımî Sıfatlar

Harfin, kalınlık, incelik, sertlik, yumuşaklık gibi telaffuzundan asla ayrılmayan, başka bir ifadeyle harfin cüzi mahrecine mündemiç temel/asli ses niteliklerine lazımî sıfat denir. Buna göre sıfat, harfin ayrılmaz bir unsurudur ve harf telaffuz edilirken sıfatına dair özelliğın aynen muhafaza edilip sese yansıtılması gerekir.²⁷⁸ Harflerin olmazsa olmazı olan bu sıfatlara “sıfat-ı zatiyye”, “sıfat-ı vacibe”²⁷⁹, “sıfat-ı muhassine” veya “sıfat-ı mümeyyize”²⁸⁰ de denir. Ancak bir harfe ait lazımî sıfat her halükarda ortaya çıkmak durumunda değildir.²⁸¹ Sıfatlar harf sakin²⁸² iken ortaya çıkmaz. Sıfatların sese dönüşmesi için, harfin harekeli ya da diğer harflerle birlikte okunuyor olması gerekir.

2.2.3.2 Arızî Sıfatlar

Harflerin belli durumlara özgü telaffuzlarında varlık kazanan, bu durum ortadan kalktığında varlığını yitiren arızı/geçici ses özelliklerine de arızı sıfat adı verilir. Harfin bünyesinde süreklilik göstermeyen, bazı hallerde bulunan, bazı hallerde harften ayrılması mümkün olan²⁸³ lin, kalkale, ihfa vb. sıfatlardır.²⁸⁴

²⁷⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 197.

²⁷⁶ İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu'cem-u Ulumi'l-Kur'an* (Şam: Daru'l-Kalem, 2001), 176.

²⁷⁷ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 114.

²⁷⁸ Dağdeviren, “*Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler*,” 65.

²⁷⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 68-69.

²⁸⁰ Ganim Kaddûrî el-Hamed, *İlmü't-tecvîd*, (Amman: Dar-u Ammar, 2005), 69-70.

²⁸¹ Osman Egin, “Sıfat-ı Huruf,” (Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvid Çalıştayı, Kastamonu, 04-09 Kasım 2015), 2.

²⁸² Burada kastedilen sakinlikten maksat, harfin -cezim dahil- herhangi bir harekesinin olmamasıdır.

²⁸³ Mahmud Halil Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Talhâ Bilâl, (Beyrut: 1999, 27-28.

²⁸⁴ Dağdeviren, “*Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler*,” 66.

Lazımî sıfatlarda birbirine zıtlık söz konusu olduğu halde, arızî sıfatlar birbirlerine ve lazımî sıfatlara zıtlık teşkil etmezler.²⁸⁵

2.3 Tecvid İlminin Gelişim Süreci

Kur'an'ın nazil oluş süreciyle başlayan ve onu takip eden ilk üç asırda gerek harflerin mahreç ve sıfatlarını hakkıyla telaffuz etme melekesi anlamında bir tecvid teriminden gerek Kur'an harflerinin mahrec, sıfat ve benzeri hükümleri ile ilgili sistematik kazanmış müstakil bir tecvid disiplininin bahsetmek mümkün değildir.²⁸⁶

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?])'in İslam dünyasında ilk bibliyografik çalışma olarak bilinen ve ilk dört asırda değişik alanlarda telif edilmiş birçok eser ve bunların müellifleri hakkında bilgilere yer verdiği *el-Fihrist* adlı eserinde Kur'an ilimleri sahasında yazılmış birçok kitap hakkında bilgi verildiği halde, tecvid ismini taşıyan yahut tecvid konusunu işleyen herhangi bir eserden bahsedilmemiş olması konu özelinde dikkat çekici bir durumdur. Bu da hicrî IV. (m. X.) asırda tecvid ilmi alanında yapılan çalışmalar ve atılan adımlarda bazı ilerlemeler kaydedilmiş olmakla birlikte bu sahada yazılan kitapların *el-Fihrist*'in yazıldığı dönemde henüz tanınıp şöhret kazanmadığını gösterir.²⁸⁷

Tecvid ilminin konusunun Arap alfabesindeki harflerin seslendirilmesi olması hasebiyle, tecvidin müstakil bir ilim halinde gelmesinden önce de Arap dilbilimcileri eserlerinde tecvid konularına teferruatıyla yer vermişlerdir. Tecvid ilminin ana konularını teşkil eden harfler, mahreçler, sıfatlar, harflerin birbirleriyle ilişkili olarak okunuşları ve daha birçok başlığa Arap dilbiliminin de temel konuları olması hasebiyle Halil b. Ahmed, Sibeveyh, Müberred ve İbn Cinnî'nin eserlerinde rastlamak mümkündür.²⁸⁸

2.4 Tecvid İlminin Gerekliliği (Tecvid-Kıraat İlişkisi)

Kur'an-ı Kerim yazılmak, ezberlenmek ve yüzünden okunmak suretiyle eksiksiz bir şekilde, nazil olduğu dönemden bu güne kadar lafzı ve tilâveti ile ulaşmıştır. Görünen o ki kıyamete değin de bu farklı tescil düzeyleri sayesinde

²⁸⁵ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 49.

²⁸⁶ Fatih Çollak, "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* içinde, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 365.

²⁸⁷ Çollak, "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," 381.

²⁸⁸ Çiftçi, "Tecvid İlminin Müstakilleşmesi," 315.

tebdile uğramaksızın varlığını devam ettirecektir. Bu noktadan hareketle, Kur'an metninin kayıt altına alınması için yazı tekniklerine, doğru ve güzel okunabilmesi için de kıraat/tilâvet yöntem ve tekniklerine ihtiyaç duyulacağı gayet açıktır.²⁸⁹

Kur'an'ın eşsiz bir arapça metin olmasının çok ötesinde Allah kelamı olması vakıası, öteden beri Müslüman ilim adamlarını, özellikle de Kur'an'ın tilâvet yönü ile meşgul olan kıraat alimlerini, Kur'an'ın münzel tilâvetini sağlayacak kurallara göre okunması gerektiği fikrine sevk etmiştir. Kur'an'ın belli kurallara göre okunmasını gerekli kılan unsur, onun sadece Allah kelamı olması değildir. Kur'an'ın lafız ve nazmı ile birlikte mütalaa edilmiş olması da bunda etkili olmuş olabilir. Bunlara ilaveten kural dışı okuyuşların (galat), manayı olumsuz yönde etkileyeceği yolundaki endişeler de Kur'an tilâvetinde bir takım kuralların oluşturulmasında etkili olmuştur.²⁹⁰

Müslüman ilim adamları, Kur'an'ın otantikliğini, her yönüyle muhafaza edebilmek adına bir sürü ilim sistematize etmişlerdir. Tecvid ilmi de Kur'an seslerinin Peygamber Efendimizin tilevatindeki şekliyle telaffuz edilmelerini sağlamak maksadıyla sistemleştirilmiş ve bu çerçevede de kendisine ilk dönem kurrasının tatbikatını ve fasih arapçanın dil özelliklerini referans almıştır.

Bu özelliğiyle Kur'an'ın mucizevi korunuşunun tilâvet yönünü tezahür ettiren tecvid ilmi, yeryüzünde neredeyse hiçbir dile ve hiçbir kitaba nasip olmayacak bir ölçüde orijinal bir artikülasyon/seslendirme keyfiyeti ortaya koymuştur ki kendisini öğrenen insanlar, onun sayesinde, hangi coğrafyaya ve ırka dahil olurlarsa olsunlar Kur'an'ı aynı şekilde okuyabilmektedirler.²⁹¹

Kutsal kitapların, sıradan metinlerin yansıtamadığı, özgün, lahutî bir eda ile tilâvet edilme özelliklerinin mevcudiyeti bilinen bir gerçektir. Kur'an okuyabilmenin temel kurallarını ihtiva eden tecvid olgusu, sırf Kur'an tilâvetine mahsus bir okuma biçimi değildir. Kitabı Mukaddes'in tilâvete konu olan bazı

²⁸⁹ Kaya, *Kur'an-ı Kerim Ders Notları*, 105.

²⁹⁰ Ömer Aslan, "Kur'an Tilâvetinde Tecvid'in Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (2003): 359-360.

²⁹¹ Akdağ, "Kur'an Dili'nin Fonetik Yapısı," 19-20.

pasajları için de “ekfonitikon” denen ve bizdeki “tecvit” kavramıyla eşdeğer olan kıraat kurallarının mevcudiyeti bilinmektedir.²⁹²

Kur'an'ın, tecvid kurallarına göre okunmasının mutlak bir gereklilik olduğu konusunu ortaya koyan bir diğer delil de icma'dır. Zira Kur'an; indirilmeye başlandığı günden bugüne kadar aynı okunuş tarzı ile gelmiştir. Hz. Peygamber, ashabına nasıl okumuşsa, onun bu okuyuş biçimi, belli bir disiplin ile herhangi bir ihtilaf söz konusu olmaksızın bugün de aynen geçerliliğini devam ettirmektedir.²⁹³

2.5 Tecvid Literatürü

Mûsâ b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) “*el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye*” adlı elli bir beyitlik kasidesi tecvid ilmine dair kaynaklarda adından söz edilen ilk eserdir. Tecvid ilminin öncülerinden sayılabilecek önemli eserlerden biri Mekkî b.Ebû Tâlib'in “*er-Riâye li-Tecvidi'l-Kırâ'e*”si, diğeri Ebû Amr ed-Dânî'nin “*et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*” adlı eseri, bir diğeri de Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtûbî'nin (ö. 461/1068) “*el-Mudîh fi't-Tecvid*” adlı eserlerdir. Kıraat alimlerinden Endülüslü İbnü'l-Bâziş de (ö. 540/1145) idğam, imâle, “râ” ve “lâm” harfleri, hemze, med, sekt gibi konulara eserinde yer vermiştir. Daha sonraki dönemde yaşayan kıraat alimi İbnü'l-Cezerî de, “*et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd*” ve “*Mukaddimetü'l-Cezerî*” adlı eserlerinde tecvid konularını ayrıntılı olarak ele almıştır. Ahmed b. Muhammed el-Mağnisî'nin (ö. 1000/1591), “*Terceme-i Cezerî*”si, Abdurrahman Karabaşî'nin (ö. 904/1498) “*Karabaş Tecvidi*”, Saçaklızâde el-Mar'âşî'nin (ö. 1145/ 1732) “*Cühdü'l-Mukill*”i, Eskicizade'nin (ö.1243/ 1827) “*Terceme-i Dürr-i Yetîm*”i, Mehmed Zihni Efendi'nin (ö. 1331/ 1913) “*el-Kavlü's-Sedîd fi 'İlmi't-Tecvîd*”i Osmanlı döneminde tecvid konularının ele alındığı müstakil eserlerdir. Cumhuriyet döneminde de tecvid konularını ele alan, bir kısmı tercüme bir kısmı da şerhlerden oluşan kitaplar telif edilmiştir.²⁹⁴ Ayrıca İsmail Karaçam'ın “*Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*”, Demirhan Ünlü'nün “*Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*”, Ramazan Pakdil'in “*Talim, Tecvid ve Kıraat*” ve Abdurrahman Çetin'in “*Kur'an Okuma Esasları*” adlı

²⁹² Necdet Çağıl, *Kur'an-ı Kerim ve Kitabı Mukaddes*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 101-103.

²⁹³ Aslan, “Kur'an Tilâvetinde Tecvid'in Gerekliliği ve Lahn,” 362.

²⁹⁴ Ali Çiftçi, “Kur'an Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklab'ın Değerlendirilmesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.32 (2011), s. 238-239.

eserleri de önemli sayılabilecek bir süredir ilahiyat fakültelerinde ve diğer Kur'an eğitimi verilen yerlerde ders kitabı olarak da okutulan akademik eserlerden bazılarıdır.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KIRAAT İHTİLAFLARI BAĞLAMINDA YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ GEREKTİĞİ ÖN GÖRÜLEN BAZI TECVİD KAİDELERİ

Kur'an tilâvetinin ayrılmaz bir vasfı olan tecvid ilmi²⁹⁵ müstakil bir ilim dalı haline gelinceye kadar önce çeşitli kaynaklarda kendine yer bulmuş, hicri beşinci asırda da müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir.²⁹⁶ Her ne kadar başlı başına bir ilim dalı olması sonraki dönemlerde olsa da tecvid ilmi'nin kurallarının ilk kaynağı bizzat Peygamber Efendimiz'in (a.s.) fem-i muhsin-i mübarekeleridir.²⁹⁷ Tedrisi farz-ı kifaye kategorisinde değerlendirilen tecvid ilmi,²⁹⁸ müslüman kültürde Kur'an tilâvetine verilen değerin etkisiyle uygulama/pratik yönü de oldukça üst düzeyde önemsenen bir ilim olarak varlığını sürdürögelmiş bir bilgi alanıdır.²⁹⁹

Bugüne ulaşan ilk tecvid eseri olarak bilinen Hâkânî'nin *el-Kasidetü'r-raiyye* veya *el-Kasidetü'l-Hakaniyye* olarak bilinen kasidesinden³⁰⁰ bu yana, içerik bakımından zaman zaman küçük farklılıklarla birbirini tekrar eden, zaman zaman da gayet nitelikli birçok tecvid eseri telif edilmiştir.

Ne var ki günümüzde ve yakın geçmişte telif edilen tecvid kitaplarındaki birbirini tekrar eden yöneliş, doğal olarak bazı başlıklarda ya kıraat alanının muhtevasını tam karşılamamakta ya da meseleler bazen 'aşere bazen de takrîb münderecatına göre değerlendirildiği için işlenen konularda tezat teşkil eden sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Buna göre, telif ettiği tecvid kitabının med bahsinde bu medlerin azami miktarını Hafs'ın tercihleri doğrultusunda dört elif

²⁹⁵ Nihat Temel, "Kıraat ve Tecvid İlmine Ait Eserlerin Sistematiği," (*Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV Kıraat İlmi ve Problemleri*), Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, 13-14 Ekim 2001, 249.

²⁹⁶ Ali Çiftçi, "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Taḥdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi," *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 17, sy. 2 (2017): 287.

²⁹⁷ Ömer Başkan, "Bazı Tecvid Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme," *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, İstanbul, 16-18 Kâsım 2012), 416.

²⁹⁸ Ömer Başkan, "Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine: el-İhfa mı? el-İhfau'l-lisani mi? el-İzhar mı? el-İzharu'l-lisani mi?," *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1, c. 6, sy. 11 (2007): 103.

²⁹⁹ Başkan, "Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi," 104.

³⁰⁰ Çollak, "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," 384.

olarak kabul eden bir müellif, kitabının devamında idğam mea'l-ğunne bahsinde beş elif med tercihi olan Hamza'nın ravisi Halef'in tercihine istinaden “vâv” ve “yâ” harfleri için idğam mea'l-ğunnenin yapılmasının hükmünü caiz olarak belirlemektedir. Bu ifadeden şöyle bir çıkarım söz konusu olabilir: Madem ki bu iki harfin idğam mea'l-ğunne ile okunmasının hükmü caizdir; bu durumda bu harflerin idğam mea'l-ğunnesini idğam bilağunne olarak okumak da mümkündür. Oysa dört eliflik azami med ölçüsü Hafs'ın med tercihidir. Hafs ise idğam mea'l-ğunneyi icra ederken idğamı her dört harfte de ğunne ile yapmaktadır. Yani “vâv” ve “yâ” harflerini de mutlak surette ğunne ile idğam yapmaktadır.

Şüphesiz dikkat çekmek istediğimiz problem bu örnek de sınırlı değildir. Bu cümleden olmak üzere biz sırasıyla istiâze-besmele bahsini kendi içerisinde, med ölçüleri, idğam mea'l-ğunne ve sekte konuları da birbirleriyle bağlantılı olarak irdelenip iddia temellendirilmeye çalışılacaktır.

3.1 İstiâze-Besmele

“A-v-z” kökünden gelen ve istif'al ölçüsünde olan “İstiâze” kelimesi lügatte “iltica”, “korunma” ve “sığınma” anlamlarına gelir ve kötülüklerden korunmak için birinin yardımına başvurma anlamında kullanılır.³⁰¹ Aynı kökten türeyen avze, meâz, meâze ve teavvuz kelimeleri de sığınmayı ifade eder. Taberi (ö. 310/922), “eûzü” kelimesini açıklarken istiâzeyi, haktan çeviren şeylerden, zararlı olan cin, insan, hayvan ve benzerlerinden Allah'a sığınma olarak değerlendirir.³⁰² İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1724) ise istiâzeyi, kapıyı çalma ve izin isteme olarak açıklar.³⁰³ İbn Kesîr de (ö.774/1372) kelimenin lügat anlamlarına yer verdikten sonra genel bir tanım yapmaktadır. Buna göre, İstiâze şu cümlelerle tarif edilir; “Ben kovulmuş şeytanın dinim ve dünyam hususunda bana zarar vermemesi, emrolunduğum bir fiilden beni alıkoymaması, yasaklandığım bir işi yapmaya beni teşvik etmemesi için Allah'a sığınıyorum.”³⁰⁴

İstiâze, terim olarak her türlü kötülükten korunabilmek için sözle Allah'ın yardım ve himayesini istemeyi ifade eder ve bunun için “eûzü, maâzallah”

³⁰¹ Ziya Şen, “İstiâze ve Besmele,” *Diyanet İlmî Dergi* 40, sy. 1 (2004): 92.

³⁰² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l-beyan fî tefsiri'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1992), 1: 37.

³⁰³ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-beyan*, (yy.: Daru'l-Fikr, tsz.). 1: 3.

³⁰⁴ İmadü'd-Din Ebû'l-Feda İsmail b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1969), 1: 15.

(Allah’a sığınırım), “neûzübillah” (Allah’a sığınırız) ibareleri kullanılır. Aynı kökten türeyen “taavvüz” de İstiâze anlamındadır.³⁰⁵

Genel olarak değerlendirilecek olursa İstiâze; (avz, meâz ve iyâz) sığınmak, himayesini istemek demektir ki, sığınana "âiz" veya “müsteîz”, sığınılana "müsteâzün bih", kaçınılması gereken kötülüğe “müsteazün minh”, sığınış tarzına "avze", koruyana "muiz", korunana "muâz" denilmektedir.³⁰⁶

Besmeleye gelince “Fa’lele” vezninde olan “Besmele” “Bismillah” demektir.³⁰⁷ İstilahta ise “Bismillahirrahmânirrahîm” ifadesini okumaya denir.

İstiâze ve besmele konusu, uygulamasına delalet eden yönü ile fikhî hüküm açısından ihtilaflı olduğu gibi, okunuş vecihleri ve sigaları/kalıpları yönüyle de kıraat imamları arasındaki ihtilaflı konulardandır. Bizim İstiâze ve besmeleyi konumuza dahil etme gerekçemiz, Kur’an tilâvetinin ayrılmaz bir unsuru olmasına rağmen -en azından kalıpları ve vecihleri açısından da olsa- bu konuya tecvid kitaplarında hiç yer verilmemesi (*Karabaş ve Sağman Tecvidi* örneklerinde olduğu gibi) ya da -istisnaları olmakla birlikte-³⁰⁸ çok sonraki bölümlerde ele alınmış olmasıdır.³⁰⁹

3.1.1 İstiâze-Besmele Kalıpları/Sigaları

İstiâzeyi emreden Nahl Sûresi 98. ayetteki emrin uygulanmasını Peygamber Efendimiz’in (a.s.) değişik sigalarla tatbik ettiğine dair rivayetler bir çok sahih hadis kaynağında mevcuttur. Binaenaleyh Kur’an okuyucusu bu İstiâze kalıpları ile Kur’an okumaya başlamalıdır.

Kaynaklarda bir vesileyle³¹⁰ yer bulan ve Peygamber Efendimize isnad edilen İstiâze kalıplarını şöyle sıralanabilir:

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم³¹¹

³⁰⁵ Muhsin Demirci, “İstiâze,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23 (Ankara: TDV Yay., 2002), 318.

³⁰⁶ Remzi Kaya, “Kur’an’da İstiâze (Sığınma),” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 1 (2001): 98-99.

³⁰⁷ Şen, “İstiâze ve Besmele,” 98.

³⁰⁸ Bkz.: Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvidi*, 21-30.

³⁰⁹ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 357-360.; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 451-462.; Pakdil, *Talim Tecvid ve Kıraat*, 316-341.

³¹⁰ Bu kaydın konulmasının sebebi şudur: Yukarıda sıraladığımız kalıplar direkt olarak “İstiâze sigaları” başlığı altında ilgili kaynaklarda yer almamıştır. Bir kısmı içinde geçtiği rivayetin ana konusunu teşkil ettiği halde bir kısmı da birden fazla konunun işlendiği rivayetlerde yer almıştır.

اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم³¹²

اعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم³¹³

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم ان الله هو السميع العليم³¹⁴

اعوذ بالله العظيم السميع العليم من الشيطان الرجيم³¹⁵

اعوذ بالله العظيم من الشيطان الرجيم ان الله هو السميع العليم³¹⁶

اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم ان الله هو السميع العليم³¹⁷

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم واستفتح الله وهو خير الفاتحين³¹⁸

اعوذ بالله العظيم وبوجهه الكريم وسلطانه القديم من الشيطان الرجيم³¹⁹

اعوذ بالله من الشيطان³²⁰

Yukarıda sıraladığımız İstiâze kalıplarından ilk iki kalıbın kullanılması hususunda icma vardır.³²¹ Bu nedenle bu iki kalıp Kur'an kıraatinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Diğer kalıplar şâz kıraatler kapsamında değerlendirildikleri için,³²² kıraatle ilgili eserlerde yer almakla beraber kıraat pratiğinde ve tedrisatında kullanılmamaktadır.³²³

Bu bağlamda şu hususu da ilave etmek faydalı olacaktır. Fıkıh kaynaklarında İstiâzenin hükmünün yanında sigaları hususunda da çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Mesela, Hanefî fıkında önemli yer tutan Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî el-Merginânî, (ö. 593/1197) Nahl sûresi 98. âyetteki emrin zahirine kıyasla استعید بالله kalıbının da İstiâze için

³¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 795-801.

³¹² İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 810-812.

³¹³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 812-813.

³¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 813-814.

³¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 813-814.

³¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 815.

³¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 815.

³¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 815.

³¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 815.

³²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, 2: 818.

³²¹ Alemü'd-din es-Sehavî, *Cemalü'l-kurra ve kemalü'l-ikra*, thk. Mervan el-Atıyye ve Muhsin Harâbe (Beyrut: Daru'l-Me'mun Li't-Türaş, 1997), 1: 579.

³²² Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 121.

³²³ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 320-321.

kullanılabileceğini ifade etse de³²⁴ bu ifade kıraat alimleri tarafından uygun görülmemiştir. ³²⁵ Çünkü konuyla ilgili hiçbir rivayette böyle bir kalıba rastlanmamıştır. Ancak kıraat kitaplarında yer almamasına rağmen, bu kalıp halk arasında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Besmelenin kalıplarına gelince; kıraat imamları besmelenin,

بسم الله الرحمن الرحيم şeklinde tek bir kalıbı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Halk arasında bu kalıbın başına bir takım ekler eklemek suretiyle oluşturulan besmele kalıpları kıraat kaynaklarında geçmemektedir.³²⁶

3.1.2 Kur'an Okumaya Başlarken İstiâze-Besmele

Bütün kıraat imamları için Kur'an okumaya başlarken -Tevbe sûresinin başı hariç- İstiâze ve besmele için dört vecih söz konusudur.

Bu vecihler şunlardır:

Kat-ı³²⁷ Küll,

İstiâze	(Kat')	Besmele	(Kat')	Sûre
---------	--------	---------	--------	------

Kat-ı Evvel, Vasl-ı Sâni,

İstiâze	(Kat')	Besmele	(Vasl)	Sûre
---------	--------	---------	--------	------

Vasl-ı Evvel, Kat-ı Sâni

İstiâze	(Vasl)	Besmele	(Kat')	Sûre
---------	--------	---------	--------	------

Vasl-ı Küll

İstiâze	(Vasl)	Besmele	(Vasl)	Sûre
---------	--------	---------	--------	------

Tevbe sûresine başlarken, yukarıda sıraladığımız İstiâze-besmele vecihleri uygulanmaz. Zira genel kabule göre bu sûrenin başında besmele yer

³²⁴ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî el-Merginânî, *el-Hidayetü şerhu bidayeti'l-mübtedi*, (Beyrut: Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, tsz.), 1: 59.

³²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 803.

³²⁶ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 122.

³²⁷ Kat' kelimesinin yerine bazı kaynaklarda Vakf kelimesi de kullanılmaktadır. Kat', Vakf ve Vasl kelimeleri için bkz: Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 325-326.

almamaktadır. Bununla ilgili olarak, bu sûrenin Enfâl sûresinin devamı olup ikisinin tek sûre sayıldığı, Tevbe sûresinde daha çok savaştan bahsedildiği, bismelenin ise rahmet ve şefkat özelliği taşıdığı için besmele ile sûrenin içeriğinin uyuşmadığı yönünde bazı açıklamalar yapılmıştır.³²⁸ Bu nedenle tilâvete sûrenin evvelinden başlanırsa besmele okunmadan yalnızca İstiâze ile birlikte aşağıdaki iki vecih uygulanır:

İstiâze	(Kat‘)	Sûre (1. ayet)
---------	--------	----------------

İstiâze	(Vasl)	Sûre (1. ayet)
---------	--------	----------------

Tevbe sûresinin ilk ayetinden değil de daha sonraki bir ayetinden okumaya başlanacak olursa bu durumda Kur’an okumaya başlarken caiz olan dört vecih ile veya bu sûre için söz konusu olan iki vecihle başlamak caizdir.³²⁹

3.1.3 İki Sûre Arasında Besmele

İki sûre arasında uygulaması caiz olan besmele vecihleri için de Enfal ve Tevbe sûreleri arasındaki geçişle ve “la” ve “veyl” ifadeleriyle başlayan sûrelere³³⁰ geçişte farklı durum söz konusudur.

Yukarıda istisna edilenlerin dışında kalan sûreler arasında, kıraat imamlarının uyguladıkları besmele vecihleri şöyledir.

3.1.3.1 Bir Vecih Uygulayanlar

Yalnızca ‘aşerede iki sûre arasında bir vecih uygulaması vardır. Şöyle ki; Hamza ve Halef iki sûre arasındaki geçişi ‘aşerede “Vasl bilâ Besmele” olarak bir vecih şeklinde uygular. Yani onlar bir sûreden diğer sûreye geçerken, ardışık ayetleri okur gibi sûreleri birbirine vaslederek geçiş yaparlar.³³¹

³²⁸ Bekir Topaloğlu, “Tevbe Sûresi,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40 (Ankara: TDV Yay., 2002), 585.

³²⁹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 122-123.; Kaya, *Tashih-i Huruf-Hizmetiçi ve Hizmete Hazırlık Eğitim Kursları Kur’an-ı Kerim Ders Notları*, 124.

³³⁰ Bu Sûreler Kıyame, Mutaaffin, Beled ve Hümeze sûreleridir. Bu sûrelere geçişte Hafs için özel bir durum söz konusu olmadığı için konunun detayını burada zikretmedik.

³³¹ Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 122.

3.1.3.2 İki Vecih Uygulayanlar

İki sûre (Enfâl sûresinden Tevbe sûresine geçiş hariç) arasındaki besmele vücûhatında iki vecih uygulaması yalnızca ‘aşerede vardır. Ebû Amr’ın tercih ettiği bu besmele vücûhâtı şu şekilde maddelenebilir:³³²

Sekit bilâ Besmele

Sûre (Sekte) Sûre

Vasl bila Besmele

Sûre (Vasl) Sûre

3.1.3.3 Üç Vecih Uygulayanlar

‘Aşerede: Nâfi‘, İbn Kesîr, Âsım, Kisâî ve Ebû Ca‘fer’dir.³³³

Takrîbde: Kâlûn, İsbahânî, İbn Kesîr, Âsım, Kisai ve Ebû Ca‘fer’dir.³³⁴

Bu üç vecih şunlardır:³³⁵

Kat-ı Küll:

Sûre (Kat‘) Besmele (Kat‘) Sûre

Kat-ı Evvel, Vasl-ı Sani:

Sûre (Kat‘) Besmele (Vasl) Sûre

Vasl-ı Küll:

Sûre (Vasl) Besmele (Vasl) Sûre

3.1.3.4 Dört Vecih Uygulayanlar

‘Aşerede iki sûre arasında dört vecih uygulayan kıraat imamı yoktur.

Takrîbde ise, Hamza iki sûre arasındaki geçişte dört vecih uygular.

³³² Abdülfettah Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, (İstanbul: Âsitâne, ts.), 6.

³³³ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı Kıraat-ı 'Aşere*, 73.

³³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 838.

³³⁵ Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 7.

Bu vecihler şunlardır:³³⁶

Kat-ı Küll:

Sûre (Kat‘) Besmele (Kat‘) Sûre

Kat-ı Evvel, Vasl-ı Sâni:

Sûre (Kat‘) Besmele (Vasl) Sûre

Vasl-ı Küll:

Sûre (Vasl) Besmele (Vasl) Sûre

Vasl bilâ Besmele:³³⁷

Sûre (Vasl) Sûre

3.1.3.5 Beş Vecih Uygulayanlar

‘Aşerede: Verş, Ebû Amr, İbn Amir ve Yakûb’dur.³³⁸

Takrîbde: Verş, Ebû Amr, İbn Amir, Ya‘kûb ve Halef’dır.³³⁹

Bu vecihler şunlardır:³⁴⁰

Kat‘-ı Küll:

Sûre (Kat‘) Besmele (Kat‘) Sûre

Kat‘-ı Evvel, Vasl-ı Sâni:

Sûre (Kat‘) Besmele (Vasl) Sûre

Vasl-ı Küll:

Sûre (Vasl) Besmele (Vasl) Sûre

³³⁶ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 310.

³³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 838.

³³⁸ Pâlûvî, *Zübdetü'l-irfân*, 6.

³³⁹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 310.

³⁴⁰ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 310.

Vasl bila Besmele:

Sûre (Vasl) Sûre

Sekit bila Besmele:

Sûre (Sekte) Sûre

Enfal sûresinden Tevbe sûresine geçişte ise şu vecihlerden biri ile geçiş yapmak caizdir:

Enfal (Kat‘) Tevbe

Enfal (Sekte) Tevbe

Enfal (Vasl) Tevbe³⁴¹

Tevbe sûresine Enfal sûresinden değil de başka bir sûreden geçiş yapılmak istenirse aynı şekilde bu üç vecihle geçiş yapılır.³⁴²

Sûre (Kat‘) Tevbe

Sûre (Sekte) Tevbe

Sûre (Vasl) Tevbe

3.1.4 İstiâze ve Bismelenin Hükümü

İstiâze ve bismelenin fıkhi hükümlerine dair ayrıntılar konumuzun dışında oluşu için³⁴³ biz, Kur’an okumaya başlarken istiâze ve besmele okunması hususundaki hükümleri burada zikredeceğiz. İlgili başlıklarda yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere istiâze ve besmele konusu Kur’an tilâvetinde önemli yer tutmaktadır. Konunun Kur’an tilâvetinde bu kadar fazla yer tutmasına karşın, istiâze-besmele konusu tecvid kitaplarının çoğunda ya hiç işlenmemiş ya da kitapların son bölümlerinde yüzeysel bilgiler verilmek suretiyle işlenmiştir. Bu durum Kur’an tilâvetinde bazı sorunlara yol açmıştır. Özellikle icra düzeyinde Kur’an okuyan kimselerin, rivayet yoluyla bizlere ulaşan istiâze-besmele vecihlerinden başka birtakım kalıpları/sigaları (ونهوذ بالله من الشيطان الرجيم) انه من / ونعوذ بالله من الشيطان الرجيم)

³⁴¹ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 310.

³⁴² Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 331.

³⁴³ Fıkıh alimleri İstiâze ve besmeleyi hem müstakil bir ayet olup olmaması yönüyle hem de namazda okunmasının keyfiyeti açısından ayrı ayrı hükme bağlamışlardır.

سليمان و انه بسم الله الرحمن الرحيم gibi.) türetilip o surette okuduğu bir vakıa olarak ortada durmaktadır.

3.1.4.1 İstiâze'nin Hükümü

Cumhur'un görüşüne göre Kur'an tilâvetine başlarken okunması müstehap olan istiâze, Kur'an-ı Kerîm'de konuya delalet eden ayetin zahiri manasını dikkate alan Sevri (ö. 161/777) ve Ata'ya (ö. 114/732) göre ise vaciptir.³⁴⁴

Kur'an okumaya başlarken, (Tevbe sûresi dahil) Nahl sûresi 98. Ayetteki emirden dolayı istiâzesiz başlanmaz.³⁴⁵ Kur'an okuyacak kimseyi dinleyen varsa okuyucu istiâzeyi de sesli okur. Kur'an okuyan kimse okuyuşunu öksürmek gibi zaruri bir sebeple veya okuduğu yerle ilgili tecvid, tefsir vb. durumunu izah etmek sebebiyle keserse, istiâzeyi tekrar etmeden okumasına devam eder. Bunun dışında bir sebepten dolayı kıraate ara verdiği durumlarda ise yeniden okumaya başlamadan önce istiâzeyi tekrar etmesi gerekir.³⁴⁶

3.1.4.2 Besmele'nin Hükümü

Kur'an kıraati açısından bismelinin hükmü birçok farklı kategoride ele alınmaktadır. Zira, kıraat imamlarının besmeleyi okuyup okumama hususundaki tercihlerinde bir ittifak yoktur. Buna göre, kıraat imamlarının sûreye başlarken, sûrenin ilk ayetinden sonraki herhangi bir bölümünden okurken ve iki sûre arasında besmele çekip çekmemelerinde bir takım farklılıklar söz konusudur.³⁴⁷

Yukarıdaki izahlarda da görüldüğü üzere istiâze-besmele bahsi Kur'an tilâvetinde önemli yer tutmaktadır. Hal böyle iken, tecvid kitaplarında bu konunun ya çok yüzeysel ya da son bölümlerde ele alınmış olması kanaatimizce çok isabetli bir tercih değildir. Bu başlığı tezimize konu edinmemizin sebeplerinden birisi budur. Bize göre istiâze-besmele bahsi tüm tecvid kitaplarında Kur'an-ı Kerim'i okuma usulleri ile birlikte ilk konu olarak işlenmeli ve tüm vecihleriyle ortaya konmalıdır.

³⁴⁴ el-Benna, *İthaf*, 1: 167.

³⁴⁵ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 333.

³⁴⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 453.

³⁴⁷ İstiâze ve besmele ile ilgili geniş bilgi için bkz.: el-Benna, *İthaf*, 2: 795-865; Muhammed Emin Efendi, *Umde*, 121-125.

3.2 Med

Sözlükte “arttırmak, ziyade etmek, çekmek, yaymak, döşemek, uzatmak” gibi manaları olan med³⁴⁸ kavramı, ıstılahta harfin sesinin kendisinden sonra med harflerinden birinin var olması hasebiyle uzatılması şeklinde ifade edilir.³⁴⁹ Kıraat tedrisatındaki kullanımına göre ise med, harfe meddi tabî’nin üzerinde belli uzatma miktarlarını ilave etmektir.³⁵⁰

Med olgusundan ilk bahsedenler Halil b. Ahmed, Sibeveyh ve Müberred gibi dilciler olmuştur. Ancak onlar sadece med harflerinden söz etmişler, sayısal olarak med ölçülerinden bahsetmemişlerdir. Medlerin sayısal taksime tabi tutulması ise ilk olarak kıraat kitaplarında yer almıştır.³⁵¹

Biz çalışmada meddin birim süresinden ziyade kıraat imamlarının med tercihleri özelinde munfasıl med ve mertebeleri üzerinden konuyu izah edilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle konumuza da destek olması açısından med miktarları açısından okuyuş şekilleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Kıraat imamları med miktarındaki tercihlerine göre üç gruba ayrılırlar.³⁵²

- 1- Hadr usûlünü tercih edenler,
- 2- Tedvîr usûlünü tercih edenler,
- 3- Tahkîk usulünü tercih edenler.

Meselenin tafsilatına geçmeden önce kısaca şunu ifade etmek gerekir: Hadr, tedvîr ve tahkîk kavramları³⁵³ yalnızca med miktarlarını ifade etmek için

³⁴⁸ Mehmet Ali Sarı, “Med,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 28 (Ankara: TDV Yay., 2002), 288.

³⁴⁹ Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî, *el-Minahü’l-fikriyye fi şerhi’l-mukaddime’l-Cezerîyye*, thk. Üsâme Ataya, (Dımaşk: Daru’l-Gavsani li’d-dirasati’l-Kur’aniyye, 2012), 219.

³⁵⁰ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2: 996.

³⁵¹ Mustafa Şen, “Keyfiyet, Ölçü ve Problem Açısından Tecvid İlminde Medde Yeni Bir Bakış Denemesi,” *EKEV Akademi Dergisi*, Sy. 63 (2015): 217.

³⁵² Şu husus göz ardı edilmemelidir ki, kıraat imamları med miktarındaki tercihleri bakımından ‘aşere ve takrîb sisteminde ayrı ayrı tercihlere sahiptirler.

³⁵³ Her üç kavramın detayı için bkz: Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 325-328; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 34-36; Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 176-181;

kullanılan kavramlar değildir. Her bir okuyuş şekli için daha başka hususiyetler de söz konusudur.³⁵⁴

1- Hadr usulünü tercih eden kıraat imamları:³⁵⁵

‘Aşerede:

Kâlûn, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb’dur.

Takrîbde:

Kâlûn, İsbahânî, İbn Kesîr, Ebû Amr, Hulvani, Hafs, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb’dur.³⁵⁶

2- Tedvîr usulünü tercih eden kıraat imamları:

‘Aşerede:

İbn Amir, Âsım, Kisai ve Halef’dır.

Takrîbde:

İbn Amir, Âsım (Hafs)³⁵⁷, Kisai ve Halef’dır.

3- Tahkik usulünü tercih eden kıraat imamları:

‘Aşerede:

Verş ve Hamza,

³⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 681-693.

³⁵⁵ Kıraat imamlarının med sınıflandırmaları meratib-i erbaa’ya göredir. Mertebeteynde med miktarları ve gruplar, daraltılarak ele alınmıştır. Ancak bu durum imamların azami med ölçülerinde değişiklik oluşturmaz. Zira mertebeteyn sınıflandırması, kıraat eğitiminde zaman kazanmak için uygulanan bir yöntemdir. Kıraat eğitimi veya kıraat vücuhatının icrası dışında kalan okumalarda gene meratib-i erbaa’ya göre med ölçüleri uygulanmaktadır.

³⁵⁶ Takrîb usulünde sayılan imam ve ravilere dikkat edilecek olursa, bizim de kıraat sistemini takip ettiğimiz Hafs’ın ‘Aşereye dair sınıflandırmada adı geçmemektedir. Zira ‘aşerede, Hafs ta ravisi olduğu Âsım gibi dört elif miktarı meddi benimsemektedir. Yani Hafs için ‘aşerede hadr okuyuşu söz konusu değildir. Tezimizde değinmek istediğimiz hususlardan birisi de budur. Biz, Hafs için hadr, Tedvîr ve tahkik okuyuşunun varlığından söz ediyorsak okuyuşumuzda ‘aşere değil de takrîb münderecatını esas almışız demektir. Öyle ise tecvid kurallarına dair bilgiler verilirken bu ayrımı göz ardı edilmemelidir.

³⁵⁷ Takrîbde Âsım dört elif med, Hafs ise üç elif med ile okur. Dolayısıyla Hafs için dört elif med ile okuyuş Âsım’ın tercihi sebebiyledir.

Takrîbde ise:

Ezrak, Ahfeş ve Hamza'dır.

Hadr, tedvîr ve tahkik usullerini Hafs için değerlendirecek olursak bu durumda munfasıl medde göre tercih şu şekilde olacaktır:

Hadr usulüne göre;

Hafs 1,2 elif³⁵⁸

Tedvîr usulüne göre;

Hafs 3 elif

Tahkik usulüne göre;

Ebû Bekir b. Ayyâş ve Hafs, imamları olan Âsım'ın dört elif miktarı med ölçüsünü esas almışlardır. Buna göre Hafs'ın tahkik usulüne göre med tercihi de 4 elif olacaktır.

Âsım'ın tedvîr ile okuyan imamlar arasında zikredilmesi, tüm kıraat imamlarının okuyuş sınıflandırmasına göredir. Âsım için değerlendirmek gerekirse, bu grubun 4 elif çeken tek imamı Âsım'dır. Âsım'a göre ise dört eliflik ölçü, tahkik ifade eder. Bu nedenle Hafs için her üç okuyuş şeklinin kaynağı kıraat imamlarının takrîb sistemindeki med tercihleridir.

Med miktarlarını bu kadar detaylı olarak sıralamamızdaki amaçlardan birisi, Hafs'ın her üç okuyuş (hadr, tedvîr, tahkik) şeklini de uyguluyor olmasının gerekçesini ortaya koymaktır. Diğerisi ise, şayet bir kıraat imamı için tecvid yazılacaksa, ya 'aşere ya da takrîb münderecatına göre yazılması zaruretine işaret etmektir. Bundan sonraki iki başlıkta da değinileceği gibi, tecvid kitapları yazılırken sistematik açıdan yukarıda değindiğimiz hususiyetler çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Şöyle ki; müstakil bir kıraat imamı için yazılmaya başlanan tecvid, belli bir aşamadan sonra başka kıraat imamlarının kıraat tercihlerini yansıtır mahiyette hükümlere kaynaklık edebilmiştir.³⁵⁹ Ya da kitabın tamamında aynı

³⁵⁸ Med ölçüleri munfasıl medde göre yazılmıştır. Hafs için muttasıl medde bir elif med söz konusu değildir.

³⁵⁹ Bkz: Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Âsım Kıraati*, (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 1997).

imamın tercihleri esas alınsa da bu sefer ‘aşere veya takrîb münderecatı konusunda anonim bir tavır sergilenebilmektedir. Mesela Hafs rivayetine göre yazılan birçok tecvid kitabında Hafs’ın okuyuş şekilleri için tahkik, tedvîr ve hadr usullerinden söz edilirken sekte bahsinde de dört yerde sekte yaptığı ifade edilir. Hafs’ın her üç okuyuşu takrîbde söz konusudur. ‘aşerede ise Hafs yalnızca tahkik usûlünde okur. Buna göre Hafs için yalnızca Kehf, Yasin, Kıyame ve Mutaaffîfin sûrelerindeki sekteleri var kabul edeceksek bu durumda tedvîr ve hadr okuyuşlarından söz etmemiz doğru olmaz. Şayet Hafs için bu üç okuyuş şeklini de var kabul edeceksek bu durumda da mezkur dört yerdeki sektelerin dışında kalan ve ikinci vecih olarak uyguladığı sektelerden de söz etmek gerekir.

3.3 İdğam

Sözlükte, saklamak, bir nesneyi bir nesnenin içine koymak, teşdid ile iki harfi bir etmek, gizlenmek, bir nesneyi bir yere koymak³⁶⁰ gibi anlamlara gelen idğam, “cüz’î mahreçleri ve sıfatları aynı (misleyn) veya külli mahreçleri aynı, cüz’î mahreçleri ve sıfatları ayrı (mütecaniseyn), yahut cüz’î mahreç ve sıfatları yakın (mütekaribeyn) olan iki harften ilkini ikinciye katarak telaffuz etmek” manasında kullanılır. Söz konusu iki harften birincisine müdğam, ikincisine müdğamün fih denir.

Dilde ve kıraatte ortaya çıkan zorluğun doğal bir şekilde kolaylaştırılması için uygulanan özel bir telaffuz biçimini ifade eden bu terim,³⁶¹ iki bağımsız harfi belli kurallar çerçevesinde birleştiren bir bağdır. Bu sözcük, daha çok sarf ve tecvid bilimlerinde terim olarak kullanılır. Sarf biliminde hem ses hem de yazı temeline dayalı bir değer taşır. Tecvid biliminde ise çoğunlukla yazıyla ifade edilmeyip sadece ses boyutunda kalır. Buna göre idğam, Arapça’da bazen “harf kaynaşması”, bazen de “ses kaynaşması” diye adlandırabileceğimiz bir hususiyet arz eder. Bu özellik pek çok dilde mevcut olmayan, Arapçaya özgü bir durumdur.

Tecvid ilmi açısından değerlendirmek gerekirse idğam, ifa edilmesi elzem bir dil kuralı değildir. Dolayısıyla yapılmadığı takdirde -mana açısından- bir yanlışla düşülmüş olmaz. Zira kıraat imamlarının tamamı aynı harflerde idğam yapma hususunda ittifak halinde değildir.

³⁶⁰ <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/idğam/> (24.05.2020)

³⁶¹ Mehmet Ali Sarı, “İdğam,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 21 (Ankara: TDV Yay., 2002), 471.

Tecvid ve kıraat ilimleri açısından Kur'an nazımının tilâvetiyle sınırlı olan idğam telaffuzu, sarf ilminin de konu edindiği hususlardandır. Kısaca “Arapça kelime bilgisi” şeklinde ifade edilen sarf ilminde idğam daha ziyade kelime odaklı iken, tecvid ilminde iki kelime arasında da idğam söz konusu olur. Yani idğam edilecek harflerin mutlak surette aynı kelimede olmaları gerekmez. Ancak sarfın konusu idğam daha çok kelimelerin hususiyetleriyle ilişkili bir çerçeve arz ettiğinden Arap dilinin tamamını kapsamasına rağmen, tecvidin konusu olan idğam Kur'an metniyle sınırlıdır.³⁶²

İdğam bahsi tecvid ve kıraat kitaplarında oldukça geniş bir şekilde işlenmiştir. Konumuzun dışında olması hasebiyle biz idğamın mahiyeti ve türlerini burada zikretmeyeceğiz. Tezimize konu olan iddiamız sadece idğam mea'l-ğunne ile alakalı olduğu için burada yalnızca onun üzerinde duracağız.

3.3.1 İdğam Mea'l-ğunne

Tenvin veya sakin nûn'dan sonra (ن), (م), (ي) ya da (و) harflerinden birisi geldiğinde idğam mea'l-ğunne olur. Kıraat imamlarının tamamına yakını idğam mea'l-ğunneyi her dört harfte de yaparlar. Yalnızca Hamza'nın birinci ravisi Halef, “vâv” ve “yâ” harflerinin ğunnesini; Kisâî'nin ikinci ravisi olan Dûrî'nin tariklerinden Ebû Osman ed-Darîr ise yalnızca “yâ” harfine idğamı, bila ğunne olarak uygular. Dolayısıyla mezkûr iki harfin ğunneli okunmasına dair hüküm bu iki rivayetten dolayı, “câizdir” şeklinde kitaplarda yer almaktadır. Bu hüküm Kıraat imamlarının tamamına kıyasla ortaya konulmuştur. Zira bu konuda bir kıraat ihtilafı söz konusudur. Bu iki ismin dışında kalan kıraat imamlarına göre tek tek değerlendirecek olursak bu durumda da her bir kıraat imamı için, tüm idğam mealğunne harfleri için ğunnenin hükmünü Hafs rivayeti açısından “vacip”³⁶³ olarak kabul etmemiz gerekmektedir. Aksi takdirde kıraat imamlarının tamamına nisbetle hükmü “caiz” olarak tayin edilen “vâv” ve “yâ” harfleri için, bu harfleri ğunne ile okuması gereken diğer kıraat imamlarının okuyuşlarını benimseyen kimselerin kafasında şöyle bir yaklaşım ortaya çıkacaktır. Madem bu iki harfte ğunnenin hükmü caizdir, o takdirde biz bu harflerin ğunnesini yapip yapmamak hususunda muhayyeriz. Dolayısıyla buradaki idğam mealğunneyi

³⁶² Zafer Kızılkı, “Arap Dilinde İdğam Kavramı,” *EKEV Akademi Dergisi*, Sy. 32 (2007): 178.

³⁶³ Buradaki vacip'ten kasıt, Hafs için tek bir okuyuş vechinin olmasıdır. Dolayısıyla Hafs, mezkur dört harfin idğamını idğam mea'l-ğunne olarak uygulamak zorundadır. İkinci bir vechin olmayışı ve cari olan tek vechin uygulamasındaki zarurete binaen “vacip” ifadesi tercih edilmiştir.

idğam bila ğunne olarak da uygulayabiliriz. Oysa meseleye Hafs rivayeti açısından bakacak olursak, mevzubahis her dört harf için idğam uygulaması ğunneli olmak durumundadır ve bunun hükmü de vaciptir. Aksi takdirde böyle bir okuyuşta lahn söz konusu olacağı için kıraat açısından bu durumu doğru olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir.

Öte yandan biz idğam mea'l-ğunne'nin hükmüne tüm kıraat imamlarının tercihlerini hesaba katarak “caizdir” diyeceksek bu durumda med bahsinde de meddin azami ölçüsünü dört elif değil de beş elif olarak kabul etmemiz gerekir. Zira kıraat imamları içerisinde med ölçüsünü bu şekilde (beş elif) uygulayan kıraat imamları vardır. ‘Aşerede Hamza, takrîbde ise Verş ve Hamza beş eliflik azami ölçüyü benimseyen kıraat imamlardır.

3.4 Sekte

Sözlükte “susmak, iki nağme arasını nefes almadan ayırmak” anlamındaki “sekt” mastarından türeyen sekte, terim olarak; “Kur'an'da yer alan belli kelimeleri tilâvet ederken belli sebeplere bağlı olarak iki kelime veya harf arasında nefes alıp vermeden çok kısa bir süre duraklamak” demektir.³⁶⁴ Sekte değişik kaynaklarda vukeyfe, vakfetün hafifetün, vakfetün yesîretün, sektetün latîfetün ve sektetün yesîretün gibi isimlerle de yer bulmuştur.³⁶⁵

Sekte olgusu karşımıza değişik şekillerde çıkmaktadır.³⁶⁶ Bazı kıraat imamları iki sûre arasındaki geçişlerde, bazıları özel bazı kelimelerde ve bazıları ise belli kelime grupları arasında sekte yaparlar.

Buna göre Verş, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb iki sûre arası geçişlerde, Ebû Ca'fer huruf-ı mukattaalarda, Hamza lam-ı tariflerde, sakın harften sonra hemzenin geldiği durumlarda, munfasıl medlerde ve muttasıl medlerde, Hafs ise Kehf sûresinin ilk ayetinin son kelimesiyle ikinci ayetinin ilk kelimesi arasında, Yasin sûresinin 52. ayetindeki مِنْ مَّرْقَدِنَا ve هَذَا kelimeleri arasında, Kıyame

³⁶⁴ Abdurrahman Çetin, “Sekte,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36 (Ankara: TDV Yay., 2002), 335.

³⁶⁵ Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Mar'aşi, *Cühdü'l-mukıll*, Thk. Salim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dar-u Ammar, 2008), 283.

³⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz.: İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 786-894.

sûresinin 27. ayetindeki وَقِيلَ مَنْ رَاقْ kelimeleri arasında ve Mutaffifîn sûresinin 14. ayetindeki كَلَّا بَلْ رَانَ kelimeleri arasında sekte yapar.³⁶⁷

Hafs'ın dört yerde yapmış olduğu sekte ile alakalı olarak tecvid kitaplarında yeterli bilgi mevcuttur. Biz sekte bahsini Hafs'ın iki vecihli kelimeleri bağlamında değerlendireceğiz.

Hafs'ın yukarıda tafsilatı verilen dört yerdeki sekte tercihi 'aşere münderecatında nakledilegelen bir uygulamadır. Med bahsinde de ifade ettiğimiz gibi Hafs için hadr, tedvîr ve tahkik usullerinden bahsedeceksek bunu ancak takrîb münderecatına göre ortaya koymamız mümkün olur. Hafs'ın med tercihlerini takrîb münderecatına göre belirledikten sonra diğer tecvid bahislerinin bazısını 'aşere bazısını da takrîbe göre şekillendirmek sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Buna göre Hafs için sekte konusunu da aynı şekilde takrîbe göre değerlendirmek durumundayız.

Netice itibariyle Hafs, Âsım'dan, 'aşerede dört yerde, takrîbde ise ilave olarak lam-ı tariflerde (الْأُولَى / الْأَرْضَ) gibi.) ve sakin harften sonra hemze bulunan her yerde (مَنْ ءَامَنَ / خَلَّوْا إِلَيَّ / شَيْئًا / مَسْئُولًا) tahkik vechinden başka bir de sekte vechini rivayet etmiştir.³⁶⁸ Ancak Hafs'ın ikinci vecih olarak rivayet ettiği bu sekteler, kendisine nispet edilen iki vecihli kelimeler arasında zikredilmemektedir. Bu durum muhtemelen Hafs'ın kıraate dair tercihlerinin belirlenmesinde standardın olmayışından kaynaklanmaktadır.

³⁶⁷ Çetin, "Sekte", 335.

³⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 1322-1325.

SONUÇ

Kur'an kıraatine/tilâvetine dair kurallar önceleri kıraat ilmine dair eserlerin muhtevasını oluştururken, tecvid ilminin müstakilleşmesi neticesinde tecvid kitaplarının konusu haline gelmişlerdir. Ancak tecvid kitaplarına temel teşkil eden sistematığın pratik ihtiyaca cevap veren bir boyut kazanması neticesinde daha ileri düzeye tekabül eden bazı teorik meselelerin dikkatten kaçması, belli kriterlere mebni değerlendirilmesi gereken kimi konularda bir standardın yeterince teşekkül etmemiş olması vb. durumlar tecvid literatüründe bazı paröblemlerin zuhur etmesine yol açmıştır. Mevzubahis problemlerden kıraat müktesabatıyla ilişkilendirilebilecek bazılarını tespit ve tasvir etmeyi amaçlayarak ortaya koymaya çalıştığımız “Kıraat İhtilafları Bağlamında Bazı Tecvid Kaideleri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı tezimizde ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

1- Her ne kadar Tecvid İlmi'nin Kıraat İlminden ayrılıp müstakil bir ilim dalı haline geliş süreci içerisinde kendine özgü bir sistematik, bu sistematik temelinde ortaya çıkmış bir literatür ve bu literatür üzerinden teşkil etmiş bir gelenek oluşmuşsa da tecvid kitabiyatında sistematik ve içerik açısından birtakım eksikliklerin olduğu aşikardır.

2- Tecvid kitabiyatına temel teşkil eden bu sistematik, genel itibariyle Kıraat müktesebatına sahip olmayan Kur'an okuyucuları düzeyinde kifayet ediyorsa da Kıraat ilmi açısından daha ileri düzeye tekabül eden bazı teorik meselelerin izahı hususunda bazı nakısalara arz etmektedir.

3- Öte yandan tecvid kitaplarında yer verilen başlıklara dair bilgiler derlenirken kimi zaman aşere kimi zaman da takrîb münderecatı kriterlerine göre hüküm bina edilebilmektedir. Bu durum tecvid literatüründe farklı konular bağlamında farklı kriterlerin esas alınması gibi bilimsel sürekliliği ve standardı zorlayan bir bakış açısına temel teşkil etmiş görünmektedir.

4- Nitekim bu bakış açısının eseri olarak belli örneklerde de dile getirdiğimiz üzere, sekte konusunda aşere münderecatı esas alınırken idğam ya da med konusunda takrîb muhteviyatına müracaat edilebilmiştir. Halbuki akademik

turtallık gereği standart bir uygulamanın oluşturulması ve buna riayet edilerek ilgili tecvid konularının çerçevesinin belirlenmesi daha uygun olacaktır.

5- Sonuç olarak; müstakilleşmiş bir ilim olmaklığın gereği olarak tecvid kitabiyatındaki belli konuların -tezimizde temellendirmeye çalışılan bir bakış ağısıyla- öncelikle nasıl ve hangi kriterlere göre ele alınacağına dair bir tartışmaya tabi tutulması, bilahare bu tartışma neticesi belirlenecek evsaf ve kritere göre ilgili konuların yeniden detaylandırılmasının gerekliliği akademik bir tez olarak ilgililerinin müzakeresine arz olunur. Bu tezden hareketle Kıraat ilmi ile ilgilenenler ve alan araştırmacıları için aşere ve takrīb münderecatına göre ayrı düzeylerde tecvid kitapları yazılması gereği net bir teklif olarak hassaten dile getirilmelidir.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Abdülaziz b. Abdülfettah el-Kârî, “*Kavâidü't-tecvid alâ rivâyeti Hafs an Âsım b. ebi'n-necûd*”. Medine: Mektebetü'd-Dar, 1989.
- Ahmed b. Muhammed b. Abdülgani el-Benna, “*İthâf-u fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ate aşer*”. thk. Şaban Muhammed İsmail. 3 cilt. Beyrut: Dar-u İbnu Hazm, 2009.
- Akaslan, Yaşar. “Kırâat-ı ‘Aşere’de Ferş Yönünden Farklılıklar”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, sy. 4 (2017): 7.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Harput Ulemasından Hamid b. Abdülfettah el-Palûvî ve Zübdetü'l-İrfan Adlı Eseri”, (Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu’nda Sunulan Tebliğ, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ, 14-16 Mayıs 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “*Kıraat Eğitiminde Tarikler*,” Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur’an ve Kıraati Sempozyumu: 12 KÂsım 2000 Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, M. Rüştü Aşıkkutlu Anısına II. Kur’an ve Kıraati Sempozyumu. 25 Mayıs 2003.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “*Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “*Kur’an Eğitim ve Öğretiminde Uygulanan Metodlar*,” *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* içinde, 608. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hamza b. Habîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/511. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Zekvân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/462. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Bezzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/115. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Dûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/6. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Amr b. Alâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/94. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Bekr b. Ayyâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/109. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Ca’fer el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/116. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû'l-Hâris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/322. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hafs b. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/119. Ankara: TDV Yay., 2002.

- Altıkulaç, Tayyar. “Halef b. Hişâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/237. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hişâm b. Ammâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/151. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hulvânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/346. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Âmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/308. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Kesîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/131. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Mücâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/214. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kisâî, Ali b. Hamza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/69. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kunbül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/375. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Nâfi’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/289. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ravh b. Abdü’l-Mü’mîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/472. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ruveys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/274. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Sûsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/576. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Verş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/63. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ya’kûb el-Hadramî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/282. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Aslan, Ömer. “Kur’an Tilâvetinde Tecvid’in Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları).” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (2003): 359-360.
- Aydın, Yener. “A’raf ve Hûd Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Başkan, Ömer. “Bazı Tecvid Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme,” *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, İstanbul, 16-18 Kâsım 2012), 416.
- Başkan, Ömer. “Süregelen İki Tanımlama ve Tasnif Problemi Üzerine: el-İhfa mı? el-İhfau’l-lisani mi? el-İzhar mı? el-İzharu’l-lisani mi?,” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1, c. 6, sy. 11 (2007), 103.
- Birişik, Abdulhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/426. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Birişik, Abdulhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, (thk., Şihâbüddîn Ebû Amr), Beyrut, Dâr el-Fikr, 1998.
- Çağıl, Necdet. *Kur’an-ı Kerim ve Kitabı Mukaddes*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.

- Çetin, Abdurrahman. "Sekte". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 36/335. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Çetin, Abdurrahman. "Tecvid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/253. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Çiftçi, Ali. "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahtîd fî'l-İtkânî ve't-Tecvid'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi," *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 17, sy. 2 (2017): 287.
- Çiftçi, Ali. "Kur'an Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklab'ın Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.32 (2011), 238-239.
- Çollak, Fatih. "eş-Şatıbiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 38 (Ankara: TDV Yay., 2002), 377.
- Çollak, Fatih. "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* içinde, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 365.
- Çollak, Fatih. "Tecvid İlmi, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi," *Uluslararası Kıraat Sempozyumu*, İstanbul, 16-18 Kasım 2012), 384.
- Dağdeviren, Alican. "Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17 (2008): 53.
- Demirci, Muhsin. "İstiâze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/318. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Duman, M. Zeki ve Altındağ, Mustafa. "Hurûf-ı Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/401. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/158. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut: Dâr el-Ma'rife, 1992.
- Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e, thk. Ahmet Hasan Ferhât, Amman: Dâr-u Ammar, 1996.
- Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, Kahire: Matba'atü'l-Hicaz, 1947.
- Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 4 cilt. Beyrut: Daru el-Erkam b. Ebi'l-Erkam, tsz..
- Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî, *el-Minehu'l-fikriyye bi-şerhi'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsame Ataya, Dımaşk: Dar el-Gavsani li'd-dirasati'l-Kur'aniyye, 2012.
- Egin, Osman. "Sıfat-ı Huruf," (Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Başkanlığı Tecvid Çalıştayı, Kastamonu, 04-09 Kasım 2015.
- Eren, A. Cüneyt. *Kolaylaştırılmış Arapça Grameri Sarf*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

- Ertem, Rekin. "Elifbâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/139. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Fırat, Yavuz. "Kıraat İlmi ve Tarikler," *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 13 (2011): 43.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muhît*, y.y., t.y..
- Gânim Kaddûrî el-Hamed, *el-Müeyesser fî ilmi't-tecvîd*. Cidde: Merkezu'd-dirâsât ve'l-ma'lûmatî'l-Kur'aniyye, 2009.
- Gânim Kaddûrî el-Hamed. *İlmü't-tecvîd*. Amman: Dar-u Ammar, 2005.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2005.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/51-tecvîd>, (23.04.2020)
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/kuran-sozlugu/detay/51-tecvîd>, (24.04.2020)
- <https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/Tecvid%20%C4%B0lminin%20Tarihsel%20Geli%C5%9Fimi%20-%20%C4%B0BRAH%C4%B0M%20TET%C4%B0K.pdf>, (24.04.2020)
- <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/idgam/> (24.05.2020)
- Işık, Emin. "Ahfeş ed-Dımaşkı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/525. Ankara: TDV Yay., 2002.
- İbn Manzûr Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, Dâru's-Sadr, ty.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-Kurra'*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, Beyrut: yy., 1980.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Neşr fî'l-kıraati'l-aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Beyrut: Dâr el-Gavsânî li'd-dirâsâtî'l-Kur'aniyye, 2018.
- İbrahim Muhammed el-Cermî. *Mu'cem-u Ulûmî'l-Kur'an*. Şam: Dâr el-Kalem, 2001.
- İmadüddîn Ebü'l-Fidâ İsmail b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1969.
- İsmail Hakkı Bursevî. *Rûhu'l-beyân*. yy.: Dar el-Fikr, ty.
- İyişenyürek, Osman. "İstanbul ve Mısır Tariklerinde Kıraat Usul Konularının Karşılaştırılması". Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Kaya, Ahmet. *Tashih-i Huruf-Hizmetiçi ve Hizmete Hazırlık Eğitim Kursları Kur'an-ı Kerim Ders Notları*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Kaya, Remzi. "Kur'an'da İstiâze (Sığma)," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 1 (2001): 98-99.
- Kızıklı, Zafer. "Arap Dilinde İdğam Kavramı," *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 32 (2007): 178.

- Mahmud Halîl Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammed Talhâ Bilâl. Beyrut: yy., 1999.
- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça'yı Öğreten Kitap*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kiraat İlmi*. İstanbul: OTTO, 2016.
- Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâât*, (Şam: yy., 1979.
- Menteşeli, Selim. “Kur'an Elfazında Takrîb Usulü ('Aşere-i Kübra)”. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, 2018.
- Molla Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân fî idâhi zübdeti'l-irfân* (İstanbul: Asitane, ty.), 121.
- Osman b. Saîd b. Osman b. Saîd Ebû Amr ed-Dânî, *Câmiu'l-beyân fî'l-kirâati's-seb'i'l-meşhûrah*, (thk: M. Kemal Atik), Ankara, 1999.
- Osman b. Saîd b. Osman b. Saîd Ebû Amr ed-Dânî. *Câmiu'l-beyân fî'l-kirâati's-seb'i'l-meşhûrah*, thk. Muhammed Kemal Atik. 2 cilt. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 1999.
- Öztoprak, Siraceddin. *Kur'an Kiraatı Kiraat-ı 'Aşere*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.
- Pehlivan, Abdülhamid. “Hâmid b. Abdu'l-Fettah el-Palûvî'nin Hayatı, Zübdetü'l-İrfân Adlı Eseri ve Kiraat İlmindeki Yeri”, (Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu'nda Sunulan Tebliğ, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ, 14-16 Mayıs 2015), 68.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, Thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâr-u Ammar, 2008.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1958.
- Sarı, Mehmet Ali. “Âsım b. Behdele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/475. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Sarı, Mehmet Ali. “Harf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/164. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Sarı, Mehmet Ali. “İdğam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/471. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Sarı, Mehmet Ali. “Med”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/288. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Sehâvî, Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî. “*Cemâlû'l-kurrâ' ve kemâlû'l-ikrâ'*”. thk. Mervan el-Atıyye ve Muhsin Harabe. 2 cilt. Beyrut: Dar el-Me'mûn Li't-Türas, 1997.
- Sibeveyh, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. Riyad: Dâr el-Rufâî, 1992.
- Şen, Mustafa. “Keyfiyet, Ölçü ve Problem Açısından Tecvid İlminde Medde Yeni Bir Bakış Denemesi,” *EKEV Akademi Dergisi*, sy. 63 (2015): 217.
- Şen, Ziya. “İstiâze ve Besmele,” *Diyanet İlmi Dergi* 40, sy. 1 (2004): 92.
- Şihabüddîn Ahmed b. Ahmed b. Bedrüddin et-Tîbî. *Manzûmetü'l-müfîd fî't-tecvîd*. Cidde: el-Cem'iyetü'l-Hayriyye, 1997.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm*. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

- Taşpınar, Kadir. “Kıraat Nahiv İlişkisi Bağlamında Ebûssuud Efendi’nin Tefsirinde Yer Alan Kıraat Vecihleri”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3, sy. 1 (2017): 114.
- Temel, Nihat. “Kıraat ve Tecvid İlmine Ait Eserlerin Sistematiği,” (*Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-IV Kıraat İlmi ve Problemleri*), Tartışmalı İlmi Toplantı, İstanbul, 13-14 Ekim 2001, 249.
- Tetik, İbrahim. “Tecvid Kelimesinin Semantik Analizi,” *Universal Journal of Theology*, sy. 3, c. 2 (2017): 180.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Topaloğlu, Bekir. “Tevbe Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/585. Ankara: TDV Yay., 2002.
- Ünlü, Demirhan. *Kur’an-ı Kerim’in Tecvidi*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Taşköprizâde Ahmed Efendi,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40/151. Ankara: TDV Yay., 2011.
- Yıldırım, Mustafa. *Kıraat İlmine Giriş*. İstanbul: İzmir Tashih-i Huruf Mezunları Derneği Yayınları, 2013.
- Yüksel, Ali Osman. *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Ma’rifetü’l-kurrai’l-kibâr ale’t-tabakât-i ve’l-a’sar*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 1995.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Abdullah Refik ACAR

Doğum Tarihi : [REDACTED]

Doğum Yeri : [REDACTED]

Eğitim : 2002 – 2007 Lisans Eğitimi. (Ön lisans+ Lisans Tamamlama)

1980 – 1987 Lise

1973 – 1977 İlkokul (4 yıl)

E-posta Adresi : [REDACTED]

ORJİNALLİK RAPORU

11b- İntihal beyan formu



T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ÖĞRENCİ ve TEZ DANIŞMANI İNTİHAL BEYAN FORMU

Anabilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI		
Öğrencinin Adı ve Soyadı	ABDULLAH REFİK ACAR		
Numarası	022738555232		
Lisansüstü Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
Tez Sınavına Girdiği Eğitim Yılı ve Dönemi	2019 / 2020	☒ Güz	☐ Bahar
Tez Sınavına Girdiği Tarih	01.02.2021		
Tezin Sayfa Sayısı	X+79		
Tez Başlığı (Tr)	KIRAAT İHTİLAFLARI BAĞLAMINDA BAZI TTECVİD KAİDELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME		
Tez Başlığı (En)	AN EVALUATION ON SOME TECVID BASES IN THE CONTEXT OF QIRAAT DISPUTES		

Teze ilişkin 04 / 02 / 2021 tarihinde yapılan Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 27 olarak tespit edilmiştir.

Bu tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimizi ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin doğru olduğunu beyan ederiz.

Abdullah Refik ACAR
Öğrenci
(Adı, Soyadı, tarih ve İmza)

Doç. Dr. Ömer BAŞKAN
Tez Danışmanı Onayı
(Adı, soyadı, tarih ve İmza)

Açıklamalar:

- 1- Tez savunma sınavı sonrasında başarılı bulunan öğrencinin tez çalışması muhtemel değişiklikleri içeren dosya kullanılarak ikinci kez benzerlik raporu alınır. "Öğrenci ve Tez Danışmanı İntihal Beyan Formu"na işlenir.
- 2- Bu form öğrenci tarafından **elektronik ortamda** hazırlandıktan ve tez sınavından sonra "tez teslim formu (tez sınavı sonrası)" ile birlikte öğrenci dosyasında saklanmak üzere tez danışmanı tarafından EADB aracılığı ile Enstitüye teslim edilmelidir.